

Studii
și
cercetări
LINGVISTICE

ACADEMIA
ROMÂNĂ

BUCUREȘTI 5
Calea 13 Septembrie nr. 13

I – LXXV– 2024
ianuarie–iunie

APAR
2 NUMERE PE AN

SUMAR

SHINGO SUZUKI	Hearsay Evidential Markers: On the Degree of Grammaticalization of Italian <i>dice che</i> and Romanian <i>cică</i>	3
EMANUELA TIMOTIN	Despre româna veacului al XVIII-lea. Note lexicale	25
EMANUELA I. DIMA, IRINA LUPU DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ	Mijloace de redare a filiației în spațiul romanic medieval. Polisemia prepoziției <i>de</i>	31
GABRIELA-SÎNZIANA IOANEȘ	Proverbe cu termeni religioși: o posibilă abordare în arie lingvistică romanică.....	45
ALINA-MIHAELA BURSUC	Porecla – instrument de persiflare sau formă de <i>bullying</i> ?.....	69
CAROLINA POPUȘOI	Note referitoare la etnonimele <i>calmuc</i> și <i>cvazi</i>	87
	Aspecte ale derivării cu sufixul <i>-eț</i>	107

RECENZII

CEZAR BĂLĂȘOIU	Dan Ungureanu, <i>Istoria limbii române</i> , Chișinău, Editura Cartier, 2024, 397 p.	127
OANA UȚĂ BĂRBULESCU	<i>Atlasul lingvistic român pe regiuni</i> – Banat, Vol. VI, Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coord.), Cosmina-Maria Berindei, Doina Grecu, Veronica Ana Vlasin, Partea I – <i>Material lingvistic necartografiat</i> , Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coord.),	133

	Cosmina-Maria Berindei, <i>Partea a II-a – Hărți lingvistice interpretative</i> , București, Editura Academiei române, 2023	
COMAN LUPU	Vicent Beltran Calvo, <i>Casa mea, casa voastră. Català i romanés en contrast</i> , Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2023, 86 p.	138
MIHAELA MARIN	Cristina Mihaela Nistor (coordonator), Elisabeta Simona Catană, Mihaela Pricope, Mirela Sanda Sălvan, Diana Silvana Stoica, <i>Culegere de exerciții și teste de limba română pentru străini: Nivel A1–B2</i> , București, Editura Universitară, 2023, 186 p.	140
CRISTINA-VALENTINA DAFINOIU	Laura Elena Pascale, <i>Aspecte didactice ale limbii române ca limbă străină</i> , Constanța, Ovidius University Press, 2023, 122 p.	140
LIANA POP	Susana Benavente Ferrara, Francisco Calvo Del Olmo, Erika Hilde Frisan, Veronica Manole, Karine Marielly Rocha Da Cunha, Hugues Sheeren, <i>PanromanIC. Manuale di intercomprensione fra lingue romanze</i> , Zanichelli Editore, S.p.A, Bologna, 2022, [Lingue], 184 p.	142
COMAN LUPU	Mihai Enăchescu, <i>Pérdida y sustitución de arabismos en español</i> , Szeged, Editorial de la Universidad de Szeged, 2020, 244 p.	144

HEARSAY EVIDENTIAL MARKERS: ON THE DEGREE OF GRAMMATICALIZATION OF ITALIAN *DICE CHE* AND ROMANIAN *CICĂ**

SHINGO SUZUKI

suzukish@a00.itscom.net

Keywords: *hearsay evidential marker, grammaticalization, phonological reduction, decategorialization, semantic bleaching.*

Cuvinte-cheie: *marcător evidențial citațional, gramaticalizare, reducere fonologică, decategorizare, decolorare semantică.*

1. INTRODUCTION

In this study, I aim to examine the hearsay evidential markers, namely *dice che* in Italian (central-southern varieties) and *cică* in Romanian, both of which convey the meaning ‘it is said that/allegedly’ and have solidified into functional elements within their respective languages. The primary objective of this research is to discern the differences in the degree of grammaticalization exhibited by *dice che* and *cică*. This phenomenon, present cross-linguistically, has received extensive attention in linguistic literature. However, to the best of my knowledge, this study represents the first attempt to scrutinize two distinct stages of grammaticalization in Italian and Romanian regarding this particular phenomenon (cf. a similar contrastive study by Cruschina (2011, 2015) in Italian and Sicilian). By undertaking this research, I intend to contribute to the cross-linguistic investigations of this phenomenon.

Both Italian and Romanian have a construction in which a sentence begins with a specialized form, comprising a fixed lexical element (such as an adjective, adverb, noun or verb) paired with a complementizer that introduces the sentence. Since the first element in this construction is fixed and invariable, such as an adverb, the sentence introduced by the complementizer has a strong independent-clause character. Typologically, a similar construction can be found in several other languages,

* This work, which constitutes a revised version of Suzuki (2022), was supported by JSPS KAKENHI Grant Numbers JP15K02482, JP18H00667 (April 2015 to March 2023). I would like to thank Editage (www.editage.jp) for English language editing.

whether a Romance origin or not (cf. Cruschina & Remberger, 2017, p. 81). The fact that this construction is found cross-linguistically suggests varying degrees of grammaticalization (cf. Brinton & Traugott, 2005, pp. 28, 109).

To provide a concrete overview of this construction, I present two examples from Italian (It.) and Romanian (Ro.) (underlined indicates the same type of construction; bold indicates the forms in question at the beginning of each sentence):¹

- (1) It. “**È così maligna!**” *si lamentò Mabel.*
 “**Sicuro che è maligna**” *dissi vivacemente* (CHRISTIE It., p. 76)
 Ro. – *Sunt vorba atât de răutăcioase, a suspinat Mabel.*
 – **Firește că sunt răutăcioase**, *i-am zis pe un ton aspru* (CHRISTIE Ro., p. 100)
 “It is so wicked,” moaned Mabel.
 “Of course it is wicked,” I said briskly’ (CHRISTIE Eng., p. 114) [1556–1557]
- (2) It. *Peccato non avere un caso veramente interessante. Ho sentito dire che è uno dei più bei cervelli d’Inghilterra. **Peccato che qui scorra tutto liscio come l’olio*** (CHRISTIE It., p. 200)
 Ro. **Păcat că nu avem de-a face cu o problemă spinoasă.** *Unul dintre cei mai inteligenți oameni din Anglia, din câte am auzit. Din fericire, avem de-a face cu un caz simplu* (CHRISTIE Ro., p. 254)
 ‘Pity we’re not up against a real teaser. One of the best brains in England, I’ve heard it said. Pity it’s all such plain sailing’ (CHRISTIE Eng., p. 294) [4693–4696]

The underlined construction in (1)It. begins with *sicuro* ‘certain/sure’ and in (1)Ro. with *firește* ‘naturally’, Italian *sicuro* being an adjective (at least originally) and Romanian *firește* being an adverb. Each of the first elements in the underlined sentence is followed by the complementizer *che* ‘that’ in (1)It. and *că* ‘that’ in (1)Ro. The form *sicuro che/firește că* corresponds to the original English *of course* and modifies the content of the sentence that reiterates Mabel’s complaint about some wickedness. Thus, this special form modifies propositional content with an epistemic value of certainty. Meanwhile, the English original in (2) contains two sentences beginning with *pity*, of which, in (2)It., the second sentence is translated with *peccato che*, whereas in (2)Ro., the first sentence is translated with *păcat că*, both meaning ‘pity that’. Both *peccato* and *păcat* are originally nouns denoting ‘sin > regret’. In the current scene, a character is thinking that the case is too simple for his guest to solve because his guest is “[o]ne of the best brains in England”. Each underlined sentence rewords this simplicity and the form *peccato che/păcat*

¹ The examples in (1) and (2) are quoted from Section I in the CD created in 2018 as a result of the joint research funded by a KAKENHI Grant (see the above footnote): *Parallel corpus in English, French, Italian, Spanish, Brazilian Portuguese, Portugal-Portuguese and Romanian of The Thirteen Problems by Agatha Christie*. The serial numbers in the Parallel corpus are indicated at the end of each original English text, used instead of English translation.

că evaluates the propositional content of each sentence, modifying it. Hence, this type of construction has an evaluative value.

Considering the nature of the content of the example sentences above, we understand that the construction expresses speaker-oriented pragmatic features, such as epistemic or evaluative value, rather than convey, in an objective way, the propositional content of the sentence that follows the complementizer. In other words, the core meaning of the sentence becomes subjective, expressing how the speaker recognises or appraises propositional content. In addition to epistemic or evaluative values, the same type of construction can provide a source of information, presenting a hearsay interpretation to express an evidential value. In the following examples of colloquial style, both sentences have equivalent meanings:

(3) It. ***Dice che domani pioverà*** (Cruschina, 2015, p. 2)

Ro. ***Cică mâine o să plouă***
 ‘Allegedly it will rain tomorrow’

Within the framework of the present analysis, in (3)It. the first element of *dice che* ‘allegedly’ (lit. ‘says that’) is in the process of losing its nature as a verb, becoming fixed and non-inflectable. Moreover, the corresponding form *cică* in (3)Ro. is spelt orthographically as a single word due to phonological reduction, which involves boundary loss and morphological fusion between an element reduced from the reporting verb (*ci-* < *zice* ‘says’) and the complementizer (*că* ‘that’).² The reporting verb (or its equivalent) in *dice che* and *cică*, united strictly with the complementizer, shows that the propositional content (‘it will rain tomorrow’ in (3)) is obtained by hearsay rather than presenting the act of saying itself. In other words, the form *dice che/cică* is (or is becoming) a marker of indirectly reported evidence, or, briefly, an evidential marker. Hereafter, I will put this type of marker in bold in every example, as I did in (3) (except (13)–(16) where the Italian verb *dire* ‘to say’ is inflectable).

In this paper, focusing on the form “reporting verb ‘to say’ + complementizer” that appears at the beginning of a sentence, I will treat Italian *dice che* and Romanian *cică*. To verify that these forms represent an evidential marker, I will analyse them phonologically, morphologically, syntactically and semantically. The results obtained will identify the differences in the degree of grammaticalization between *dice che* and *cică*. I will begin with Italian *dice che*, which has not undergone phonological reduction (§ 2). Subsequently, after an overview of other Romance languages (§ 3), I will examine Romanian *cică* to understand its degree of grammaticalization (§ 4).

² Besides *cică*, Romanian has similar reduced forms with an evidential value, such as *parcă* (< *pare că* ‘[it] seems that’) and an epistemic value, such as *credcă* (< *cred că* ‘[I] think that’; DEXONLINE registers this expression in the form of *crică* as the headword) (see Remberger, 2015, p. 38; cf. a similar situation of Sicilian in Cruschina, 2015, p. 16).

2. ITALIAN *DICE CHE*

2.1. Generalities: Alongside the general impersonal construction with *si dice che* ‘one says that/it is said that’, modern Italian has a construction with the special form *dice che*, which functions as a hearsay evidential marker through indirect speech. Common to the two constructions, *dice* is in the third person singular of the present indicative of the verb *dire* ‘to say’ and *che* is a complementizer, which corresponds to English *that*. Meanwhile, the particle *si*, which appears only in the former construction, is an impersonal clitic pronoun. While the former *si dice che* with the clitic is present both in spoken and written language throughout the Italian area, the latter *dice che* without the clitic is characteristically found in colloquial spoken language, especially in central and southern varieties of Italian (cf. Cruschina, 2015, p. 7). The following two examples are quoted from works in which the evidential marker *dice che* occurs:

- (4) *E poi non so cosa gli fanno... **dice che** li bastonano* (A. Moravia, *La romana*, II, cap. 8, *apud* Rohlfs, 1966–1969, vol. 2, p. 235, §520)
 ‘And then, I don’t know what they’ll [= the police will] do to him... Allegedly they beat them [= arrested men]’ (cf. MORAVIA Eng., p. 331)
- (5) ***Dice ch’era un bell’uomo e veniva dal mare*** (P. Pallottino & L. Dalla, *4 marzo 1943*, *apud* Serianni, 1991, p. 255)
 ‘They say that he was a handsome man and that he came from the sea’

Example (4) is a passage quoted from a novel by Alberto Moravia (1907–1990), a Roman author (central Italy), whose protagonist, a Roman woman, says this line. The form *dice che* plays the role of a pragmatic marker that provides the source of information, such as hearsay or rumour. Meanwhile, (5) is the beginning of a song by singer-songwriter, Lucio Dalla (1943–2012). Although Dalla was from Bologna (northern Italy), the text of this song was primarily written by Paola Pallottino (1939–), a Roman lyricist who moved to Bologna some years before its release.³ The form *dice che* in (5), introduced abruptly without any preceding context, turns out to be an impersonal evidential marker, similar to (4). To sum up, *dice che* (in bold) does not refer to the act of saying, but rather to the propositional content of the sentence following *che* as indirectly reported information (cf. Cruschina, 2015, p. 7). In other words, the first element *dice* ‘says’ does not specify any concrete agent of the utterance; therefore, the construction has an impersonal meaning.

In examples (4) and (5), *dice che* is univocally impersonal hearsay evidential, whereas in (6), it is not necessarily univocal:

³ For details, see the following webpages:

https://it.wikipedia.org/wiki/Paola_Pallottino (date of access: 6 August 2022);

<https://it.wikipedia.org/wiki/4/3/1943> (id.).

- (6) *Gianni non ha superato l'esame. **Dice che** non ha saputo rispondere a nessuna domanda* (Cruschina, 2015, p. 9)
 ‘Gianni didn’t pass the exam. (i) Apparently he couldn’t answer any of the questions;
 (ii) He [himself] says that he couldn’t answer any of the questions’

If the form *dice che* (in bold) in (6) is used by a native of central or southern Italy in an everyday situation where s/he is not required to be formal, it would be natural to interpret this form as an impersonal evidential marker (i). Nonetheless, since the expression of the subject is not obligatory in Italian, it is possible to interpret *dice* as a real verb in the third person singular and its implied subject refers to *Gianni* as a continuous Topic already expressed previously (ii). In particular, for northern Italian speakers who do not accept *dice che* as an evidential marker, only interpretation (ii) remains (cf. Cruschina, 2015, p. 8).⁴

So far, we have seen that *dice che* indicates impersonal hearsay evidence without any specification of a particular subject of saying; in other words, “third-hand” evidence. Alongside this type of reported evidence, Cruschina refers to other minor types that use the same marker:

[W]e can define *dice che* as a marker of indirect reported evidence, which mainly indicates third-hand evidence [...], but could also indicate second-hand evidence when it refers to the subject ‘under discussion’, established as such in the previous discourse. It is sometimes used to indicate folklore, and in this use it would mainly be found with legends, proverbs, and sayings, rather than fairy tales (Cruschina, 2015, p. 8).

For the terms “second-hand”, “third-hand” and “folklore”, see Willett’s schema (1988, pp. 57, 96). Accepting Willett’s classification, I will use the term “hearsay” evidence to indicate both “second-hand” and “third-hand”. Furthermore, in this paper, “hearsay” will not exclude even the meaning of “folklore”. In what follows, I will illustrate second-hand evidence and folklore with some examples.

Regarding second-hand evidence, based on Pietrandrea’s quotation from a spoken corpus representing the Roman variety of Italian, I rewrote two examples to simplify them:⁵

⁴ The following is my personal experience in this regard – when I asked the meaning of *dice che* in (5), a song widely known in Italy, to an informant from (the suburbs of Milan in) northern Italy, he was unable to answer immediately. He sent me the expected answer a few days later after checking the internet. This provides a clue to understanding the situation of the northern varieties of Italian.

⁵ The original transcriptions of the two examples are as follows (Pietrandrea, 2007, p. 56):
 (7) < *mah ha detto che che grosso grosso modo va abbastanza bene solo solo l’aorta dice che è un po’ dilatata*

- (7) Ha detto che grosso modo va abbastanza bene, solo l'aorta **dice che** è un po' dilatata
 'S/he said that more or less it is going well enough. Only the aorta seems a little bit dilated'
- (8) M'avete cercato perché dice che volevate un grigliato, dovevate fare un'offerta. Me l'ha detto Gianni stamattina
 'You were looking for me because it seems you wanted a form, you were supposed to make an offer. Gianni told me this morning'

Before observing the evidential marker in bold, let us note that the underlined verb *ha detto* 'said', which appears at the beginning of (7) and in the second sentence of (8), carries the full nature of a verb in the third person singular of the compound past indicative and has a concrete agent of the utterance in each example. In (7), the subject is implied and can be assumed (e.g., *il medico/la medica* 'the doctor'). In (8), the subject is expressed (*Gianni*). From the perspective of discourse analysis, *dice che* (in bold) in both examples, despite being solidified like (4) and (5), allows us to identify a more explicit source of information – the same person as the subject (implied in (7) and expressed in (8)) of the underlined verb *ha detto*. However, unlike interpretation (ii) of (6), *dice che* in (7) and (8) does not refer directly to the act of saying, instead it functions as an evidential marker, which suggests that the propositional content of the sentence following *che* is merely hearsay information. The only difference between *dice che* in (4) and (5), on the one hand, and in (7) and (8), on the other, is that the former indicates impersonal third-hand evidence, whereas the latter indicates second-hand evidence.

The evidential marker *dice che* can be used to indicate the meaning of folklore, such as legends and proverbs:

- (9) Ti auguro un ottimo inizio di settimana! **Dice che** il buon giorno si vede dal mattino
 'I wish you an excellent start of week! It is said that a good day is seen from the morning'

In (9), *dice che* introduces a proverb (*il buon giorno si vede dal mattino* 'a good day is seen from the morning'), whereas in the following examples, it introduces ancient legends (the construction that begins with *dice che* is underlined):

- (10) Il buono re Riccardo d'Inghilterra [...] fece d'i Saracini sì grande uccisione, che le balie de' fanciulli dicono, quand'elli piangono: "Ecco il re Riccardo", acciò

'Well, he said that that more more or less it is going well enough. Only only the aorta seems a little bit dilated'

- (8) < senti na cosa m'avete cercato perché dice che volevate un grigliato, dovevate fare un'offerta. Me l'ha detto XYZ stamattina
 'Listen, you were looking for me because it seems you wanted a form, you were supposed to make an offer. XYZ told me this morning'

*che come la morte fu temuto. **Dice che** Saladino, veggendo fuggire la gente sua, domandò [...]* (Novellino, LXXVI, *apud* Lorenzetti, 2002, p. 218)

‘Good King Richard of England [...] made such a great killing of the Saracens that the nurses say there to the children when they cry: Here comes King Richard, for like death was he feared. They tell that the Sultan seeing his men fly, asked [...]’ (NOVELLINO Eng., p. 174)

- (11) *Uno, lo quale ebbe nome Tale milesius, grandissimo savio in molte scienze, e specialmente in istrologia, secondo che si legge in libro De civitate Dei, in libro sexto: **dice che** questo maestro albergò una notte in una casetta d’una feminella* (NOVELLINO It., p. 215, XXXVIII)

‘There was one named [... Thales of Miletus,] who was exceedingly learned in many sciences and especially in astrology, as can be read in the sixth book of De Civitate Dei. And it is said that this wise man once passed the night in the house of a poor woman’ (NOVELLINO Eng., pp. 106–107)

These two examples are cited from *Novellino*, a collection of short tales written in the Florentine dialect (central Italy) at the end of the 13th century, that is, in Old Italian. It is worth noting that the evidential marker *dice che* was found in medieval texts (cf. Rohlfs, 1966–1969, vol. 2, p. 235, §520) and this marker has not undergone any phonological reduction to date.

2.2. Morpho-syntactic restrictions: In this subsection, we examine the uninflected nature of the first element of the hearsay evidential marker *dice che*, verifying that *dice* is morphologically fixed and invariable without the possibility of being replaced by any other tense, mood, person or number. Let us extract the first part of (5) for elucidation:

- (12) **Dice ch’era un bell’uomo**

‘They say that he was a handsome man’

Here, *dice* is a form in the third person singular of the present indicative of the verb *dire* ‘to say’; however, as in the evidential marker, its morphological feature cannot be changed, because it is not subjected to conjugation in its paradigm. Hence, the forms in bold in the following examples do not have the nature of a marker of hearsay evidence:⁶

- (13) a. **Diceva** [IMPF] **che era un bell’uomo** (Cruschina, 2011, p. 110)

‘S/he said that he was a handsome man’

- b. **Disse** [SP] **che era un bell’uomo** (*loc. cit.*)

‘S/he said that he was a handsome man’

⁶ The following abbreviations are used in the example sentences and in the glosses: CL (clitic), DAT (dative), IMPF (imperfect), IMPT (imperative), INF (infinitive), P (plural), PP (past participle), PRES (present), REFL (reflexive), S (singular), SP (simple past), SUBJ (subjunctive) and VOC (vocative).

In the two examples in (13), the verb *dire* changes to the past tense (imperfect in (13a) and simple past in (13b), although both leave the mood, person and number unchanged). These verbs do not indicate impersonal hearsay evidence. Instead, in these examples, the verbs *diceva* and *disse* (in bold), both meaning ‘said’ (though different in aspects), denote the act of saying, allowing us to assume their implied subject (e.g., ‘he’ or ‘she’ as in the translation). The evidential marker *dice che* remains unchanged in the present tense even if what was said was heard in the past. This can be verified by unaltered *dice che* (in bold) in (7) and (8), where the contexts in the past are created by the underlined compound past *ha detto* ‘said’ (lit. ‘(s/he) has said’). Furthermore, the fixed and invariable element *dice* of *dice che* cannot be denied by *non* ‘not’, nor can it be modified by another adverb (as underlined *spesso* ‘often’ in (14b)). Hence, *dice* in the following examples cannot have the nature of impersonal evidence. In other words, (14a) and (14b) do not mean ‘it isn’t said that...’ and ‘it is often said that...’, respectively:

- (14) a. *Non dice che era un bell’uomo* (Cruschina, 2011, p. 110)
 ‘S/he does not say that he was a handsome man’
 b. *Dice spesso che era un bell’uomo* (*loc. cit.*)
 ‘S/he often says that he was a handsome man’

Therefore, in (14), *dice* must have a referential subject, although implied (as ‘he’ or ‘she’ in the translation), which represents the author of the speech act (see Cruschina, 2011, p. 110).

As mentioned at the beginning of § 2, alongside *dice che*, Italian has the expression *si dice che* ‘one says that/it is said that’ with the impersonal clitic *si*. At first glance, both expressions appear to share a common impersonal meaning with similar constructions that introduce indirect speech, differing only in their range of usage. However, the features of both constructions are essentially different, as demonstrated by contrasting (15) and (16) with the impersonal clitic *si*, on the one hand, and those in (13) and (14) without it, on the other:⁷

- (15) a. ***Si diceva che** mio nonno era un bell’uomo*
 ‘It was said that my grandfather was a handsome man’
 b. ***Si disse che** mio nonno era un bell’uomo*
 ‘It was said that my grandfather was a handsome man’
 (16) a. *Non si dice che mio nonno era un bell’uomo*
 ‘It is not said that my grandfather was a handsome man’
 b. *Si dice spesso che mio nonno era un bell’uomo*
 ‘It is often said that my grandfather was a handsome man’

⁷ For the imperfect tense of the verb within each subordinate clause in (15) and (16), I use the indicative mood (*era* ‘was’) to avoid complication; however, unlike (13) and (14), the impersonal construction with *si* in (15) and (16) requires the subjunctive rather than the indicative mood (*fosse* instead of *era*).

As previously seen, the forms in bold in (13) and (14) cannot be interpreted as an impersonal evidential marker. This is because the evidential marker *dice che*, being a rigidly solidified form, can neither change the first element *dice* into any other tense, mood, person or number (13), nor deny this element with *non* ‘not’ or modify it with an adverb (14). By contrast, as obvious from (15) and (16), inflectable *dice* in *si dice che* has no such restrictions, retaining its full nature as a verb. In addition, the verb in the subordinate clause introduced by *si dice che* is preferred in the subjunctive mood (see fn. 7). In short, the forms *dice che* and *si dice che* constitute two different constructions (see Cruschina, 2011, p. 110; 2015, p. 9).

2.3. Word order: Referring to the syntactic nature of the evidential marker *dice che*, in most cases, it appears at the beginning of the sentence (see (3)It., (4)–(6), (9)–(12)). Cruschina affirms that it “can only appear in sentence-initial position” (2015, p. 14):

(17) **Era un bell'uomo, **dice che*** (loc. cit.)

Compare the ill-formed sentence in (17) with the well-formed sentence in (12). Furthermore, Cruschina illustrates another ill-formed sentence in which *dice che* appears in an embedded clause:

(18) **So che **dice che** non ha saputo rispondere a nessuna domanda* (Cruschina, 2015, p. 9)

‘I know that it is said that s/he couldn’t answer any of the questions’

In (18), *dice che* is at the beginning of the direct object complement clause; however, it is preceded by another complementizer *che* (underlined) because the whole complement clause is governed by the verb *so* ‘(I) know’. In this case, if we try to assign *dice che* an impersonal meaning (as in the English translation ‘it is said that’), the sentence becomes unacceptable. Nevertheless, as seen in example (8), and repeated in (19) below, *dice che* can be preceded by a subordinating conjunction *perché* ‘because’ (underlined). In addition to (19), in which *dice che* indicates second-hand evidence (see the comments on (7) and (8)), I provide another example with third-hand evidence:

(19) *M'avete cercato perché **dice che** volevate un grigliato, dovevate fare un'offerta. Me l'ha detto Gianni stamattina*

‘You were looking for me because it seems you wanted a form, you were supposed to make an offer. Gianni told me this morning’

(20) *Sei rimasta con me anche se **dice che** dovevi andare all'ospedale*

‘You still stayed with me, even though apparently you had to go to hospital’

Since the concessive conditional clause in (20) is introduced by a subordinating conjunction *anche se* ‘even though’ (underlined), as well as the causal clause in

(19), we conclude that some circumstantial complement clauses accept *dice che* as an evidential marker and allow it to follow a subordinating conjunction.⁸

Similarly, in (7), reproduced in (21) below, *dice che* appears in a position that, at first glance, cannot be considered sentence-initial:

- (21) *Ha detto che grosso modo va abbastanza bene, solo l'aorta dice che è un po' dilatata*
 'S/he said that more or less it is going well enough. Only the aorta seems a little bit dilated'

Due to the lack of suprasegmental transcription (see the original transcriptions cited in fn. 5), this sentence is ambiguous between (I) and (II) below.

(I) If we interpret *solo* as an adversative conjunction 'only/but', then it entails the thematization of the subject *l'aorta* 'the aorta' (of *è [...] dilatata* 'is dilated'), placing *l'aorta* as a Topic before *dice che*.⁹ Let us provide another example with a thematized element that precedes *dice che* (underlined is the Topic at issue, as in the current interpretation of *l'aorta* in (21)):

- (22) A: *I tuoi cugini come stanno?*
 B: *Gianni sta bene, ma Carlo, dice che è malato*
 'A: How are your cousins?
 B: Gianni is fine, but Carlo allegedly is ill'

In (22)B, enunciated by interlocutor B, both sentences are coordinated by the adversative conjunction *ma* 'but', equivalent to *solo* 'only/but' in (21). Both *Gianni* and *Carlo* constitute contrastive Topics, of which the latter, being thematized, precedes *dice che*, like *l'aorta* in (21).¹⁰

(II) We can also interpret *solo* in (21) as an adverb 'only', considering *solo* as a focusing operator that has *l'aorta* 'the aorta' in its scope. In this case, *l'aorta* is placed in front of *dice che* because of the Focus fronting. This second interpretation can be verified by the fact that the reply by interlocutor B in the context of (23) is acceptable:¹¹

⁸ It remains unclear why the acceptability diverges between (18) and (19)–(20). In this analysis, I have defined the criteria for this divergence based on the types of subordinate clauses (object complement clauses vs. circumstantial clauses). Nevertheless, there may exist an even more precise criterion that has yet to be uncovered. I leave this matter open for future research.

⁹ I use the term "thematization" to indicate Hanging Topic and Left Dislocation structure, which show Topic frontings in common (for details, see Benincà & Poletto, 2004).

¹⁰ Of the two types of thematization (Hanging Topic and Left Dislocation), (21) and (22)B are examples of Left Dislocation because the dislocated subjects *l'aorta* 'the aorta' in (21) and *Carlo* in (22)B do not entail resumptive pronouns (cf. Benincà & Poletto, 2004, pp. 64–65), in addition to the fact that Italian lacks nominative clitics.

¹¹ It is probable that this interpretation contradicts Cruschina (2015, p. 14, n. 16), because he seems to think that *dice che* could not be preceded by a focalized element. However, my informants, native of central Italy, judged (23)B to be acceptable.

(23) A: *Ho sentito che Gianni e Carlo sono malati.*

B: *No, solo Carlo, dice che è malato*

‘A: I heard that Gianni and Carlo are ill.

B: No, only Carlo allegedly is ill’

The subject *Carlo* (underlined) in (23)B, which precedes *dice che*, is a fronted Focus in the scope of the focusing operator *solo* ‘only’, similar to *l’aorta* in (21).¹²

Based on the ambiguity between the two interpretations of (21), we confirmed that two different types of elements, thematized and focalized ((22)B and (23)B, respectively), can be placed before *dice che*, which should be at the beginning of the sentence. However, (21), (22)B and (23)B are minor examples that constitute marked constructions, because the thematized or focalized element is not positioned *in situ*. Moreover, we confirmed that certain subordinating conjunctions that introduce circumstantial complement clauses can precede *dice che*. If we remove these subordinating conjunctions, which are placed before the clause, and the thematized and focalized elements, what remains as a sentence-initial element, in any case, is the evidential marker *dice che*. As a result, the residual construction that begins with *dice che* represents a theoretically unmarked word order.

3. EVIDENTIAL MARKERS AND THEIR GRAMMATICALIZATION

We have examined that *dice che*, which indicates second- or third-hand evidence or folklore, constitutes a rigidly solidified form as an evidential marker. Thus, it is superficial that *dice* of *dice che* appears equivalent to the verb *dire* ‘to say’ in the third person singular of the present indicative. Indeed, *dice* cannot be changed to any other form of paradigm nor does it accept negation or modification. All these phenomena suggest that, from the viewpoint of grammatical categories, *dice* deviates from the real verb and constitutes a secondary grammatical category with *che*. In other words, *dice che* enters a process of “deategorialization” (see Brinton & Traugott, 2005, pp. 25–26). Meanwhile, from a semantic point of view, *dice che* tends to undergo “semantic bleaching”, that is, the loss of the lexical content meaning of a *verbum dicendi* (ibid., p. 29). In short, the Italian expression is in the process of grammaticalization, albeit only partially (see also Pietrandrea, 2005, pp. 67–68).

Decategorialization and semantic bleaching are only two of the series of factors of grammaticalization listed by Brinton & Traugott (2005) for supporting the unidirectional nature of grammaticalization. The list includes “typological generality” (ibid., p. 28), which reveals that a phenomenon of grammaticalization is not necessarily limited to a single language, instead it tends to be attested cross-

¹² I am grateful to Edoardo Lombardi Vallauri for his valuable suggestions on the two possible interpretations of (21). However, I am the only person responsible for these interpretations.

linguistically. Even if we restrict ourselves to Romance languages, the expression corresponding to *dice che* is widespread and grammaticalized in a lot of varieties. Such an expression is composed of “reporting verb ‘to say’ + complementizer” in each variety; however, as will be seen in the below examples, it is often transcribed in a single word, having undergone phonological reduction as a result of a respective process of grammaticalization.¹³ Examples (24)–(28) – from American Spanish (Sp.), Sicilian (Sic.), Sardinian (Srd.), Romanian (Ro.) and Galician (Gal.) – are quoted from Cruschina & Remberger (2008, pp. 95–96):^{14,15}

- (24) Sp. *Esto **dizque** va a ser pantano*
 this SAYC go.PRES.3sto be.INF swamp
 ‘This is going to be swamp, they say’
- (25) Sic. ***Dicica** ci avivamu finutu i grana*
 SAYC to-him.CL have.IMPF.3P finish.PP the money
 ‘Apparently they had run out of money’
- (26) Srd. *Custas columbas **nachi** s’abbaidana e an cominzadu a faeddare*
 these pigeons SAYC REFL[-]look.PRES.3P and have.PRES.3P start.PP to talk.INF
 ‘These pigeons look at each other and started talking, they say’
- (27) Ro. ***Cică** banul n-aduce fericirea*
 SAYC the money not[-]bring.PRES.3S the happiness
 ‘Money doesn’t give you happiness, they say’
- (28) Gal. ***Disque** a filla da Antonia marchou á Coruña vivir co mozo*
 SAYC the daughter of-the A. go.PAST.3S to[-the] C. live.INF with-the boyfriend
 ‘Apparently Antonia’s daughter went to C. to live with her boyfriend’

As demonstrated, the Italian evidential marker *dice che* has not been subject to phonological reduction, whereas the corresponding markers SAYC in (24)–(28) are reduced morpho-phonologically to an extent that, compared to the Italian degree of grammaticalization, their degree is much greater (see Brinton & Traugott, 2005, pp. 27–28, the factor (c): “fusion and coalescence”). To examine the degree of grammaticalization of the hearsay evidential marker in comparison with Italian, in § 4, I will focus on Romanian *cică*, shown in (27). It should be noted that the linguistic register of *cică* is, in general, restricted to colloquial spoken language, similar to Italian *dice che*.

¹³ Brinton & Traugott (2005, p. 27, n. 27) distinguish between “fusion”, which means loss of phonological/morphological boundaries, and “coalescence”, which indicates loss of phonological segments. I will refer to both together as “phonological reduction”, where their distinction is not relevant.

¹⁴ Of the five examples, (24), (26) and (27) are quoted second-hand in the present paper. The sources of these three examples were enumerated by Cruschina & Remberger (2008) as follows: (24) C. E. Kany, *Impersonal dizque and its variants in American Spanish*, in “Hispanic review” 12 (1944), p. 172; (26) *Contami unu contu: racconti popolari della Sardegna*, vol. 1: Logudoro. Alghero, Archivi del Sud, 1996; (27) L. Ardelean.

¹⁵ In the gloss of each example, the acronym “SAYC” stands for the phonologically reduced marker “‘to say’ + complementizer”. For other abbreviations, see fn. 6.

4. ROMANIAN *CICĂ*

4.1. Phonological/morphological aspects: Italian *dice che* (lit. ‘says that’) would be translated verbatim to *zice că* in Romanian. Nevertheless, this Romanian form cannot function as an evidential marker. Instead, the Italian form *dice che* corresponds to *cică* in Romanian. DEXONLINE, in the default page (*Sinteză*) for the headword *cică*, records [*se zi*]/*ce că* ‘it is said that’ (lit. ‘REFL says that’) as its etymology. The reflexive pronoun *se* of *se zice că* being an impersonal clitic, the Romanian *se zice că* is equivalent to the Italian impersonal expression *si dice che*, both in form and content. However, in his dictionary, Tiktin (1903–1925, vol. 1, s.v. *cică*) considered that *cică* is derived from *zice că* (lit. ‘says that’) without the intervention of the impersonal clitic. This interpretation is supported by Ciorănescu’s etymological dictionary (2002, p. 854). In line with their view, Zafiu (2020, p. 191) argues that the impersonal construction *zice că* has undergone phonological reduction. In this regard, Old Romanian texts (from the early 16th century to the late 18th century) demonstrate that *verba dicendi* in the third person singular could have subjects with an unidentified referent. The below example from circa 1600 uses, instead of *zice*, its equivalent *spune*, as in *spune... că* ‘it is said that’ (lit. ‘says... that’) (see Pană Dindelegan, 2016, pp. 92–93):

- (29) *Și spune în cărțile vechi că Solomon [...] îndrăgi o muiere ce se închina*
 and says in the books old that S. love.SP.3s a woman that REFL devote.IMPF.3s
idolilor (FLOARD, p. 125)
 the idols.DAT
 ‘And in the old books it is said that Solomon fell in love with a woman who was praying to the idols’

The pragmatic function of *spune... că* in (29) suggests that the origin of *cică* from *zice că* is equivalent to *spune că* used impersonally in Old Romanian (see Pană Dindelegan, 2016, p. 93).

Let us diachronically observe the contemporary evidential markers *dice che/cică* in both languages. We saw in (10) and (11) that Italian *dice che* has been used in the same form since the 13th century without any phonological reduction. However, the first attestations of the Romanian contracted form *cică* date back, according to Zafiu (2020, p. 191), to the late 19th century (see also Pană Dindelegan, 2016, p. 93). In current Romanian, the full form *zice că* cannot function as an impersonal evidential marker. Hence, we consider that *zice că*, which had once an impersonal hearsay meaning, has been replaced by *cică*. The latter form, compared to the Italian *dice che*, has advanced further in grammaticalization through its salient phonological reduction.

In § 2.2, replacing *dice* of (12) with the imperfect *diceva* (13a) and the simple past *disse* (13b), both meaning ‘said’, we verified that the last two altered forms, referring to the act of saying, cannot constitute impersonal evidential

markers. Based on this verification, we confirmed that Italian *dice che* is rigidly solidified and its verbal part *dice* cannot be changed paradigmatically. The same applies to Romanian *cică*, of which the former verbal part *ci-* can neither be inflected in the tense (e.g., **ziceacă* < *zicea* IMPF) or the mood (**zicăcă* < (*să*) *zică* SUBJ) nor be replaced by the etymological form (**zicecă* < *zice* PRES) (see Remberger, 2015, p. 34). The Romanian form *cică* involves both morpho-phonological fusion and coalescence, that is, the loss of phonological segments.

4.2. Syntactic aspects: Since *cică* is a hearsay evidential marker, its unmarked word order can be considered at the beginning of the sentence (see Cruschina & Remberger, 2008, pp. 110–111). We have observed this word order in (3)Ro. and (27). Additional examples are presented below:

- (30) *Cică Ion e bolnav* (Cruschina & Remberger, 2008, p. 111)
 ‘Apparently Ion is ill’
 (31) *Cică era odată o babă și un moșneag* (CREANGĂ, p. 44)
 ‘Once upon a time, they say there was an old woman and an old man’

Since (31) is quoted from a fairy tale by Ion Creangă (1837–1889), a writer of the late 19th century, this example, together with (38) below, is among the first instances that use *cică* in the history of Romanian (see § 4.1).

4.2.1. As in (19) and (20), *cică* can occur after a subordinating conjunction (e.g., *pentru că* ‘because’ in (32), underlined), introducing a circumstantial complement clause:

- (32) *Trebuie să fi fost beat pentru că **cică** ai băut prea mult. Mi-a zis Ștefan după nuntă*
 ‘You must have been drunk because I heard you drank too much. Stefan told me so after the wedding’

Similarly, like (21), (22)B and (23)B, thematized and focalized elements may precede the evidential marker.

- (33) A. *Verii tăi ce mai fac?*
 B. *Mihai e bine, dar Ion **cică** e bolnav*
 ‘A: How are your cousins?
 B: Mihai is fine, but Ion allegedly is ill’
 (34) A. *Am auzit că Mihai și Ion sunt bolnavi.*
 B. *Nu, numai Ion **cică** e bolnav*
 ‘A: I heard that Mihai and Ion are ill.
 B: No, only Ion allegedly is ill’

As regards *Ion* (underlined) in (33)B and (34)B, the former is thematized and the latter is focalized, each placed in front of *cică*.

Furthermore, Romanian *cică* is incompatible with negation or with any modification:

- (35) a. *Cică nu plouă la București*
 ‘They say that it’s not raining in Bucharest’
 b. *Cică adesea rămânea încuiat în odaie zile de-a rândul* (MAY, p.29)
 ‘It is said that he remained often locked up in the room day after day’

In (35a), the scope of negation by *nu* ‘not’ is limited to the propositional content (‘it is raining in Bucharest’), but it cannot cover the source of information (**nu cică*). The same applies to the adverb *adesea* ‘often’ in (35b), which can modify the stated information, yet not *cică*, irrespective of the word order (**adesea cică* or **cică adesea*) (see Cruschina & Remberger, 2008, p. 103).

Expanding our framework of research from sentence grammar to discourse grammar (in a similar manner to Italian *dice che* in (7) and (8) of § 2.1), for Romanian *cică* in (32) reproduced in (36) below, we can assume *Ștefan* to be the specific source of information. This is because the second sentence in (36) reveals the explicit author of the speech act. This revelation is determined by the independent reporting verb *a zis* ‘(he) said’ (lit. ‘has said’), underlined, which is inflected in the third person singular of the compound past indicative, with *Ștefan* as its subject:

- (36) *Trebuie să fi fost beat pentru că cică ai băut prea mult. Mi-a zis Ștefan după nuntă*
 ‘You must have been drunk because I heard you drank too much. Ștefan told me so after the wedding’

As shown in example (36), if allowed by context, Romanian *cică* could refer to second-hand evidence, making it possible for an individualized agent of saying to be assumed for *cică*. In this respect, I quote two more examples, seemingly similar to (36), from literary works:

- (37) *Și Dumnezeu cică «Bine, adu-l aici să stau de vorbă cu el»*
 and God SAYC well bring.IMPT.2s-him.CL here that talk.SUBJ.1s with him
 (M. Cărtărescu, *Orbitor*, apud Zafiu, 2020, p. 191)
 ‘And God seemingly said: “Well, bring him here so that I can talk with him”’
- (38) *... să căutăm ceva de lucru, că burta, auzi, cică n-am*
 that look for.SUBJ.1p something of work because the belly hear.IMPT.2s SAYC not-have.1s
mîncat de ieri și cere, sîrmana
 eat.PP since yesterday and beg.PRES.3s poor thing
 (SPIRESCU, p. 160; cf. Remberger, 2015, p. 35, ex. (26) as well)
 ‘... let’s look for work because the belly..., listen, it seems to say: “I haven’t eaten since yesterday”, as if begging me, poor thing’

Here, (37) is a passage from a novel by Mircea Cărtărescu (1956–), while (38) is from a fairy tale by the 19th-century folklorist, Petre Ispirescu (1830–1887). In both the passages, the agent of saying can be identified as ‘God’ (*Dumnezeu*) and the personified ‘belly’ (*burta*), respectively. The fact that these subjects are entailed by *cică* leads us to consider *cică* like a full verb. Furthermore, (37) and (38) are examples of direct speech.¹⁶ This is especially clear in (37) by the quotation marks « ». As for (38), since the context requires that the subject of *cere* ‘(s/he) begs’ would be *burta* ‘the belly’, it is highly coherent to think that this personification continues from the expression of saying (*cică* in the non-impersonal sense). Consequently, the reported sentence (*n-am mâncat de ieri* ‘I haven’t eaten since yesterday’) cannot be considered indirect speech because the first person singular ‘I’ is denoted deictically by ‘the belly’ (cf., however, Remberger, 2015, p. 36, who points out ambiguity between direct and indirect speech in the same text).¹⁷

We have seen that Italian *dice che* and Romanian *cică* are similar, except for the absence or presence of phonological reduction. If Romanian *cică* can be used for direct speech, it diverges from Italian *dice che* in this aspect as well because, as mentioned at the beginning of § 2.1, the latter is only compatible with indirect speech. The potential coexistence of Romanian *cică* with direct speech suggests that the latter part of this fused form (*-că*) has lost its original function as a complementizer. Hence, it would not be surprising if a “real” complementizer *că* appears before a reported sentence (see Cruschina & Remberger, 2008, p. 104; Remberger, 2015, p. 34). In (39), we can assume that the interpretation of indirect speech is assured precisely by “repeated” *că* (underlined):¹⁸

(39) *Cică că aș fi cerut.... ieșirea României din UE* (stiripesurse.ro, apud Zafiu, 2020, p. 189)

‘They say that I would have demanded... Romania’s exit from the EU’

¹⁶ Considering that *-că* of *cică* represents the complementizer, we could relate the reporting types of (37) and (38) with “bound direct speech (*discurs direct legat*)”, which appears in colloquial Romanian (GALR, vol. 2, pp. 866–867; Manu Magda, 2013, p. 557). Bound direct speech, an intermediate structure between direct and indirect speech, maintains all the features of direct speech and introduces the reported sentence through the complementizer *că* (underlined in the following example):

(i) *Mama spune că „fetelor, veniți la masă?”*
 the mother says that girls.VOC come.PRES.2P to table
 ‘Mother says: “Girls, are you coming to dinner?”’

Further observation will be needed for relating *cică* with bound direct speech (see fn. 18 below).

¹⁷ I would like to thank Rodica Zafiu and Anton Mihai Popa for their helpful suggestions in interpreting (38) as a case of direct speech. However, any misinterpretation belongs solely to me.

¹⁸ As in example (39), *-că* of *cică* cannot function as a complementizer. It would be prudent to think that the same element of (37) and (38) cannot be related to the complementizer used in bound direct speech (cf. fn. 16).

4.2.2. When the element *-că* has lost its original function as a complementizer, the evidential marker *cică* has further advanced its decategorialization process. First, *cică* does not necessarily introduce a sentence:

(40) *E adevărat că Ion pleacă la New York? – **Cică** da / **Cică** nu* (Cruschina & Remberger, 2008, p. 103)

‘Is it true that Ion goes to New York? – Allegedly yes / Allegedly no’

Here, *cică* (in bold) is followed by an affirmative or negative pro-sentence adverb *da/nu* ‘yes/no’. Second, *cică* can occur at various positions in a sentence. As we have already seen, both Italian *dice che* and Romanian *cică* can occur after a subordinating conjunction introducing a circumstantial complement clause – (19), (20) and (32) – or after a thematized or focalized element – (21), (22)B, (23)B, (33)B and (34)B. In Italian, the reason for such positioning resides exclusively in the subordinating conjunction or the thematized or focalized element. In contrast, as shown by the variation of word order in (41), quoted from Remberger (2015, p. 36), the Romanian case is quite different. In some cases, *cică* changes its position, appearing between various elements of the sentence:

- (41) a. **Cică** *individul a fost prins*
 b. *Individul **cică** a fost prins*
 c. *Individul a fost **cică** prins*
 d. *Individul a fost prins **cică***
 ‘Allegedly the individual was arrested’

In (41a) and (41b), *cică* appears in the unmarked sentence-initial position and after the thematized or focalized position, respectively. By contrast, the other two positions in (41) would be impossible for Italian *dice che*. In fact, (41c) places *cică* in a parenthetical position, while (41d) in the sentence-final position, like an afterthought (cf. ill-formedness of Italian example (17)).¹⁹ In all the examples in (41), the sentence that entails the propositional content is *individul a fost prins* ‘the individual was arrested’. The evidential marker *cică*, as an adverbial, has a scope over all or part of this content according to its position. If *cică* can appear in various intra-sentential positions, it ought to modify any embedded clause:

- (42) *Știu că **cică** n-a putut răspunde la nicio întrebare*
 ‘I know that apparently s/he couldn’t answer any of the questions’

¹⁹ In connection with parenthetical and sentence-final positions, colloquial Italian has another evidential marker of reported speech that can appear in such positions (see Lorenzetti, 2002; Cruschina, 2011, pp. 106–108). This marker is formed by a single element *dice* ‘says’ solidified without the complementizer *che* ‘that’ and, unlike *dice che*, is an indicator of direct speech (although Calaresu, 2004, pp. 39–42, suggests its possible co-occurrence with indirect speech). In any case, the argumentation of markers that exclude the complementizer is beyond the scope of this study.

Here, *cică* is placed after the complementizer *că* (underlined) that introduces the direct object complement clause governed by the verb *știu* ‘(I) know’. Such a position of *cică* in the embedded clause would be unacceptable for Italian *dice che* (see (18)).

Hence, Romanian *cică* can be inserted into “the same positions where not only adverbials but also parenthetical expressions can be found” (Remberger, 2015, p. 36). As a result of the phonological reduction of the original form “‘says’ (*zice*) + complementizer (*că*)” (see § 4.1), the reduced form *cică* has been reanalysed as a single unit and decategorized as an adverbial or parenthetical element. Zafiu (2020) describes the process of *cică* until the latest stage as follows:

Transformarea în marcator evidențial (fenomen de pragmaticalizare) a început cu etapa în care forma *cică* avea încă valoare verbală, de expresie *dicendi* urmată de reproducerea unei replici; apoi, probabil prin intermediul contextelor cu topicalizare (Remberger 2015), secvența a căpătat treptat autonomie, adverbul fiind folosit parantetic în propoziție și înaintea grupurilor sintactice modalizate (Zafiu, 2020, p. 191).

‘The transformation into an evidential marker (phenomenon of pragmaticalization) began with the stage when the form *cică* still had verbal value, of expression of saying followed by the reported speech; then, probably through contexts with thematization (Remberger, 2015), the sequence gradually acquired autonomy, the adverb being used parenthetically within the sentence and before the modalized syntactic phrases’.

At present, *cică* is registered as an adverb perhaps in all Romanian dictionaries (cf. DEXONLINE, s.v. *cică*).

4.3. Semantic aspects: As pointed out in §3, Italian *dice che* is in the process of semantic bleaching, given that it has weakened the lexical meaning of the act of saying. Meanwhile, if Romanian *cică* is decategorized as an adverb being fused into an indivisible element, we may argue that the memory of the etymological meaning, once provided by the verb *zice* ‘says’, is fading away and advancing semantic bleaching. In (43), for example, even though *cică* appears together with the full verb *a zice* ‘to say’, there is no overlap in the meaning:

(43) *Ziua se cunoaște de dimineață, cică așa se zice* (Remberger, 2015, p. 35)

the day REFL know.PRES.3S from morning SAYC SO REFL say.PRES.3S

‘It is said that one recognizes the day by its morning’

The underlined reflexive verb with an impersonal clitic (*se zice* ‘it is said’), accompanied by *așa* ‘so’, constitutes a periphrasis that has the same content as *cică*.

If it is true that *cică* and *se zice* can appear one after another without any overlap in meaning, this is because the former has remarkably reduced the original lexical meaning of its verbal part. In contrast, although Italian *dice che* has been “bleached” semantically, if the full verb *dire* ‘to say’ were repeated as in (43), the Italian sentence would inevitably fall into a meaningless tautology.

5. CONCLUSIONS

Several Romance languages have fixed the form “reporting verb ‘to say’ + complementizer” and have changed it into a hearsay evidential marker. In this paper, out of such varieties, we limited ourselves to Italian and Romanian to examine the extent to which *dice che* and *cică* have advanced their respective grammaticalization. It emerged that Italian *dice che* is still in an early stage of grammaticalization, while Romanian *cică* is far more advanced.

I will summarize the features of the hearsay evidential markers *dice che/cică*, dividing their features based on the similarities and differences between the two languages. The features listed below constitute the study conclusions regarding the degree of grammaticalization.

I. Similarities between Italian *dice che* and Romanian *cică*

- I.1. Phonological and morphological aspects: It is true that the phonological differences between *dice che* and *cică* are rather more noticeable because of the absence/presence of phonological reduction, but from a morphological point of view, they are equally fixed in their invariable forms. Both *dice* within *dice che* and *ci-* (< *zice*) within *cică*, which are originally *verba dicendi* in the third person singular of the present indicative, cannot be inflected.
- I.2. Syntactic aspects: For both *dice che* and *cică*, their unmarked position is sentence-initial. However, they may be preceded by a subordinating conjunction when they appear within a circumstantial complement clause – (19), (20) and (32) – or allow a thematized or focalized element to move immediately before themselves – (21), (22)B, (23)B, (33)B and (34)B. Meanwhile, *dice che* and *cică*, as evidential markers, cannot be within the scope of negation or adverbial modification – (14) and (35). Furthermore, if we extend our framework from sentence grammar to discourse grammar in terms of their source of information, the author of the reported utterance, generally unidentified, may be referential, depending on contextual support – (7), (8) and (36).
- I.3. Semantic aspects: Originally, *dice che* and *cică* encompass the verbal meaning of the act of saying; however, they both weaken this lexical meaning. At the

same time, they focus on their source of information, emphasizing their hearsay evidential character.

II. Differences between Italian *dice che* and Romanian *cică*

- II.1. Phonological and morphological aspects: While Italian has retained the form *dice che* as an evidential marker since medieval Old Italian, Romanian morpho-phonologically reduced the original subjectless form *zice că* to the current *cică* in the 19th century.
- II.2. Syntactic aspects: In Italian, *che* in *dice che* preserves its character as a complementizer, while the Romanian counterpart *-că* in *cică* is in the process of losing its original function. In fact, *cică* can coexist with direct speech – (37) and (38) – or with a “real” complementizer *că* in indirect speech – (39). Thus, *cică* no longer needs to introduce a sentence and can appear adverbially or parenthetically between various elements. Due to the repeated reanalyses of the “reporting verb ‘says’ (*zice*) + complementizer (*că*)”, Romanian *cică* has undergone further decategorialization, becoming an adverb.
- II.3. Semantic aspects: In Romanian, the repeated reanalyses affected the original verbal part *ci-* (< *zice* ‘says’). Thus, they considerably weakened the lexical meaning of the act of saying in *cică* and, consequently, this marker can be expressed with the inflected verb *a zice* ‘to say’ without semantic overlapping within the same sentence – (43). Hence, in terms of semantic bleaching as well, Romanian *cică* shows an advanced degree of grammaticalization than Italian *dice che*.

BIBLIOGRAPHY

• Texts

- CHRISTIE Eng.: Agatha Christie, *The thirteen problems*. London, Harper, 2002.
- CHRISTIE It.: Agatha Christie, *Miss Marple e i tredici problemi*. Tr.: Lydia Lax. Milan, Mondadori, 1989.
- CHRISTIE Ro.: Agatha Christie, *13 [treisprezece] probleme*. Tr.: Cristina Mihaela Tripon. Bucharest, RAO, 2014.
- CREANGĂ: Ion Creangă, *Povestea porcului*, in Id., *Povești, amintiri, povestiri*, Bucharest, Editura Eminescu, 1980, 44–58.
- FLOARD : *Floarea darurilor*. Ed.: A. Moraru, in *Floarea darurilor, Sindipa, (Cele mai vechi cărți populare în literatura română, 1)*, Bucharest, Minerva, 1996, 119–182.
- ISPIRESCU: Petre Ispirescu, *Cei trei frați împărați*, in Id., *Basme, legende, snoave*, Bucharest, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1960, 150–169.
- MAY: Karl May, *Căpitanul gărzii*. Bucharest, Dexon, 2019, (Id., *Dragostea ulanului*, vol. 3).
- MORAVIA Eng.: Alberto Moravia, *The woman of Rome*. London, Secker & Warburg, 1909.

NOVELLINO Eng.: *Il Novellino: The hundred old tales*. Tr.: Edward Storer. London, George Routledge & Sons, 1925(?).

NOVELLINO It.: *Il Novellino*. Ed.: G. Favati. Genoa, Bozzi, 1970.

• References

- Benincà, P. & C. Poletto (2004), “Topic, Focus and V2: Defining the CP sublayers”, in L. Rizzi (ed.), *The structure of CP and IP: The cartography of syntactic structures*, vol. 2. Oxford & New York, Oxford University Press, 52–75.
- Brinton, L. J. & E. C. Traugott (2005), *Lexicalization and language change*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Calaresu, E. (2004), *Testuali parole: la dimensione pragmatica e testuale del discorso riportato*. Milan, FrancoAngeli.
- Ciorănescu, A. (2002), *Dicționarul etimologic al limbii române*. Bucharest, Saeculum I. O.
- Cruschina, S. (2011), “Tra *dire* e *pensare*: casi di grammaticalizzazione in italiano e in siciliano”, *La lingua italiana: storia, strutture, testi* 7, 105–125.
- Cruschina, S. (2015), “The expression of evidentiality and epistemicity: Cases of grammaticalization in Italian and Sicilian”, *Probus* 27(1), 1–31.
- Cruschina, S. & E.-M. Remberger (2008), “Hearsay and reported speech: Evidentiality in Romance”, *Rivista di grammatica generativa* 33, 95–116.
- Cruschina, S. & E.-M. Remberger (2017), “Before the complementizer: Adverb types and root clause modification”, in M. Hummel & S. Valera (eds.), *Adjective adverb interfaces in Romance*. Amsterdam, Benjamins, 81–109.
- DEXONLINE: *Dexonline, dicționar ale limbii române*. <https://dexonline.ro> (date of access: 16 August 2022).
- GALR: *Gramatica limbii române*, 2 vols. Academia Română, Institutul de Lingvistică “I. Iordan - Al. Rosetti”. Bucharest, Editura Academiei Române, 2008.
- Lorenzetti, L. (2002), “Sulla grammaticalizzazione di ‘dice’ nell’italiano parlato”, in S. Heinemann *et al.* (eds.), *Roma et Romania: Festschrift für Gerhard Ernst zum 65. Geburtstag*. Tübingen, Niemeyer, 211–221.
- Manu Magda, M. (2013), “Reported speech”, in G. Pană Dindelegan (ed.), *The Grammar of Romanian*. Oxford, Oxford University Press, 551–558.
- Pană Dindelegan, G. (2016), “The subject” (in §2.4: *Argument structure*), in Ead. (ed.) *The syntax of Old Romanian*. Oxford, Oxford University Press, 89–123.
- Pietrandrea, P. (2005), *Epistemic modality: Functional properties and the Italian system*. Amsterdam, Benjamins.
- Pietrandrea, P. (2007), “The grammatical nature of some epistemic-evidential adverbs in spoken Italian”, *Rivista di linguistica* 19 (1), 39–63.
- Remberger, E.-M. (2015), “‘I didn’t say it. Somebody else did’: The Romanian hearsay marker *cică*”, in *Redefining community in Intercultural context, 4th RCIC Conference, Braşov, 21 May 2015*, 31–41.
- Rohlf, G. (1966–1969), *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, 3 vols. Turin, Einaudi.
- Serianni, L. (1991), (con la collaborazione di A. Castelvechi), *Grammatica italiana: italiano comune e lingua letteraria*. 2nd ed. Turin, UTET [orig. 1988].
- Suzuki, S. (2022), “Dembun ni yoru shokosei no hyoshiki: *Italia-go no dice che to Romania-go no cică no bumpoka no doai ni tsuite*”, *Tokyo Ongaku Daigaku kenkyu kiyō* 46, 23–41.
- Tiktin, H. H. (1903–1925), *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3 vols. Bucharest, Staatsdruckerei.
- Willett, T. L. (1988), “A cross-linguistic survey of the grammaticization of evidentiality”, *Studies in language* 12, 51–97.
- Zafiu, R. (2020), “*Cică*”, in G. Pană Dindelegan (coord.), *Dicționar de interpretări gramaticale: cuvinte mici, dificultăți mari*. Bucharest, Univers Enciclopedic, 189–192.

**HEARSAY EVIDENTIAL MARKERS:
ON THE DEGREE OF GRAMMATICALIZATION
OF ITALIAN *DICE CHE* AND ROMANIAN *CICĂ***

Abstract

In this study, I examined the hearsay evidential markers, namely *dice che* in Italian (central-southern varieties) and *cică* in Romanian, both of which convey the meaning ‘it is said that/allegedly’ and have solidified into functional elements within their respective languages. To verify that the forms *dice che/cică* represent evidential markers, I analysed them phonologically, morphologically, syntactically and semantically. I began with Italian *dice che*, which has not undergone phonological reduction. Subsequently, after a brief overview of other Romance languages, I examined Romanian *cică* to understand its degree of grammaticalization. The results thus obtained clearly show the differences in the degree of grammaticalization between *dice che* and *cică*: Italian *dice che* is still in an early stage of grammaticalization, while Romanian *cică* is much more advanced.

Rezumat

În acest studiu, am examinat marcatorii evidențiali citaționali, și anume *dice che* în limba italiană (varietățile ei centrale și meridionale) și *cică* în limba română, ambii având sensul de ‘se spune că’, închezați ca elemente funcționale. Pentru a verifica dacă formele *dice che/cică* reprezintă marcatori evidențiali, le-am analizat din punctul de vedere fonologic, morfologic, sintactic și semantic. Am început cu italiana *dice che*, care nu a fost supusă reducerii fonologice. Ulterior, după o scurtă trecere în revistă a altor limbi romanice, am examinat româna *cică* pentru a evalua gradul său de gramaticalizare. Rezultatele astfel obținute arată clar diferențele în gradul de gramaticalizare între *dice che* și *cică*: italiana *dice che* este încă într-un stadiu incipient de gramaticalizare, în timp ce româna *cică* este mult mai avansată.

DESPRE ROMÂNĂ VEACULUI AL XVIII-LEA NOTE LEXICALE

EMANUELA TIMOTIN

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
etimotin@yahoo.com

Cuvinte-cheie: *secolul al XVIII-lea, româna veche, lexic, terminologie.*

Keywords: *18th century, old Romanian, lexicon, terminology.*

Cercetarea de față discută o serie de elemente lexicale mai puțin sau deloc cunoscute, prezente în texte din veacul al XVIII-lea, de genuri literare diverse, pe care le-am pregătit pentru editare în vederea publicării în *Crestomația limbii române vechi*, vol. al III-lea, 1716–1780¹. Voi discuta douăzeci și șase de cuvinte, excerptate din scrieri datând din ultimele decenii ale românei literare vechi (Gheție 1997). Studiul se va integra, astfel, în seria cercetărilor recente din ce în ce mai aprofundate dedicate lexicului limbii române din secolul al XVIII-lea (e.g. Timotin 2013a, b, 2016), iar termenii discutați vor putea fi utilizați de lucrări de mare amploare, precum *Dicționarul limbii române (Ediție nouă)* și *Dicționarul etimologic al limbii române*, care acordă un loc important cunoașterii istoriei elementelor lexicale românești.

I. Câteva cuvinte, deja reținute în lucrările lexicografice sau în alte studii de specialitate, par a avea cea dintâi atestare în textele ce urmează a fi editate în *Crestomația limbii române vechi*:

(1) Substantivul **blânde** „boală de piele, urticarie” apare într-un grupaj de rețete medicale scrise în 1776 și conservate într-un miscelaneu bănățean păstrat în Biblioteca Academiei Române din București sub cota 3093²: „De³ *blânde*⁴: oloiu cu sare să să ungă și cu săricea să să speale⁵ și cu apă” (ms. rom. 3093, f. 149^v).

¹ Volumul, coordonat de Alexandru Mareș și realizat de Liliana Agache, Maria Stanciu-Istrate, Al. Mareș, Anca Sapovici, Cristinel Sava și Emanuela Timotin, va apărea în 2024.

² Voi edita filele 144^v–150^v ale acestui miscelaneu, a cărui importanță pentru cunoașterea terminologiei botanice românești a fost deja evidențiată (Timotin 2022). Pentru descrierea codicelui, cercetat și de Al. Ciorănescu (1934: 59), vezi Ștrempel 1983: 453, Timotin 2022: 242–243.

³ Scris: дѣ.

⁴ Scris: блъндѣ.

⁵ Scris: спѣлѣ.

Exemplul citat le devansează pe cele reținute în lucrările lexicografice de la începutul secolului al XIX-lea (cf. DELR, s.v. *blând*).

(2) Tot în rețetele bănățene din 1776 este utilizat și numele compus **boală-uscată**: „De³ *boală-uscată*: să zdrobească frunză de³ turtă să bea” (ms. rom. 3093, f. 146^v). Termenul apare ulterior în româna veacului al XIX-lea (DLR, s.v.) și este discutat și în lucrările de etnomedicină lingvistică (Purdela Sitaru 1999: 185-186), unde i se atribuie sensurile „atrofie”, „consumpție” (slăbire, epuizare progresivă datorată unei boli îndelungate), „tuberculoză”.

(3) Numele compus **bou-de-baltă** „specie de broască, buhai-de-baltă” se regăsește în aceleași rețete din 1776: „să prăsară tămâie pisată și cu scrum de lână și *bou-de³-baltă*” (ms. rom. 3093, f. 148^r). Apare ulterior și în secolul al XIX-lea (DA, s.v. *bou*; TDRG³, s.v. *bou*),

(4) Pentru substantivul **caid** (< tc. *kayid*) „registru, condică, dosar” s-au reținut atestări din jurul anului 1775 (DELR, s.v.)⁶. Cuvântul apare în 1774, în *Hatișeriful* Sultanului Abdul Hamid, adresat domnitorului Țării Românești Alexandru Ipsilanti (1774–1782, 1796–1797). *Hatișeriful*, emis după semnarea tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi (21 iulie 1773), care consfințea încheierea războiului ruso-turc, cuprindea reglementări de diverse tipuri (politice, economice, sociale, fiscale etc.)⁷ și a fost tradus în română de un anonim, probabil Ienăchiță Văcărescu (Dima 2013). Iată exemplul în discuție, excerptat din tipăritura păstrată la Biblioteca Academiei Române din București: „pentru această pricină nu să găsească *caidul* al dării acestui împărătesc *hatișerif*” (CRV 386, f. 7^r).

(5) Despre **capan** (< tc. *kapan*) „magazie (de aprovizionare), depozit de mărfuri alimentare, mai ales depozitul central de alimente al Imperiului Otoman” s-a spus că e atestat din 1775 (Suciu 2010: 152). L-am regăsit în același *Hatișerif* din 1774, sub varianta *caban*, în contextul următor: „raialele Valahiei rodurile ce vor sămăna și vor secera și sămănăturile ce vor sămăna și vor secera, să și le aducă la schelele lor și să și le vândă la reizii corăbiilor *cabanului*, după nartul ce să va obicinui” (CRV 386, f. 8^r)⁸.

(6) Verbul **chiteleni** (< *chitilean* „silit” < mgh. *kéтелен*) „a contrânge” a fost reținut sub forma *chitelini* într-un document din 1749 (DELR, s.v. *chitilean*). L-am regăsit însă într-o ordonanță emisă de Maria Tereza în urma epidemiilor de ciumă care loviseră repetat Transilvania în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Ordonanța, care cuprindea instrucțiuni pentru organizarea lazareturilor, a fost publicată la Cluj, în 1744. Iată exemplul: „acela nu numai tot ce va lua mai mult decât s-au rânduie să va *chiteleni* a întoarce celuia de la care va fi luat” (CRV 930/83IV, Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj).

(7) Substantivul **corșag** (< mgh. *kórság*) „diaree” este prezent în româna modernă în Moldova și Năsăud, fiind atestat încă din 1822 (DELR, s.v.). El apare însă și în

⁶ Emil Suciu (2010: 139) propune o atestare mai târzie, 1787.

⁷ Pentru acest document, vezi și Mehmet 1976: 321–327; Hitchins 2018: 26–27; Dima 2013.

⁸ Dintr-o altă perspectivă, *caid* și *caban* au fost discutați în Dima 2013: 85.

rețetele bănățene din 1776: „De³ corșag: rânsă de³ plop negru⁹ să o fiiarbă și să o bea” (ms. rom. 3093, f. 145^r).

(8) Substantivul **fălcată** (< *falcă*), care denumește planta „sulițică”, a fost reținut în lucrările lexicografice, care au evidențiat prezența sa în texte din 1880 (TDRG³, s.v.). O atestare cu un secol mai veche regăsim în rețetele medicale din 1776: „Frunză de³ *fălcată*¹⁰ să o zdrobești să să leage” (ms. rom. 3093, f. 150^r).

(9) Numele compus **menzil-ferman** (< tc. *menzil ferman*) „ordin scris emis de sultan sau, în numele acestuia, de secretariatul său, prin care se acorda unei persoane dreptul de a folosi serviciul de transport de diligențe și cai” apare în 1774 în *Hatışeriful* evocat mai sus (4, 5): „aceia ce sânt orânduți, trimițându-se la mai sus-zisul loc, să nu ceară cai mai mulți din cât va fi cuprinderea *menzil-fermanurilor*” (CRV 386, f. 6^r). Prezența sa în acest document devansează, așadar, atestarea din 1802, evidențiată de Emil Suciu (2010: 497).

(10) Adjectivul **pleșug**, variantă a lui **pleșuv** (< bg. *плешив*) „chel”, care era atestat în limbă din veacul al XVII-lea (DLR, TDRG³, s.v. *pleșuv*), este prezent în rețetele medicale din 1776 ca substantiv, cu sensul „calviție”: „De³ *pleșug*¹¹: colielie să o fiiarbă în leașie, să să spele¹² pre cap” (ms. rom. 3093, f. 145^v). Regăsim un fenomen similar în secolul al XX-lea, când se înregistrează substantivul *pleșugă*, provenit însă din forma feminină, nu din cea masculină, a adjectivului *pleșuv*. *Pleșugă* „calviție” se utiliza în localitatea Dobra (Deva) (ALR II/ I MN 3, 6815/105, vezi DLR, s.v. *pleșuv*).

(11) În rețetele din 1776, **ploștină** (< sb. *ploština*) are sensul „mămăligă moale care, atunci când e răsturnată, se întinde”. Cuvântul are aici cea mai veche atestare, lucrările lexicografice reținând prezența sa în texte din secolul al XIX-lea (DLR, s.v.; TDRG³, s.v.). Sensul cu care este utilizat în rețetele bănățene, glosat în DLR ca „ploșniță³”, era cunoscut în epoca modernă în zona Băilor Govorei (DLR, s.v. *ploșniță*; *ploștină*). Iată contextul din veacul al XVIII-lea: „să bea și *ploștină* în vin și ceapă sărată tare” (ms. rom. 3093, 148^v).

(12) Substantivul **polantă**, variantă a lui *polentă* (< it. *polenta*), „mămăligă”, este prezent în rețetele medicale bănățene: „*polantă* în vin să să leage” (ms. 3093 148^v). Această atestare devansează informațiile din lucrările lexicografice (DLR, s.v. *polentă*).

(13) Numele **selem-acceasă** (< tc. *selem akçesi*) „acont, arvună” apare în *Hatışeriful* din 1774 într-un context în care este însoțit de glosă: „nici să dea *selem-acceasă*, adecă bani arvunitori” (CRV 386, f. 5^r). Ulterior, termenul este atestat la începutul veacului al XIX-lea (DLR, s.v. *selemahcesă*).

(14) Substantivul **șiac** (< tc. *şayak*) „postav aspru (din lână țigaie) țesut de obicei în casă” era utilizat în ordonanța de organizare a lazareturilor publicată în 1744 la

⁹ Scris: нѣгру.

¹⁰ Scris: фалдата.

¹¹ Scris: плѣшуг.

¹² Scris: спелѣ.

Cluj: „O povară de aba de *șiac*, adecă aba de cea bună” (CRV 930/83IV, Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj). Va fi folosit și aproape un secol mai târziu, pe la 1840 (Suciu 2010: 701).

(15) Sintagma **tuse rea** „tuse convulsivă”, nereținută încă în lucrările lexicografice, a fost discutată în cercetările de etnomedicină lingvistică (Purdela Sitaru 1999: 160). Apare și în rețetele bănațene din 1776: „De³ *tusă rea* fără samă: lilion vânăt cel de³ grădină să moie în apă să bea” (ms. rom. 3093, f. 147^r).

II. Numeroase cuvinte nerepertorierte în lucrările lexicografice apar în *Sinopsisul* tipărit la Iași în 1751, pe cheltuiala lui Iacov Putneanul, mitropolitul Moldovei (CRV 279). Cartea, destinată preoților, explică numeroase aspecte liturgice pentru „chivernisirea bisericii și spăsenia sufletelor”¹³. În capitolul dedicat tainei botezului pe care l-am pregătit pentru editare folosind exemplarul de la Biblioteca Academiei Române din București, am identificat o serie de nouă termeni care denumesc eretici și care, după știința noastră, nu sunt repertoriați în cercetările de specialitate.

(16-20) Cinci dintre ei (**evnomian**, **marchionitean**, **montanitean**, **savelnian**, **umentian**) apar în următoarea frază: „Așijderea și din *evnomiiani*, carii să botează numai întru o afundare, și pentru *montaniteani*¹⁴, carii și frighii să numesc, și *savelniani*, carii au un eres cu pavlitanii, și pre alți eretici aseamenea acestora, precum sânt manihii, *umentianii*, *marchioniteanii*, să-i botezați de a doua oară” (CRV 279, 8^v). Pentru următorii am putut stabili următoarele semnificații: **evnomiian** „eunomian, adept al ereziei lui Eunomius (sec. al IV-lea)”; **marchionitean** „adept al ereziei lui Marcion (sec. al II-lea)”; **montanitean** s. m. „adept al ereziei lui Montanus (sec. al II-lea)”; **savelnian** s. m. „adept al ereziei lui Sabelius (sec. al III-lea)”.

(21-24) În același text, apar și alți termeni, precum: **miercurean** „persoană care postește în zile nerecomandate prin tradiție”; **navatiian** „adept al ereziei lui Novatianus (sec. al III-lea)”; **patrusprezecean** „adept al unei practici răspândite până în secolul al IV-lea în biserici din Asia, de a celebra Paștele în seara zilei de 14 a lunii numite Nissan în calendarul evreiesc” și **savatiian** „adept al ereziei preotului Sabbatius (sec. al IV-lea)”: „Aceștea și *miercureani* să chiiamă, pentru că ei în zioa Paștilor postesc precum postim noi miercurea” (CRV 279, 8^r); „din *navatiiani*, carii să chiiamă și curați, a căroră eresul iaste că ispoveadaniia nu o priimesc și nunta cea pre leage o leapădă” (CRV 279, 8^r); „iară *patrusprezeceani* să chiiamă, pentru că la 14 zile a lui martie fac Paștele într-o zi cu evreii” (CRV 279, 8^v); „din *savatiiani*, carii și stângaci și patrusprezeceani să cheamă” (CRV 279, 8^r).

Cercetări ulterioare vor stabili în ce măsură acești termeni sunt hapaxuri sau se regăsesc și în alte scrieri religioase din epocă.

¹³ Pentru această lucrare, vezi Bianu – Hodoș 1910: 119–120; Gheție 1975: 393–394.

¹⁴ Scris: монданиѣни. Altă interpretare: *mondaniteani*.

III. Notez aici și două cuvinte utilizate cu sensuri nereținute în studiile de specialitate.

(25) **machidonean**, pentru care lucrările lexicografice nu înregistrează niciun sens religios (DLR, s.v. *macedonean*; TDRG³, s.v. *macedonean*), este folosit în *Sinopsisul* din 1751 cu sensul „adept al ereziei lui Macedonius, conform căreia Duhul Sfânt ar fi fost creat de Fiul și, așadar, inferior Tatălui și Fiului”. Iată contextul: „din *machidoneani*, al cărora eres iaste că pre Sfântul Duh ei îl socotesc mai mic și făptură” (CRV 279, 8^r).

(26) **pistritură**, cunoscut în epoca modernă în Transilvania, cu sensul probabil de „cusătură, motiv (țesut pe ii și pe fote)” (DLR, s.v.), apare în rețelele medicale din 1776 cu sensul „pistrui” în exemplul următor: „De³ pierderea *pistriturilor* de pe obraz: sânge de³ iepure cald să să ung” (ms. rom. 3039, f. 149^r).

În concluzie, editarea unor texte de genuri literare diverse din secolul al XVIII-lea aruncă o lumină nouă asupra cuvintelor care fac parte din terminologia administrativă specifică epocii (4, 5, 9, 13), contribuie la îmbogățirea cunoștințelor privitoare la lexicul religios din româna veche (16-25), aduce informații prețioase cu privire la vitalitatea terminologiei medicale tradiționale (1, 2, 7, 15) și clarifică, ocazional, istoria termenilor care denumesc realități ale vieții cotidiene (12, 14, 26). Măcar pentru aceste motive, cunoașterea scrierilor românești din veacul al XVIII-lea trebuie aprofundată.

BIBLIOGRAFIE

- Bianu, I., N. Hodoș, 1910, *Bibliografia românească veche, 1508–1830*, vol. II: 1716–1808, București: Edițiunea Academiei Române.
- Ciorănescu, A., 1934, „Întrebări și răspunsuri”, *Cercetări literare* 1, 47–82.
- CRV – Carte românească veche.
- DELR – *Dicționarul etimologic al limbii române*, <https://delr.lingv.ro/>
- Dima, E., 2013 „Contribuții privitoare la viața și activitatea lui Ienăchiță Văcărescu”, *Revista de istorie și teorie literară* 7, 79–106.
- DLR – *Dicționarul limbii române (DLR)*. Ediție anastatică după „*Dicționarul limbii române (DA)* și *Dicționarul limbii române (DLR)*, t. I-IX. București: Editura Academiei Române, 2010.
- Gheție, I., 1975, *Baza dialectală a românei literare*. București: Editura Academiei Române.
- Gheție, I. (ed.), 1997, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*. București: Editura Academiei Române.
- Hitchins, K., 2018², *Românii. 1774–1866*, București: Humanitas.
- Mehmet, M. A., 1976, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, 1455–1744. București: Editura Academiei Române.
- Purdela Sitaru, M., 1999, *Etnomedicină lingvistică*. Timișoara: Amarcord.
- Suciu, E., 2010, *Influența turcă asupra limbii române*, vol. II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*. București: Editura Academiei Române.
- Ștrempel, G., 1983, *Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Academiei Române*, vol. II. București: Editura Științifică și Pedagogică.
- TDRG³ – Tikin, H., 2000–2005, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von P. Miron und E. Lüder, vol. I–III. Cluj-Napoca: Clusium.

- Timotin, E., 2013a, „Contribuția scrierilor lui Vlad Boțulescu la cunoașterea circulației italianismelor în româna veche”, în R. Zafiu *et al.* (ed.), *Limba română: variație sincronică, variație diacronică*. București: Editura Universității din București, 317–323.
- Timotin, E., 2013b, „Termeni glosați din *Istoria universală* tradusă de Vlad Boțulescu (1763). Contribuție la istoria neologismelor românești”, în D. Răuțu *et al.* (ed.), *Cuvinte potrivite. Omagiu Maria Marin*. București: Editura Academiei Române, 453–463.
- Timotin, E., 2016, „L'influence italienne sur le lexique roumain ancien. Le témoignage des traductions de Vlad Boțulescu de Mălăiești”, în É. Buchi *et al.* (ed.), *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romane (Nancy, 15-20 juillet 2013)*, vol. I. Strasbourg: ELiPhi, 755–764.
- Timotin, E., 2022, „Rețetele medicale manuscrise, o sursă insuficient explorată pentru studierea terminologiei botanice românești”, *Limba română* 71 (1-2), 241–247.

ON 18TH-CENTURY ROMANIAN LANGUAGE. LEXICAL NOTES

Abstract

This research focuses on 26 words excerpted from Romanian 18th-century texts most of which have not been edited yet. It shows that while some of these words have not been known so far, some others have been considered specific to modern language. Most of them belong to 18th-century administrative, medical or religious terminology.

MIJLOACE DE REDARE A FILIAȚIEI ÎN SPAȚIUL ROMANIC MEDIEVAL POLISEMIA PREPOZIȚIEI *DE*

EMANUELA I. DIMA

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române
emaidima@yahoo.com

IRINA LUPU

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române
irina.lupu.dr@gmail.com

Cuvinte-cheie: *antroponimie romanică, onomastică, nomina paterna, patronimic, prepoziția de.*

Keywords: *onomastics, Romance languages, nomina paterna, patronymic, de preposition.*

INTRODUCERE

Articolul de față propune o analiză a prepoziției *de* în denotația secundară, urmărind evoluția acesteia de la latină la varietățile romanice, cu privire specială asupra spațiului antroponimic oriental (românesc) și a celui hispanic¹.

Această contribuție face parte din proiectul *Antroponimie românească în context romanic*, desfășurat în cadrul Departamentului de romanistică al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, care analizează particularitățile sociale și istorice de la baza apariției numelui complementar, comparând etapele de evoluție și fixare ale acestuia la nivelul unor regiuni politice și socioculturale romanice occidentale cu particularități ale acestui proces din spațiul romanic oriental. Prin acest demers, încercăm reconstituirea procesului de fixare al numelui complementar la nivelul arealului idiomatice oriental, slab atestat documentar pentru

¹ Termenul se referă la regiunile politice și socioculturale din fostele provincii romane din Peninsula Iberică, cunoscute sub denumirea *Hispania*.

etapa medievală veche. Premisa fundamentală de la care pornim în acest demers trimite la concluziile unor cercetători ai antroponimiei medievale, printre care cercetătoarea Monique Bourin, care observă că „în ciuda unor diferențe de ritm”, formarea numelui secundar prezintă, la nivelul întregii romanități, „numeroase similitudini de fond, într-un proces comun întregii Europe” (Bourin 1990: 234).

În prima parte a articolului vom prezenta principalele procedee de alcătuire a denominației secundare în context romanice, pentru o viziune mai detaliată asupra temei. Vom vorbi, de asemenea, despre valorile semantice ale prepoziției *de* în latină și despre evoluția lor în cadrul varietăților romanice din spațiul iberic și cel românesc. Continuăm cu analiza formulelor antroponimice cu grup prepozițional (*de* +) care reflectă modalități de redare (1) a provenienței și (2) a descendenței (filiației). În urma prezentării contrastive a acestor tipuri de formule antroponimice în spații diferite, subliniem, în ultima parte, principalele convergențe și divergențe.

CATEGORIILE ANTROPONIMICE ALE DENOMINAȚIEI OFICIALE

Apariția denominației secundare este un fenomen remarcat în întreaga Europă occidentală, sursele documentare atestând o frecvență semnificativă începând cu sec. al XII-lea (Bourin 1989: 9). În general, acest fenomen este pus în legătură cu reducerea numărului de antroponime aflate în uz (într-o etapă istorică precedentă reprezentată de perioada numelui unic) și cu confuziile generate prin repetarea numelor individuale (a prenumelor), cauze semnalate de principalele cercetări în domeniu, începând cu sec. al X-lea (Paul Aebischer 1928 cf. Moreu-Rey 1993: 47, Bullón Agrelo 1999: 22)². Numele complementar/secundar s-a născut astfel prin mecanisme de diferențiere precum adăugarea unor elemente care indicau filiația (descendența), locul de origine sau porecla:

„Au seuil du XIIe siècle, les individus portent **un nom double** intégrant non seulement **le sobriquet** mais aussi des éléments comme **le lieu** et **la filiation** qui, originellement, n'appartiennent pas à la dénomination. Ainsi l'évolution de l'antroponymie se fait par une période intermédiaire où le système se cherche, période caractérisée par **l'adjonction d'éléments divers de désignation**. L'Europe connaît en effet, à l'époque étudiée, une révolution anthroponymique avec l'apparition d'une dénomination à deux éléments. Aucune région n'y échappe. Mais les rythmes et l'ampleur de cette transformation ne sont pas identiques d'une région à l'autre” (Bourin 1989: 9).

² În Peninsula Iberică, fenomenul este corelat și cu dispariția limbilor preromane, odată cu care se pierde și capacitatea de a forma nume noi și se reduce numărul de posibilități de alegere a numelui individual (Bullón Agrelo 1999: 22).

Timp îndelungat, de-a lungul întregii perioade medievale, numele complementar/secundar nu a fost ereditar, de aceea aceste mecanisme de construcție au funcționat și coexistat de-a lungul secolelor; atât procedeele de formare, cât și etapa fixării ereditare fiind diferite de la regiune la regiune³.

Bizzocchi (2014) definește categoriile antroponimice ale denotației oficiale din perioada medievală pe baza unui text din 1214 al notarului bolognez, Rainerio di Perugia. Adnotând, în prima jumătate a sec. al XIII-lea, anumite paragrafe din propria lucrare referitoare la redactarea actelor oficiale, notarul care lucra la Bologna se raportează constant la Corpusul Civil de Legi al împăratului Iustinian și subliniază necesitatea identificării cu maximă precizie, dar cu minim de elemente, a actanților juridici care apar în aceste acte (donatori/vânzători, beneficiari sau martori). Însemnările sunt, din perspectivă actuală, de maximă importanță, atât pentru că indică efortul conștient de racordare la textele juridice ale Antichității, care reglementau inclusiv denotația, cât și pentru că dezvăluie cum anume au fost resemantizate toate *categoriile* denominative, printre care:

- locul de proveniență („il nome de la terra o luogo”), exemplificat cu unele sintagme prepoziționale: *Caffolus de Tuscia o de Lombardia o de Francia* (Bizzocchi 2014: 31);
- cognomenul (prin care acesta înțelegea „il nome di famiglia”) cu indicarea, prin genitiv, a ascendentului patern: *Petrus Geremiensis vel Asinellus vel Lambertatius vel Carbonensis* (ibid.)⁴.

Denotația secundară medievală (documentară) implica, cu scopul evitării ambiguității, pe lângă numele individual (prenumele sau „numele atribuit la naștere, obligatoriu, neereditar, cu funcție denotativă unică” cf. Ionescu 1980: 10-11), patru categorii antroponimice pe care le regăsim în toate tipurile de acte interne (notariale sau de cancelarie) din toate regiunile romanice, simptom al unei surse de inspirație juridice și administrative unice, sub care lumea romanică a stat timp

³ În Peninsula Iberică, numele complementar începe să fie atestat în documente de la sfârșitul secolului al X-lea și devine predominant în a doua jumătate a secolului al XI-lea (Kremer 1987: 1587–1590, Buesa & Lagüéns 1996-97: 13-14), unii cercetători fiind de părere că a apărut chiar mai devreme, în sec. al IX-lea (875–1000), având o frecvență mai mare începând cu anul 980 (Moreu-Rey 1993: 46). Regulile de formare a numelui secundar s-au impus prin Conciliul din Trento, în veacul al XVI-lea (G. Díez Melcón; cf. Frago Gracia 1976: 76). În ceea ce privește fixarea ereditară în spațiul hispanic, perioada corespunde sfârșitului de secol al XIII-lea, în regiunea Galiciei (cf. Kremer 1987: 1589), în timp ce în restul Europei pare a fi atestată abia *începând* cu sec. al XIII-lea prin diverse mecanisme (patronimele se fixează, de pildă, în regiunea provensală din Franța prin păstrarea unui stoc de nume în patrimoniul familial și prin trecerea către descendenții masculini a unor variante diminutive cu o anumită temă antroponimică, de regulă alta pentru fiecare linie de parentare; Lebel 1974: 103).

⁴ Genitivul desinențial corespunde normelor de redactare referitoare la uniformitatea lingvistică a documentului (implicând traducerea numelor), principiu la care, din diverse motive, se va renunța în spațiul iberic începând chiar cu secolul al IX-lea, când încep să apară în acte patronimicele sufixale specifice idiomului vernacular.

îndelungat, direct sau indirect (prin biserică). Formula antroponimică se construia astfel din mai multe elemente, dintre care cele care *precedau* numele individual (de regulă apelative de adresare corespunzătoare demnității sau funcției la curte) și cele *postpuse* (indicația descendenței printr-un *nomen paternum*/patronimic⁵, indicația provenienței prin grup prepozițional, supranumele, ocupația) așa cum se poate observa în situațiile de mai jos:

A. Titlul de noblețe / Funcția + Prenume + Descendența / Proveniența / Supranumele (porecla) - familii nobiliare;

B. Apelativul de adresare + Prenume + Descendența / Proveniența / Ocupația (meseria) / Supranumele (porecla) - familii de rând.

Prezentăm în această contribuție polisemantismul sintactic și referențial dezvoltat de prepoziția *de*, întrebuițată încă din primele documente oficiale cu diverse valori în cadrul sintagmelor de denominație (cu funcționalități diferite raportabile la limba de redactare a documentului și corelate implicit cu idiomul de redare a sintagmei).

⁵ Prin *nomen paternum* (patronimic) înțelegem nume complementare formate prin următoarele procedee, în spațiile analizate:

- a. formule de filiație, procedeu specific limbii culte, semnalat în Peninsula Iberică încă din veacul al IX-lea, folosit mai întâi în denominația regiilor și extins în sec. al X-lea, mai întâi în rândul familiilor nobiliare și apoi, în secolul al XI-lea, la familiile de rând (cf. Ramos Remedios & Gasteiz 2014: 200): *filius de/proles* + prenumele tatălui în genitiv, ex. *Riquilo Veremudus filius Gatonis* (a. 976, Bullón Agrelo 1999: 37-39); prenumele tatălui în genitiv, ex. *Gutiscli Gumaranis* (a. 939, Moreu-Rey 1993: 60) și prenumele tatălui în nominativ, procedeu specific nord-estului Peninsulei Iberice (Kremer 1987: 1589), ex. *Petrus Ansulfus* (a. 978) (Moreu-Rey 1993: 60), *Petrus Trasulpho*, *Froyla Trasulpho*, *Amicus Trasulpho* (Bullón Agrelo 1999: 26); prin comparație, în spațiul romanic oriental, la nivelul secolului al XIV-lea (de când datează primele documente interne românești) denominația secundară implică *toate* aceste tipuri de structuri, patronimicul apozitiv, de pildă (reprezentând în actele romanice occidentale o etapă evolutivă ulterioară, rezultat al eliminării substantivelor relaționale sau a morfemelor genitivale): *Mic Horaeț* (DRHA I: 10), *Gavril Conachi* (DRHA I: 8), *Nan Udobă* (DRHB I: 9), dar și pe cel genitival (v. mai jos);
- b. derivare cu sufixe patronimice (-*ez*, în *castellano*, -*iz*, -*ez*, în galiciană, -*es*, în portugheză), procedeu specific idiomurilor vernaculare, semnalat în Peninsula Iberică tot din secolul al IX-lea (Pidal&Tovar 1962: 401, cf. Bullón Agrelo 1999: 23), caracteristic regiunilor nord-vestice și vestice și răspândit în cadrul claselor de rând începând cu veacul al XII-lea (Durand 1989: 223, Sopena 1996: 70), ex. *Didaco Fonsiniz* (a. 854), *Guterrus Osoriz* (a. 854) (Bullón Agrelo 1999: 49-50); prin comparație, în spațiul romanic oriental, onomasticonul sec. al XIV-lea conține antroponime genitivale rediate cu mijloacele limbilor de cancelarie (slavona de regulă) prin derivare: cu suf. -*ev*, -*ov*, -*ici*, -*in* (foarte adesea cu un cumul de formați), ex. *Iuga Jurvievici* (DRHA: 2), *Sânco Bârlici* (DRHA: 4), *Ion Petrovici* (DRHA: 5), *Vlad Sinov* (DRHA: 4), *Stančo Balcov* (DRHB: 9), *Stancea Vranin* (DRHB: 9), *Stanislav al lui Oreav* (cu dublă marcare a genitivului, în slavonă prin suf. -*ov*, în română prin morfemul genitival specific numelor proprii, *lui*) (DRHB: 9), mai rar cu mijloace provenind din limbile vernaculare, suf. patronimic -*escu* de pildă (obținut istoric prin singularizare de la sufixul specializat pentru numele de grup, -*ești*) a cărui funcționalitate se va păstra de-a lungul timpului, spre deosebire de alți formați (care sfârșesc prin a reda și alte valori: diminutivale, etc., pierzând valoarea funcțională inițială patronimică: -*ea* de pildă, în *Drăculea* „le fils du Dracul” [1452, T, Jakó, Manolescu: 16] (Halichias 2010: 51).

PREPOZIȚIA *DE* DE LA LATINĂ LA LIMBILE ROMANICE

Polisemantică prin natura ei de conector, prepoziția *de* cunoaște încă din latină valori diverse care se reflectă în funcționalitatea sintactică, întrebuințată îndeosebi cu ablativul (în literatura clasică latină) pentru a indica proveniența (de regulă ca localizare: *de provincia decere* (CIC.) „a pleca din provincie”, *de finibus suis exire* (CAES.) „a ieși din țara lor”) sau, mai rar, originea/descendența (*de stirpe dei* (OV.) „din neam de zeu”, *de summo adulescens loco* (PL.) „tânăr de familie foarte bună”, *Argolica de gente* (VERG.) „născut din neam grecesc”) (Guțu 1983 s.v.).

În procesul de evoluție de la latină la limbile romanice, când se remarcă extinderea rolului prepozițiilor care înlocuiesc informația gramaticală dată de morfemele de caz, alături de simplificarea sistemului cazual, *de* + ablativ este printre construcțiile care își pun amprenta asupra exprimării valorilor cazuale. Folosită și cu valoarea genitivului partitiv (*dimidium de praeda* (Plautus), *faex de uino* (Cato), iar în latina târzie, cu alte valori ale genitivului, inclusiv cea de posesiv (*pedes de peccatore*) (Reinheimer Rîpeanu 2001: 138), construcția ajunge să înlocuiască genitivul sintetic în majoritatea cazurilor (Meyer-Lübke 1900 cf. Stan 2014: 35). Simplificarea flexiunii latinești a substantivului și a adjectivului a făcut necesară generalizarea în limbile romanice a construcțiilor prepoziționale pentru genitiv, cu ajutorul prepozițiilor provenind din *de* (sp. *las flores de esta muchacha*, ptg. *as flores desta rapariga*, rar în ro. *la margine de pădure*) și, mai puțin frecvent, din *ad* (fr. *père à deux fils*; construcție întâlnită și în română, în condiții sintactice determinate: *tată a doi copii*) (Reinheimer Rîpeanu 2001: 140). Româna modernă nu a păstrat genitivul romanic cu *de* (atestat în româna veche, regional și exclusiv în unele texte religioase), substantivele și adjectivele fiind marcate sintetic și/sau analitic (Stan 2014: 35)⁶.

Spre deosebire de idiomurile romanice occidentale, care au conservat funcția genitivală, de apartenență, a prepoziției *de*, la nivelul spațiului romanic oriental are loc specializarea unor markeri proclitici (*lui* și *al*) considerați „inovații ale românei”, etimologic legați, direct sau indirect, de articolul definit (Caragiu Marioțeanu 1975: 237, Iliescu 2008: 3268-3269; cf. Stan 2014: 36), având aceleași valori ca cele ale prepoziției *de* în occidentul romanic, aspect cu implicații semnificative asupra alcătuirii denominației medievale⁷. Aceasta este una dintre trăsăturile care indică evoluția diferită a limbii române față de cea a limbilor romanice occidentale (în special față de cea a varietăților iberoromanice sau galice).

Trebuie subliniat faptul că una dintre trăsăturile de similitudine la nivelul antroponimiei *romanice medievale documentare* provine tocmai din uzul constant

⁶ Articolul Cameliei Stan prezintă în detaliu, din perspectivă diacronică, modalitățile de redare a genitivului românesc.

⁷ Idiomurile vernaculare occidentale (galice și iberice) redau filiația prin grupul (*filis/fijo*) *de*, în timp ce în română regăsim grupul *fiul/feciorul lui*, substituit ulterior de secvența *al lui*. Regăsim aceste structuri în textele vechi redactate în latină: Stan, *fychor allu Zyrbul* (1585, T; H II₄: 183); *Dimitru al Myrkey* (1529; H II₃: 650) (Halichias 2010: 39).

al latinei de cancelarie în care acest conector *nu* este folosit pentru redarea filiației (funcționalitate specifică exclusiv idiomurilor vernaculare). În latina de cancelarie, grupul prepozițional cu *de* se alcătuiește cu un substantiv nume de localitate, indicând în denominația secundară, exclusiv *proveniența* (cel puțin la nivelul primelor secole de uz documentar). Astfel, în actele emanate de cancelariile iberice, prepoziția *de* a fost folosită în special pentru *indicarea provenienței*, în formule cu sintagma prepozițională *de* + toponim (numită și *nom de la terre* cf. Moreu-Rey 1993, *nom de lieu* cf. Sopena 1996 sau *nome de la terra* cf. Bizzocchi 2014). Abia ulterior secolului al XIII-lea, acest tip de alcătuirii încep să interfereze pe alocuri cu structurile de denominație specifice idiomului vernacular, indicând *descendența*, în formule cu sintagma *de* + *nomen paternum* (prenumele tatălui)⁸ (cf. infra) (uz care pe alocuri – în dialectele occitane, de pildă – se va și impune în alcătuirea numelui complementar).

INDICAȚIA DE PROVENIENȚĂ (*DE* + TOPONIM)

În spațiul iberic, primele atestări datează din sec. X-lea, formula devenind mai răspândită în sec. al XII-lea și al XIII-lea, în toate nucleele statale din nordul peninsular, mai ales în partea de nord-est, în regiunile catalane unde cercetătorii remarcă numărul mare de detoponime (Moreu-Rey 1993: 57, Bullón Agrelo 1999: 59, Ramos Remedios & Gasteiz 2014: 204)⁹. Acest tip de nume secundar cunoaște așadar atestare timpurie și este specific anumitor zone peninsulare:

Durando de Torrezella (a. 916), *Guillelmo de Coma* (a. 990), *Guistrimiro de Tegorias* (a. 994), *Durandus de Capolatos* (a. 997), (Condado de Barcelona, cf. Moreu-Rey 1993: 57);

Iulianus de Cancellata (a. 944), *Savarigo de Toldanos* (a.1009), (Reino de León / Galicia, cf. Bullón Agrelo 1999: 59);

Montesin de Jaca (a. 1135), *Lob de Borga* (a. 1171), *Iohan de Pampilona* (a. 1121), (Navarra, Aragón cf. Buesa & Lagüéns 1996: 19);

⁸ Din perspectivă actuală, dificultatea de analiză a semnificației denominației secundare din documentele medievale ale romanității occidentale provine tocmai din corecta interpretare a naturii elementului secund din aceste grupuri prepoziționale. După cum am menționat, timp de câteva secole (IX-XIII), prepoziția *de* apare în denominația secundară (aproape) exclusiv cu funcția de indicare a *provenienței* în actele romanice, foarte rar și numai spre finele acestei perioade indicând *filiația*.

⁹ Fapt explicat prin importanța micii proprietăți familiale în zonele (re)cucerite de sub dominație musulmană și prin dreptul de apropiere a teritoriilor abandonate, semnalată de istorici începând cu secolul al X-lea, aceste microproprietăți rurale reprezentând 80–90% din terenurile cultivate (Salrach 1981 cf. Morey-Rey 1989: 89); de asemenea, în regiunile catalane, detoponimele se impun în număr mai mare decât *nomina paterna* (după 1130), în contrast cu regiunile occidentale (din la Rioja până în teritoriile portugheze), unde *nomina paterna* sunt dominante și unde se observă o uniformizare în practica de a oferi un *nomen paternum* ca element secund în numele complexe (observație confirmată de analiza documentelor din cartuliarele portugheze) (Durand 1989: 223, Sopena 1996: 70).

Dominicum de Salas, Lop de Carrasco (a. 1156), (Castilla cf. Ramos Remedios & Gasteiz 2014: 204).

De asemenea, în regiunile pirineice (Aragón, Navarra, Castilla) cercetările semnalează o formulă complexă, *prenume + nomen paternum (patronimic) + indicație de proveniență (de + toponim)* (Fort Cañellas 1992: 971, Buesa & Lagüéns 1996: 21, Sopena 1996: 71). Dubla referință, atestată încă din sec. al IX-lea (mai veche, deci decât formula construită doar cu grup prepozițional), s-a consolidat în teritoriile aragoneze în a doua jumătate a secolului al XI-lea (Buesa & Lagüéns 1996: 21), iar în Castilla, la mijlocul veacului al XII-lea și pare că a coexistat cu celelalte tipuri de formule (Ramos Remedios & Gasteiz 2014: 204)¹⁰. Așa cum indică studii recente, referitoare la evoluția sistemelor de denotație din nordul peninsular, în actele oficiale castiliene acest procedeu pare să fi fost folosit pentru evitarea ambiguității și în legătură cu dreptul la o anumită proprietate, dubla referință fiind observată în documentele unde se face distincția între indivizi din mica nobilime (*infanzones*) și fermieri sau servitori (*labradores o collazos*): „el topónimo ha de ser más relevante para aquellos que precisan destacar su procedencia, o el lugar donde se concentran sus propiedades” (Ramos Remedios & Gasteiz 2014: 204).

Mai jos, oferim câteva exemple:

Bernad Galin de Benascum, Bonuñilgo Uagole de Soso (sec. XI) (Aragón cf. Fort Cañellas 1992: 971);

Pelagium Petri de Salas, Petri Martini de Torres (a. 1156), (Castilla cf. Ramos Remedios & Gasteiz 2014: 204)¹¹.

Spațiul romanic oriental cunoaște, prin comparație, o situație particulară, limba de cancelarie fiind slavona, tipologic diferită de latină¹². Cancelariile interne ale provinciilor românești medievale întrebunțează prepoziția *de* exclusiv în denotația specifică *documentelor de limbă latină*, în partea secundă a sintagmelor de denotație, și numai pentru a indica *localitatea de proveniență* a denotatului sau a ascendentului patern:

¹⁰ În ceea ce privește distribuția formulei antroponimice complexe, cercetările arată că, în regiunile Navarra și La Rioja, ea reprezintă 38% și respectiv 34% dintre cele mai răspândite formule antroponimice masculine din sec. al XII-lea (între 1101 și 1130); prin comparație, în regiunile catalane, această formulă reprezintă 12,5% (între 1126 și 1150) iar după 1150, doar în 1,4%, ceea ce poate indica faptul că a reprezentat o etapă intermediară, între formula cu un *nomen paternum* în poziție secundă și cea simplificată construită doar cu *noms de lieu* (Sopena 1996: 71). De asemenea, zonele iberice occidentale prezintă evoluții diferite, în Castilla, León, Astúrias, Portugalia, formula complexă fiind foarte rar întâlnită înainte de a doua jumătate a sec. al XII-lea (Sopena 1996: 71; nota 19).

¹¹ De remarcat că *nomen paternum* este redat fie prin nominativ (*Galin*), fie prin genitiv (*Uagole, Petri, Martini*).

¹² Relația de filiație se redă, la nivelul acestei limbi, prin sufixe (cumul de sufixe chiar) (cf. nota 5), la care se adaugă desinența casuală cerută de situația de comunicare.

Laurentio de Nadas (DRH C XI: 5),
Paulus et Nicolaus filii Petri de Vetes (DRH C XI: 3).

Prepoziția *de* apare, de asemenea, în titulatura oficială uzuală, indicând localitatea sau regiunea politică aflată la baza *funcției* respective, postpuse numelui persoanei implicate în această poziție:

Nicolaus wuoyvoda de Medgyes (DRH C XI: 3);
Bogdanus kenezius de Muthnuk (Halichis 2010: 47).

O particularitate a latinei de cancelarie este aceea că păstrează alternanța cazuală implicată în sintaxa grupului secund, redată fie analitic, prin prepoziția *de* (ex. de mai sus), fie desinențial:

Stephanus filius Ige, woywoda Maromorusyensis (DRH C X: 486).

În documentele latinești transilvane prepoziția *de* apare frecvent și în titulatura ierarhilor bisericești, indicând localizarea arhiepiscopiei:

Petrus archidiaconus de Kewleser (DRH C XI: 9).

Asemenea situației anterioare, relația de localizare se redă și desinențial:

Nicolaus arhiepiscopus Strigoniensis (DRH C X: 486).

Trebuie remarcat în acest context că traducerea acestor sintagme în limba română (actuală) se face cu păstrarea intactă a grupului prepozițional (*Petru arhidiacon de Strigoniu*, de pildă) (DRH C X: 487), indiciu al faptului că semnificația locativă a prepoziției este încă ușor recognoscibilă.

Foarte rar, în limba română veche apar nume complementare având la bază structuri sintactice cu această prepoziție, implicând exclusiv *localizarea*, după cum sugerează numele de tipul: *Stan de Codru*, *Gligorescu de Grumăzoe*, *Stan de Câne*¹³, în care termenul secund trimite la „numele moșiei” (DOR: XXIV). În general se consideră însă, că denominația documentelor medievale traducea sintagme care, la nivel vernacular, se alcătuiau cu prepoziția compusă *de la*: *Stanislav de la Ielova* (DRH A I: 4)¹⁴.

¹³ Dată fiind raritatea acestui tip de nume dublu, nu excludem ca aceste traduceri să fie rezultatul unui calc după un model latinesc cult, frecvent în documentele oficiale ale vremii.

¹⁴ Sintagmele de denominație construite cu acest grup prepozițional (*de la*) traduc sintagmele slavone de localizare cu redare desinențială (de tipul *Stanislav Ielovski*) și pe cele care implică în limba documentului, un grup prepozițional cu *ot*: *Mic ot Molnița* (DRH A I: 10).

INDICAȚIA DE DESCENDENȚĂ (*DE + NOMEN PATERNUM*)

Sintagma de denotație analitică construită cu *de + nomen paternum* se regăsește la nivel documentar medieval în mai multe regiuni romanice. Într-o analiză a documentelor de la sf. sec. al XIV-lea (1374-1392) din arhivele din Rabastens (Tarn), urmărind modalitățile de alcătuire a denotației medievale din regiunea occitană, Ernest Nègre (1956) remarcă formule antroponimice cu grup prepozițional *de + nomen paternum* (mai rar *de + nomen maternum*) folosit pentru indicarea descendenței¹⁵, menționând că „la préposition *de*, que joint assez souvent le nom de famille au nom de baptême, **a très rarement** le sens de « fils de », usage courant aujourd’hui en occitan... mais habituellement *de* précède un nom de lieu d’origine” (Nègre 1956: 60).

Modalitatea este specifică uzului vernacular, așadar, impunându-se în denotația oficială începând cu secolul al XV-lea. În general, prepoziția *de* a fost folosită în denotația oficială occitană pentru a indica locul de origine (în alternanță cu structura *de la*, în care elementul secund este articolul determinat): *Iohan de Palhars*, *Miguel de Pena*, dar *Ramun de la Pena* (ibid.)

Aspect semnificativ, apariția în uzul denominativ documentar a prepoziției *de* cu dublă referință (de localizare și de filiație) duce, uneori, la eliminarea completă a acesteia: *Peyre de Guachas* este înregistrat ulterior în acte ca *Peyre Guachas* (Nègre 1956: 60).

După cum am menționat, prepoziția este implicată atât în redarea descendenței patrilineare (primele două exemple), cât și a celei matrilineare (ultimele două exemple)¹⁶:

Peyre de Bo Massip, *Gualhart de Mathieu* (Nègre 1956: 60);

Hug de Na Calvieyra, *Esteve de N-Aguero* (ibid.)

Formula antroponimică cu grup prepozițional *de + nomen paternum* este semnalată, rar, și în anumite regiuni iberice nordice (Navarra, Aragón) în documentele din *Archivo Municipal de Magallón* (Zaragoza) din sec. al XIII-lea, în care se remarcă de altfel, și apariția timpurie a fenomenului de transmitere ereditară a denotației secundare:

Egidius de Mingos „Egidius, fiul lui Mingos” (Frago Gracia 1976: 76);

Iohannis de Mengacho „Iohannis, fiul lui Mengacho” (ibid.);

¹⁵ Exemplele prezentate provin din registrele parohiale occitane, dar fenomenul a fost semnalat în mai multe regiuni galice în care, la nivelul idiomului vernacular, filiația implica mijloace analitice de tipul *fils de*; prin eliminarea substantivului relațional se obține grupul prepozițional în discuție.

¹⁶ Diferența este dată de apelativele de adresare (elementele care preced numele personal) *EN*, pentru masculin și *NA*, pentru feminin, specifice idiomului occitan la nivelul istoric respectiv.

Sebastianus de Mengucho „Sebastianus, fiul lui Mengucho” (ibid.);

Dominicus Martini de Mengucho „Dominicus, fiul lui Martin, fiul lui Mengucho”, (a. 1243, Daroca, în *Concejo*, doc. 70, p. 173 cf. Frago Gracia 1976: 76),

Dominicus de Mengo Mengez „Dominicus, fiul lui Mengo, fiul lui Mengo” (a. 1254, Daroca, în *Concejo*, doc. 77, p. 180, cf. Frago Gracia 1976: 76)¹⁷.

Comparativ, în spațiul romanic oriental (românesc), pentru redarea descendenței *documentele latinești* întrebunțează exclusiv genitivul desinențial, inclus de regulă în formulele de filiație cu substantivul relațional:

Demetrius filius Georgi (DRH C XI: 1).

Atunci când apar totuși în aceste acte, numele secundare *românești* implică exclusiv morfemele genitivale antepuse (*al, lui*) (adesea chiar în varianta aglutinată):

Zawa fychor allu Mayne (1538, T; H II₄: 183) (Halichias 2010: 39).

În *actele slavonești* filiația *nu* se redă prin mijloace analitice (prepoziționale), ci exclusiv prin derivarea cu sufixele de apartenență (patronimice): *-içi, -ov, -eviçi* atașate la numele ascendentului patern:

Sânco Bârlici ((DRH A I: 4);

Vlad Sinov (DRH A I: 5);

Iuga Jurjevici (DRH A I: 2)¹⁸

sau la numele întemeietorului de grup (*-schi*):

Dimitru Dăbăceșchi (tradus *Dăbăcescu*) (din *Dăbăcești*) (DRH B I: 8).

¹⁷ În aceste exemple trebuie remarcată prezența în aceeași sintagmă a mai multor procedee (latine culte și vernaculare); raportarea la ascendent se face prin prenumele tatălui în genitiv (procedeu tipic latinei culte, care apare până târziu în documente din toate regiunile romanice), prin prenumele tatălui căruia i se adaugă sufixul patronimic *-ez* (inserție din limba vernaculară), sau prin grup prepozițional (*de + nomen paternum*, procedeu specific limbii vernaculare, introdus probabil pentru evitarea repetiției procedeeului anterior).

Sintagma *de + nomen paternum* este specifică varietăților romanice (galice, de regulă, dar și iberice) în care eliminarea substantivului relațional din îmbinarea *fiils (hijo) de* conduce la redarea prepozițională a filiației prin *de + antroponim*.

¹⁸ Aceste sintagme se traduc exclusiv prin structuri genitivale analitice: *Sânco al lui Bârlea, Vlad al lui Sin* etc.

Denominația documentară elaborată în spațiul românesc indiferent de limba de redactare (latină sau slavonă) păstrează structuri specifice limbii populare, însă în aceste acte, prepoziția *de* nu apare în uz cu *nuanță patronimică*¹⁹.

CONCLUZII

În antroponimia romanică occidentală specifică epocii medievale, prepoziția *de* a fost folosită, ca și în latină, pentru a indica proveniența (*de* + toponim), procedeu întâlnit atât în Peninsula Iberică în nucleeele statale din nord, cu precădere în regiunea catalană și aragoneză, cât și în celelalte regiuni romanice (galice, îndeosebi), la nivelul primelor secole de uz documentar.

Dar, începând cu secolul al XIII-lea, prepoziția *de* apare în denominația oficială din unele idiomuri romanice occidentale și pentru *indicarea descendenței* (prin grupul prepozițional *de* + *nomen paternum*, cu antroponim în poziție secundă, izolare din alcătuirea mai largă *filis (fijo)* + *de* + *nomen paternum*, prin eliminarea substantivului relațional) fiind un procedeu specific limbii populare. Acest tip de denominație trebuie să fi fost admis în uzul documentar pentru evitarea ambiguității sau a repetiției altor procedee de indicare a descendenței (filiație cu genitiv, sufix patronimic).

Însă ocurența la nivelul documentelor romanice occidentale (occitane, de pildă) a prepoziției *de* subsumată *localizării*, în aceeași etapă de uz cu indicația de *descendență* duce uneori la confuzii, ceea ce are ca efect completa eliminare a acestui conector din sintagma de denominație.

Prin contrast, la nivelul antroponimiei romanice orientale și ulterior românești, prepoziția *de* nu pare a fi circulat *cu sens patronimic* nici în documentele oficiale latinești, nici în idiomul vernacular. Asemenea situației din latină, prepoziția *de* participă numai la descrierea *relației de localizare* (conservată în structura unor toponime minore). Subsumat tendinței de redare analitică a cazurilor, pentru redarea relației de posesie (implicit a celei de descendență) idiomul romanic oriental a specializat unele morfeme genitivale (*al, lui*).

Această distribuție sintactică și funcțională este neîndoielnic unul din factorii ce pot contribui la individualizarea idiomurilor romanice orientale.

¹⁹ Regional (îndeosebi în Transilvania) prepoziția este prezentă în componența unor toponime analitice românești (în care ambii membri sunt în funcție toponimică) de tipul *Stâna de Vale*. În Valea Ierii există, de pildă, până în prezent toponime precum *Hârtopu de Jos* și *Hârtopu de Sus*, care sunt înregistrate în uz alternativ cu nume având la bază îmbinări echivalente: *Hârtopu din Jos* sau *Hârtopu din Sus* (TTRT: 95). La nivelul idiomului romanic oriental prepoziția *de* conservă așadar uzul *de localizare* pe care îl cunoștea și în latină, fixat regional în structura unor toponime minore. Faptul că începe să fie dublată de structuri cu prepoziția compusă *din* (*de* + *în*), pare un semn al devitalizării treptate a acestei prepoziții și cu acest sens, urmare, desigur a polisemantismului acestei prepoziții la nivelul limbii de uz general.

SURSE DOCUMENTARE

Spațiul hispanic:

- Boullón Agrelo, Ana Isabel, 1999, *Antroponimia medieval galega (ss VIII-XII)*, Niemeyer, Tubingen: documente interne galiciene din *Tumbos (recompilacións medievais de documentos anteriores)* care se găsesc în *Arquivo Histórico Nacional de Madrid*, culegeri complete cu documente din Evul Mediu timpuriu: *Sobrado, Carboeiro și Xubia, Tumbo de Samos*²⁰;
- Fort Cañellas, María Rosa, 1992, „Antroponimia primitiva aragonesa”, documente din *Colección Diplomática de Obarra* (siglos XI–XIII), Ángel J. Martín Duque, Zaragoza, Instituto de Estudios Pirenaicos, 1965;
- Emiliana Ramos Remedios, Vitoria Gasteiz, 2014, *Franco y vascos en el norte de Castilla (IX–XIII): los cambios en la denominaciones personales: corpusul CORHEN (Corpus histórico del español norteño)*²¹;
- Frago Gracia 2013, *Notas de antroponimia medieval navarro-aragonesa*”: A. Canellas, *Colección diplomática del Concejo de Zaragoza (años 1119–1276)*, Zaragoza 1972, dic. 18, p. 104.
- Moreu-Rey, Enric 1991, *Antroponimia. Història dels nostres prenomes, cognoms i renoms*”, Universitat, Barcelona, p. 44-77: Ab = Abadal : Com neix i creix (...) Eixala-Cuixà, ACA = Arxiu de la Corona d’Aragó, Arxiu Comtal, edit. F. Udina, ACC = Abadal: Catalunya Carolingia, Al = Alart: Cartulaire roussillonnais, CC=Cartulari de Carlemany. Arxiu diocesà de Girona, CSC =Cartulari de Sant Cugat del Vallès. Edit. Rius., Dipl =Abadal : Diplomes (Pallars), EMR =Moreu-Rey : Rodalia de Caldes de Montbui, HL = Histoire de Languedoc, Devic et V., LA = Libri Antiquitatum ; reg. de Mn. J. Mas., MH = Marca Hispanica, Marca i Baluze, MS = Miret i Sans, Noms de Terrassa, NH = Noticias históricas, Montsalvatge, Simó = I. Simó Rodríguez, Aportación, SP = X. Bou, Sant Père de les Puelles, SV = Serra Vilaró: Baronies de Pinós i M., Urg = Arxiu Cap. d’Urgell. Edit. C. Baraut in Urgellia, Vic = Diplomatarium de Vic. Edit. E. Junyent *et al.*, Vill = Villanueva: Viaje a las Iglesias de España.

Spațiul antroponimic romanice orientale (Țările Române)

- Constantinescu, N. A., 1963, *Dicționar Onomastic Românesc*. București: Editura Academiei.
- DRH A *Documenta Romaniae Historica*, seria A, *Moldova*, vol. I (1384–1448), 1975; vol II (1449–1486), București, Editura Academiei, 1976.
- DRH B *Documenta Romaniae Historica*, seria B, *Țara Românească*, vol. I (1247–1500), 1966; vol II (1501–1525), 1972; vol. III (1526–1535), 1975; vol. XI (1593–1600) București, Editura Academiei, 1975.
- DRH C *Documenta Romaniae Historica*, seria C, *Transilvania*, vol. X (1351–1355), 1977; vol XI (1356–1360), 1981; vol. XII (1361–1365), 1985; vol. XIII (1366–1370), 1991; vol. XIV (1371–1375), 2002; vol XV (1376–1380) București, Editura Academiei, 2006.
- DRH D *Documenta Romaniae Historica. D. Relațiile între țările române* (1222–1456), București: Editura Academiei, 1977.
- Halichias, Ana-Cristina, 2010, *Glosar de termeni românești din documente latino-române (secolele al XIII-lea-al XVI-lea)*. București: Editura Universității din București.
- TTRT Academia Română. Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, *Tezaurul toponimic al României. Transilvania. Valea Ierii*, București: Editura Academiei Române, 2010.

²⁰ Documente din sec. VIII–XII (omogenitate lingvistică, până în sec. XIII fiind redactate în latină cu numeroase elemente romanice; de asemenea secolul al XIII-lea este considerat perioada de fixare a numelor personale pe care le cunoaștem azi; cf. Kremer 1987: 1585);

²¹ Documente din sec. IX–XIII, de la Mănăstirea San Salvador de Oña (din Burgos) cu referire la regiunile nordice, Burgos, Palencia, Aguilar de Campó, Cantabria, „solo documentos particulares; no se incluyen ni los reales ni los eclesiásticos” (Ramos Remedios & Gasteiz 2014: 198).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Bizzocchi, Roberto, 2014, *I Cognomini degli Italiani. Una storia lunga 1000 ani*. Bari: Editori Laterza.
- Bourin, Monique, 1990, „Bilan de l'enquête : de la Picardie au Portugal, l'apparition du système anthroponymique à deux éléments et ses nuances régionales”, în Monique Bourin (ed.), *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne. Tome I*, Tours: Presses universitaires François-Rabelais, 233-246, <https://books.openedition.org/puf/16225> (consultat 1.09.2023).
- Bourin, Monique, Jean-Marie Martin, François Menant, 1996, *L'anthroponymie, document de l'histoire sociale des mondes méditerranéens médiévaux*. Roma: École Française de Rome-Palais Farnèse.
- Buesa Oliver, Tomás, Vicente, Lagüéns Gracia, 1996-97 „Trabajos del Centro PatRom de Zaragoza (I). Los estudios de antroponimia aragonesa”, în *Archivo de filología aragonesa* 52-53 (AFA LII-LIII), 9-64.
- Bullón Agrelo, Ana Isabel, 1999 „Antroponimia medieval galega (ss. VIII–XII). Tübingen: Max Niemeyer.
- Caraman, Petru, 1970 „L'héritage romain dans l'anthroponymie roumaine”, în *Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, Editura Academiei, București.
- Durand, Robert, 1990, „Données anthroponymiques du Livro Preto de la Cathédrale de Coïmbre”, în Monique Bourin (ed.), *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne. Tome I*, Tours: Presses universitaires François-Rabelais, 219-232.
- Fort Cañellas, María Rosa, 1992, „Antroponimia primitiva aragonesa”, în *Actas del II Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Tomo II, Madrid: Pabellón de España, 969-980, <https://www.cervantesvirtual.com/obra/antroponimia-primitiva-aragonesa-0/> (consultat 1.09.2023).
- Frago Gracia, J. A., 1976, „Notas de antroponimia medieval navarro-aragonesa”, în *Cuadernos De Investigación Filológica*, 2 (1), 73–84. <https://doi.org/10.18172/cif.1386> (consultat 1.09.2023).
- Gentile, Aniello, 1959, *Il soprannome nei documenti medioevali dell'Italia meridionale*. Napoli: Università degli studi di Napoli, Instituto di Glottologia.
- Gonçalves, Iria, 1996, „Do uso do patronímico português na baixa idade média portuguesa”, în *Revista da Faculdade de Letras: História*, II série, vol. XIII. Porto: Universidade do Porto, URL: <https://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/3190.pdf> (consultat 1.09.2023).
- Guțu, Gheorghe, 1983, *Dicționar latin-român*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ionescu, Christian, 1980, *Antroponimia românească. Rezumatul tezei de doctorat*. București..
- Ionescu, Christian, 1990 „Numele de familie românești”, în *Limba Română*, XXXIX, nr. 3, 243-248.
- Kremer, Dieter, 1987, „Onomástica y historia de la lengua”, în *Actas del I Congreso Internacional de Historia de la lengua española* (eds. Ariza, M., A. Salvador, A. Viudas), Madrid: Arco/Libros S.A., 1583-1612.
- Lebel, Paul, 1946, *Les Noms de personnes en France*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Martínez Sopena, Pascual, 1996, „L'anthroponymie de l'Espagne chrétienne entre le IXe et le XIIe siècle”, în *L'anthroponymie document de l'histoire sociale des mondes méditerranéens médiévaux. Actes du colloque international organisé par l'École française de Rome avec le concours du GDR 955 du C.N.R.S.*, Rome: École Française de Rome, 63-85.
- Moreu-Rey, Enric, 1993, *Antroponímia. Història dels nostres prenomes, cognoms i renoms*. 2^a ed., Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- Négre, Ernest, 1956, „Les noms de personnes à Rabastens (Tarn) à la fin du XIV-e siècle d'après le Livre de l'Arc (1374-1392)”, în *Revue Internationale d'Onomastique*, 1956, n°. 8–1, 59–76, https://www.persee.fr/doc/rio_0048-8151_1956_num_8_1_1540 (consultat 1.09.2023).
- Pașca, Ștefan, 1936, *Nume de persoane și nume de animale din Țara Oltului*, București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională.

- Reinheimer Rîpeanu, Sanda, 2001, *Lingvistica romanică: lexic - morfologie - fonetică*, București: BIC ALL.
- Stan, Camelia, 2014, „DE-phrases and specificity in Old Romanian”, în *Bucharest Working Papers in Linguistics*, XVI (1), 35-42, <https://www.diacronia.ro/en/indexing/details/A19487/pdf> (consultat 1.03.2024).
- Tomescu, Domnița, 2001, *Numele de persoană la români. Perspectivă istorică*. București: Editura Univers Enciclopedic.
- Tomescu, Domnița, 2017, *Dinamica denotației personale primare în antroponomia actuală*, în Topală, Dragoș-Vlad (ed.), *Cercetări lingvistice*, Craiova: SITECH, 292-309.
- Tomescu, Domnița, 2018, „Onomastică” în Sala, Marius, Liliana Ionescu Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române*, vol. I, București: Editura Univers Enciclopedic.
- Ramos Remedios, Emiliana, Vitoria Gasteiz, 2014, „Francos y vascos en el norte de Castilla (IX–XIII): los cambios en la denominaciones personales”, în *Nouvelle Revue d’Onomastique*, 56, 197-225.
- Werner, Karl Ferdinand, 1977, „Liens de parenté et noms de personne”, în *Publications de l’École Française de Rome* 30, 25-34.

MEANS OF RENDERING THE PARENTAGE IN THE MEDIEVAL ROMANCE LANGUAGES THE POLYSEMY OF THE *DE* PREPOSITION

Abstract

The preposition *de* (<lat. *de*) is being used in early medieval Latin documents in order to compile the complementary denomination, marking mainly the *provenance* of the denominate (for the first centuries of the documentary use, at least). *De* prepositional structures occur always after the personal name (i.e. first name) with the same functionality in the medieval documents from the whole Roman space. But the vernacular way of name composition, involving the use of the preposition *de* with the *parentage* meaning (inherited in the Western Romance languages, but not in the Eastern Romance ones) is also being registered in the Romance documents (from the XIIth century in the aragonese official documents, and from the XIVth century in the Occitan ones). These prepositional phrases always involve an *anthroponym* (as selected Noun Phrase), indicating thus the *parentage relation*, instead of the *provenance* indication, as seen before, in the official acts drafted in the chancellery Latin.

When these two different ways of composition of the complementary denomination are being used in the official acts in the same historical stage, one can expect the complete elimination of the preposition: few members of the same occitan family bear the same name, but linked differently: *Ramun de la Pena*, *Miquel de Pena*, but *Bernat Pena*.

On the other hand, Romanian inherited the preposition *de* but only with the *provenance* use (e.g. *Stan de Câne*, in which *Câne* is the name of the personal estate); for the *parentage* meaning, the Old Romanian specialized some genitival proclitic markers (*al*, *lui*), used mainly in the popular anthroponymy that one can encounter in the Latin Medieval documents: *Ioan al popae*; *Dumitru al Myrkey*, *Zawa fychor allu Mayne*.

PROVERBE CU TERMENI RELIGIOȘI: O POSIBILĂ ABORDARE ÎN ARIE LINGVISTICĂ ROMANICĂ

DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
danielateleoaca@gmail.com

Cuvinte-cheie: *paremiologie, contrastiv, romanic, religios, variație paremiologică, sinonimie/heteronimie frastică, etnocâmp.*

Key words: *paremiology, contrastive, Romance, religious, proverb variance, proverb synonymy/heteronimy, ethnofield.*

Contribuția de față reprezintă un preambul la lucrarea *Unități frastice constituite în jurul unor termeni religioși. Cu privire la limbile română, spaniolă, franceză și portugheză*, proiect în derulare sub coordonarea noastră la sectorul de Romanistică al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”¹. Obiectivul lucrării pe care o propunem este *de a evidenția și de a analiza o serie de echivalențe frastice interlingvistice* (stabilite la nivel semantic, dar și semantico-formal), context în care demersul **contrastiv** în arie romanică se va putea articula și la nivelul a numeroase alte paliere, dintre care menționăm: analiza comparativ-contrastivă a modului (similar sau, mai degrabă, specific) în care termenii religioși „gvernează” constituirea unor tipare frastice în română și celelalte limbi romanice considerate; delimitarea subcategoriilor paremiologice prevalente (cf. *proverb/expresie proverbială/frază proverbială/dicton*); *etnocâmpurile/temele* superior/inferior atestate într-o limbă sau alta; tematica religioasă sau/și laică; reprezentarea *diferitelor tipuri de variante*, și anume lexicale, gramaticale (morfologice, sintactice, morfosintactice) sau/și mixte (lexico-gramaticale); mecanismele substitutive prevalente în română sau/și în celelalte trei limbi romanice (cf. sinonimia, metonimia/sinecdoca, hiperonimia/hiponimia ș.a.) și care sunt susceptibile de a fi puse în relație cu apariția unor *variante lexicale*; contribuția câmpului religios la constituirea unor structuri cu formă relativ fixă cum sunt proverbele (v., de pildă, gradul în care s-a putut opta pentru tipare cu termeni *religioși* în scopul exprimării unui conținut eminentemente *laic*) ș.a.m.d. În acest context, inventarele paremiologice vor fi alcătuite pornind de la surse enciclopedice (v. în special dicționarele de proverbe), baza de date urmând să

¹ Lipsa specialiștilor în domeniu explică de ce italiana nu a fost inclusă în cercetarea noastră contrastivă.

includă îndeosebi acele tipare constituite în jurul unor termeni religioși ilustrativi pentru un vocabular religios/creștin esențial. Astfel, vom avea în vedere o multitudine de termeni religioși moșteniți, dar și o serie de împrumuturi slave bisericești (în cazul românei), respectiv unele împrumuturi latine savante (în celelalte limbi romanice), precum și derivate de la acestea.

Prezentul articol include un număr de cinci secțiuni, primele patru fiind consacrate descrierii în detaliu a stadiului cercetărilor în domeniu. În prima secțiune este discutată *bibliografia străină de specialitate*, cu referire preponderentă la lucrări realizate în mediu lingvistic *romanice*, cea de a doua fiind dedicată *cercetărilor românești* de paremiologie. Deși lucrările de *paremiologie contrastivă în arie romanică* sunt bine reprezentate în bibliografia internațională/romanice de specialitate, acestea vizează cu precădere limbile romanice occidentale, româna fiind mai degrabă izolat inclusă în paradigma comparativă. În plus, obiectul de cercetare al mării majorități a cercetărilor contrastive (romanice, dar și românești) este *paremiologia în general*, iar nu *paremiologia religioasă*. Sunt aspecte pe care am încercat să le evidențiem în secțiunile **3.** și **4.** Ultima secțiune, **5.**, tratează principalele repere metodologice care vor sta la baza elaborării acestei lucrări, repere evidențiate și susținute prin exemple, în contextul schițării structurii de ansamblu și a obiectivelor cercetării în discuție. Așa cum era și firesc, această secțiune a constituit inclusiv cadrul adecvat pentru abordarea unor aspecte mai problematice (cf., de ex., disocierea unităților frastice de alte tipuri de structuri polilexicale, în speță frazeologice; distingerea cazurilor de variație frastică opacă de cazurile de sinonimie/heteronimie frastică; definirea unui raport frastic de graniță, intermediar între variația și sinonimia frastică; sinonimia în accepție restrictivă vs. largă; posibile criterii de stabilire a invariantei paremiologice ș.a.). Astfel conceput, articolul de față va putea oferi – sperăm – suficiente argumente în măsură să legitimizeze utilitatea unui demers de genul celui pe care îl asumăm cu lucrarea *Unități frastice...*

1. În *bibliografia străină de specialitate*, complexul și fascinantul domeniu al paremiologiei a beneficiat adesea de abordări multiple, de la modelul *semiotic*, până la modelele *funcțional-structural* și *pragmatic*. De exemplu, plecând de la modelul *semiotic* propus de Charles Morris (1938/2003), Peter Grzybek (1987) a creat un model semiotic cu relevanță deosebită în studiul proverbelor. În conformitate cu acest model, proverbele sunt susceptibile de a fi analizate în relație cu trei categorii semiotice interdependente, și anume: *heterosituativitatea* (sensul unui proverb depinde de situația în care acesta este folosit), *polisemanticitatea* (proverbele au sensuri multiple) și *polifuncționalitatea* (una și aceeași structură paremiologică poate actualiza funcții distincte în contexte diferite), categorii ce prezintă relevanță pentru cele trei *funcții paremiologice* esențiale, *pragmatică*, *socială* și *strategică*.

În aceeași ordine de idei, semiologia saussuriană, precum și a altor *structuraliști*, reprezentanți în speță ai Școlii de lingvistică de la Praga², a putut fi aplicată în domeniile folclorului și antropologiei, de pildă clasificarea logico-semantică a proverbelor propusă de Permyakov (1979) avându-și rădăcinile în moștenirea conceptuală a formalismului rus și rigoarea teoretică a Cercului praghez³.

Abordarea *pragmatică* a domeniului paremiologiei este ilustrată, printre altele, de studiile lui Neal Norrick (1981 și 1985), autor care a avut ca reper modelul lingvisticii sistemico-funcționale, propus de Michael Halliday în lucrarea din 2003 „despre limbaj și lingvistică”. În disocierile sale, Norrick a avut în mod constant în vedere *funcțiile contextuale* ale structurilor paremiologice, valorizate ca expresii ale actelor de vorbire și chiar ca *acte de vorbire indirecte*, dată fiind dimensiunea *implicită/idiomatică* a acestora. În acest cadru teoretic, autorul ajunge să considere că *proverbele* sunt mai mult decât niște simple enunțuri, ele fiind susceptibile de a fi definite ca *texte*.

Abordarea unor aspecte precum *funcțiile proverbului* sau *distribuirea paremiilor* unei limbi în diverse subcategorii paremiologice s-a putut însă materializa și prin numeroase alte studii, care nu sunt neapărat circumscrise metodologic unuia dintre modelele teoretice menționate (v., în acest sens, Combet 1996, Anscombe 1997; Greimas 1960 și 1970, Milner 1969, Rodegem 1972, Gross 1982, Sevilla Muñoz 1991, 1992a și 1993a, García Peinado 1993, Kleiber 1984, 1999a și 1999c, Conenna 2000b, Michaux 2000, Schapira 2000, Arribas Esteras 2007, Batista 2008, Valbuena 2009, Crida Álvarez și Sevilla Muñoz 2015, DicAuPro 2016, Anscombe 2016 ș.a.). În realitate, așa cum era de altfel și de așteptat, bibliografia consacrată discursului paremiologic este încă și mai vastă, implicând o diversitate tematică remarcabilă, chiar dacă nu întotdeauna este vorba despre studii de mare întindere. În această ordine de idei, atenția specialiștilor în domeniu nu putea să nu fie reținută de problema originii proverbelor (v., de ex., Combet 1996, Crida Álvarez 2010, Klein 2016 ș.a.), de fenomenul proverbializării vs. deproverbializării (v. Schapira 2000) sau de distribuția geografică a unităților paremiologice (v., printre altele, abordarea din unghiul geoparemiologiei, propusă de Pérez și Afonso 2015). Un aspect ce a suscitat constant interesul cercetătorilor a fost semantismul enunțurilor paremiologice (v., de ex., Anscombe 1995–1996 și 2016 sau Kleiber 2000), nu puține fiind studiile dedicate unor structuri articulate/performate în relație cu anumite *câmpuri conceptuale*. În acest context, au putut fi discutate tiparele frastice care includ zoonime (cf. Sevilla Muñoz 1987 și 1998a) sau termeni din gastronomie (Sevilla

² V., în acest sens, modelele lingvistice propuse de autori precum Karl Bühler (1934) sau Roman Jakobson (1963).

³ Procedând la identificarea *invariantelor paremiologice*, în acord, de altfel, cu unul dintre obiectivele majore ale modelului structural-funcțional, Permyakov a definit proverbele drept fenomene de limbaj care acționează ca „modele de relații” între obiecte.

Muñoz 1998b), enunțurile (temporalo-)meteorologice (v. Crida Álvarez 2010; Gargallo Gil și Álvarez Pérez 2014) sau unele tipare superstițioase (v., de pildă, Arribas Esteras 2007). Abordarea semantică nu avea cum să excludă problema relațiilor semantice identificabile între microcontextele proverbiale ce alcătuiesc tezaurul paremiologic al unei limbi, sinonimia mai ales beneficiind de o atenție deosebită (v., de ex., Conenna și Kleiber 2012). Într-un studiu mai vechi, Kleiber (1999b) propune o analiză interesantă a tiparelor antinomice/paradoxale. Lexicul enunțurilor paremiologice (v. García-Page 1997), unele aspecte privind morfologia (cf., de ex., Martín Valbuena 2009) sau prozodia acestora (v. Anscombe 1999) și îndeosebi dimensiunea mnemotehnică (v., printre alții, Méndez Pérez 1996) constituie alte câteva repere ale desfășurării demersului științific în arie discursivă paremiologică (romanică). Menționăm și demersul lui Kleiber din 2017, dedicat dihotomiei ‘proverbe metaforice vs. nemetaforice’, respectiv studiul despre valențele redundanței în discursul paremiologic, semnat de Reyne (1993). O multitudine de cercetări își relevă complexitatea în măsura în care implică analiza din unghiul fenomenului de *contact lingvistic*. Făcând această observație, avem în vedere în primul rând studii în care este tratată problema traducerii structurilor sentențioase dintr-o limbă (romanică) în alta (v., în acest sens, Sevilla Muñoz 1990, 1992b și 1997, Sevilla Muñoz și Burrell Arguis 1994, Sevilla Muñoz și Gonzalez Rodríguez 1994–1995, Sevilla Muñoz și Quevedo Aparicio 1995, Sevilla Muñoz 2000b, Anscombe 2009 ș.a.). În aceiași termeni ar putea fi descris și demersul de identificare a corespondențelor paremiologice interlingvistice/romanice (v., de pildă, Sevilla Muñoz *et alii* 1999, Sevilla Muñoz 2000c ș.a) și, în acest context, încercarea de precizare a diferențelor dintre sinonimia și variația paremiologică interlingvistică (cf., de ex., Martí Solano 2017). Atât operația de traducere, cât și cea de stabilire a corespondențelor frastice interlingvistice oferă terenul adecvat pentru aprofundarea problemei universalităților paremiologice, aspect evidențiat și analizat, de pildă, de Sevilla Muñoz (1987–1988) sau de Martí Solano (2017). Nu în ultimul rând dorim să menționăm studiile dedicate bibliografiei paremiologice, cum sunt, de pildă, numeroasele contribuții ale cercetătoarei spaniole Julia Sevilla Muñoz (v., de ex., Sevilla Muñoz 1992d, 1993b, 1994a, 1994b, 1994c, 1995, 1996a, 1996b, 1998c).

Impactul deosebit al literaturii paremiologice asupra ariei de cercetare științifică, lingvistică, dar nu numai, este relevat pe deplin și de numeroasele evenimente cu caracter internațional consacrate acestui domeniu. Astfel, în cadrul congreselor anuale de frazeologie și paremiologie, abordarea acestor două domenii a putut fi aprofundată din unghiuri multiple, de pildă în relație cu didactica limbilor, lingvistica descriptivă, traductologia, terminologia, analiza discursului, studiul comparativ și contrastiv, lexicografia, limbajele specializate ș.a.m.d. În aceeași ordine de idei, relevanță prezintă și o serie de publicații, mai exact unele reviste de specialitate, dedicate integral paremiologiei și datând îndeosebi din cea de a doua jumătate a secolului al XX-lea. De pildă, anii '70 marchează apariția revistei internaționale

Proverbium, care deschide noi direcții de cercetare în domeniu⁴. O altă revistă anuală de paremiologie, și anume *Paremia*, apare, din anul 1993, la Madrid, fiind coordonată de cercetătoarea Julia Sevilla Muñoz. O serie de proiecte internaționale au fost concepute în format digitalizat, acestea fiind consacrate, de pildă, bibliografiei aferente domeniului paremiologiei sau operației de culegere și reunire, în cadrul unei laborioase activități de documentare, a materialelor disponibile în mai multe limbi (v., de ex., *El Refranero multilingüe*). Printre proiectele recente, menționăm *DicAuPro* și *ALIENTO* (pentru mai multe informații, v. Oddo 2017: 229 sqq.).

2. Cele trei direcții teoretice descrise *supra*, 1. (i.e. semiotică, structuralistă și pragmatică), sunt ilustrate și de lucrările în domeniu elaborate în *mediu lingvistic românesc*, lucrări care au avut în vedere o serie de aspecte cu relevanță pentru cercetarea *funcțional-structurală* (v. în primul rând preocuparea de a disocia între *variante și invariante*), de o atenție sporită bucurându-se cercetările de pe pozițiile *semioticii, pragma-stilisticii* și nu numai⁵. Astfel, cel mai adesea este vorba despre lucrări care au ca obiect de cercetare *structura* sau/și *istoria* proverbelor românești (v., de ex., Negreanu 1983 și 1998, Danilov 1997, Golopenția-Eretescu 2016 ș.a.), *poetica* proverbelor (Tabarcea 1982), *variantele paremiologice* (cf., de ex., Bogdan-Oprea 2016) sau analiza proverbului românesc din perspectivă *folclorică* (v. Ruxăndoiu 1967, Ursache 2014), *etnolingvistică* (cf. Topală 2009), *contextuală* (v., de ex., Ruxăndoiu 2003), respectiv *pragma-stilistică* (Park și Milică 2016), *lexică* (Virva 2019), *sintagmatică și semantică* (v. Slave 1967) sau, concomitent, *lexico-semantică și pragmatică* (v., de ex., Gencărau 2008)⁶. O mențiune aparte merită lucrarea consistentă (în trei volume) purtând semnătura lui Alexandru Stănciulescu-Bârda și reprezentând un *dicționar al proverbelor religioase românești* (cf. Stănciulescu-Bârda 2017, 2018 și 2019)⁷, în care sunt inventariate și

⁴ Revista a fost editată de paremiologul finlandez Matti Kuusi, inițial la Helsinki și ulterior la Budapesta. Începând cu anul 1986, sediul aceleiași reviste se va muta în Statele Unite, sub conducerea lui Wolfgang Mieder.

⁵ Menționăm în acest context și faptul că primul simpozion de paremiologie românească a fost organizat de Inspectoratul Școlar Mehedinți, Filiala de Filologie Drobeta-Turnu-Severin și Casa Corpului Didactic Mehedinți, comunicările fiind publicate, sub coordonarea lui Constantin Negreanu, într-un volum intitulat „Proverbium”.

⁶ V., în același sens, și o serie de dicționare consacrate proverbelor românești (cf. Goleșcu 1973, Muntean 1984, Hințescu 1985, Cuceu 2008 ș.a.), precum și unele studii având drept obiectiv reliefaarea funcției educative și sociale a proverbului (cf. Ruxăndoiu 1972 și 1973) sau promovarea literaturii paremiologice (cf., de ex., Macarie 2017 sau Iancu 2017).

⁷ Cele trei volume sunt, de fapt, rezultatul unei selecții realizate pornind de la monumentală colecție a lui Iuliu A. Zanne (cf. Stănciulescu-Bârda 2017 [I]: 13). În acest context, meritul autorului constă mai ales în analiza minuțioasă întreprinsă la nivel semantic (adesea cu precizări de natură extralingvistică), într-o serie de cazuri Bârda distanțându-se de opiniile lui Zanne și oferind explicații (mai) plauzibile, grație formației sale de teolog. Și aici am găsit însă unele precizări semantice mai puțin convingătoare, un alt minus fiind acela că Bârda nu indică întotdeauna (și) sensul figurat cu care un anume tipar (constituit în jurul unui termen religios) se folosește/era folosit, informația limitându-se la accepția pe tărâm religios.

tratate cinci categorii de structuri paremiologice (și expresii), și anume: (proverbe și expresii) cu caracter *dogmatic, moral, canonic, liturgic*, respectiv o serie de tipare desemnate drept „*necreștine*” (Stănciulescu-Bârda 2017 [I]: 14). Considerând definirea specifică a fiecăreia dintre aceste categorii, așa cum figurează aceasta la Stănciulescu-Bârda, am putea afirma că obiectul cercetării noastre va fi constituit în special de proverbele cu caracter *dogmatic*⁸, dar și de o serie de proverbe *canonico-liturgice*⁹, precum și de unele tipare sugestive pentru ceea ce autorul numește proverbe *morale*¹⁰, respectiv *necreștine*¹¹. În atenția noastră va sta însă *categoria proverbelor religioase definită într-o accepție restrânsă*¹², și nu largă, așa cum apare la Stănciulescu-Bârda, autor care include în cele trei volume și numeroase tipare constituite în jurul unor cuvinte/concepte laice, valorizate din perspectivă creștină (v., de ex., *handicap, hărnicie, hotar, hoție, hrană, insistență, ipocrizie, îndrăzneală, întâmplare* și multe altele)¹³.

3. Așa cum a putut reieși din discuția anterioară (v. *supra*, 1.), *bibliografia* de specialitate *internațională*, în speță *romanică*, include (și) *numeroase cercetări contrastive*. Acestea sunt însă dedicate cu precădere limbilor romanice occidentale. Cel mai adesea au fost studiate comparativ câte două limbi neolatine, frecvent franceza și spaniola, majoritatea studiilor parcurse de noi purtând semnătura Juliei Sevilla Muñoz. Este vorba despre lucrări (articole, studii, dar și cărți) în care abordarea interlingvistică s-a axat pe o multitudine de aspecte, dintre care semnalăm: definirea noțiunilor de ‘expresie idiomatice’, ‘proverb’ și ‘frază proverbială’, metode/tehnicile de traducere a expresiilor idiomatice (din franceză în spaniolă, dar și din spaniolă în franceză), terminologia paremiologică franceză în raport cu corespondentele/

⁸ La Stănciulescu-Bârda, *loc. cit.*, proverbe privitoare la Dumnezeu (creator, conducător, mântuitor și judecător), creația lumii, omul în relația sa cu mântuirea, Maica Domnului, biserică, cruce, sfinți, icoane, Sfintele Taine, judecată, rai, iad, diavol ș.a.m.d.

⁹ În opinia aceluiași autor, este vorba despre proverbele ce privesc comportamentul specific al instanțelor bisericesti/religioase (preoții, călugării...), respectiv sărbătorile, slujbele, o serie de materiale și obiecte liturgice sau comportamentul credinciosului în biserică.

¹⁰ Din categoria proverbelor *morale*, acele proverbe evocatoare ale virtuților creștine vs. viciilor, ne vor reține atenția îndeosebi proverbele referitoare la ‘credință’ și ‘păcat’.

¹¹ Subcategorii care vizează o serie de superstiții, farmece, descântece, personaje mitologice ș.a., cu alte cuvinte „reminiscențe ale unor vechi religii precreștine din spațiul românesc sau ale unor religii ale altor popoare, cu care românii au intrat în contact de-a lungul timpului” (Stănciulescu-Bârda 2017 [I]: 14). Tipare de acest gen vor putea fi definite, în acord cu clasificările din lucrarea noastră, drept *dictoane*.

¹² Altfel spus, vom considera exclusiv acele tipare în care sunt ocurenți termeni religioși propriu-zis, nu și cuvinte ale vocabularului profan „resemnificate” în acord cu o anumită învățătură creștină.

¹³ Așa se și explică numărul deosebit de mare al structurilor reținute de Bârda din colecția Zanne. În plus, Bârda distribuie în categoria proverbelor și o serie de tipare având în realitate un alt statut, și anume frazeologic (v., de pildă, numeroase locuțiuni adverbiale, printre care figurează și: *de pomana dracului* „niciodată; nimic”, *de sufletul dracului* „degeaba” sau *de unde și-a înțarcat dracu copiii* „(de) departe”, Stănciulescu-Bârda 2017 [I] : 357).

echivalentele acesteia în spaniolă și, în acest context, problema clasificării diverselor structuri/enunțuri paremiologice; tiparele cu zoonime în franceză și spaniolă, universaliiile paremiologice sau bibliografia dedicată paremiologiei franceze și spaniole, secolele XVI–XIX (v., în acest sens, Sevilla Muñoz și Arroyo 1993; Sevilla Muñoz și Gonzalez Rodríguez 1994–1995; Sevilla Muñoz și Quevedo Aparicio 1995; Julia Sevilla Muñoz și Manuel Sevilla Muñoz 2000; Sevilla Muñoz 1987, 1987–1988, 1988, 1990, 1992b, 1992c, 1992d, 1993a, 1993b, 1994a, 1994b, 1996a, 1998a, 1999, 2000a, 2000b, 2000c ș.a.). Numeroase paralele frastice (și frazeologice) francezo-spaniole au putut fi evidențiate inclusiv în lucrări lexicografice enciclopedice circumscrise cronologic unei etape mai vechi, în speță primei jumătăți a secolului al XIX-lea (v., de ex., Rotondò 1841/2008), dar și în minidicționare frastice moderne (cf., de ex., Combet și Sevilla Muñoz 1995). Alteori, spaniola a fost considerată alături de italiană, așa cum se poate observa la Arribas Esteras (2007: 73–87), care discută (și) o serie de enunțuri paremiologice superstițioase¹⁴. Abordarea contrastivă relevă faptul că tiparele „superstițioase” (cu *diablo*) sunt superior reprezentate în spaniolă prin comparație cu italiana, în opinia autoarei citate cel puțin unele dintre enunțurile de acest gen reprezentând traduceri, calcuri sau adaptări după/din alte limbi (Arribas Esteras 2007: 85). Menționăm în aceeași ordine de idei și unele contribuții în care analiza comparativ-contrastivă a vizat franceza și italiana. În acest context, cercetarea s-a putut materializa prin articole, dar și prin lucrări mai ample, lexicografice, în speță dicționare electronice de proverbe (franceze și italiene), susceptibile de a găzdui prețioase baze de date și de a oferi facilități pentru clasificarea și tratamentul informatizat al paremiilor franceze și italiene. Un astfel de demers este propus și de Conenna (2000a, 2000b), autoare care – analizând enunțurile paremiologice construite cu pronumele relativ *qui/chi* sau cu unele expresii verbale impersonale – consemnează situații de convergență, dar și de divergență între cele două limbi romanice¹⁵, remarcând, printre altele, o productivitate paremiologică superioară în cazul italienei. Discuția în arie romanică a fost aprofundată și prin includerea în demersul comparativ-contrastiv a câte trei idiomuri neolatine, de pildă a spaniolei, italienei și francezei (cf. Barrado Belmar și Sevilla Muñoz 1997) sau a francezei, spaniolei și galicienei (v. Conde Tarrío 1997, teză de doctorat). Nu lipsesc nici cazurile în care abordarea contrastivă câștigă în complexitate prin considerarea unui număr și mai mare de limbi romanice (v., de ex., Gargallo Gil și Álvarez Pérez 2014), uneori discuția vizând inclusiv idiomuri neromanice, engleza (cf., de ex., Martí Solano 2017) sau engleza și basca (cf. Sevilla Muñoz *et alii* 1999).

¹⁴ Deși titlul articolului semnat de Arribas Esteras face referire exclusivă la unitățile frazeologice, în cuprinsul studiului sunt analizate și paremiile (tipare ce conțin superstiții cu privire la ‘diavol/drac’). De altfel, autoarea utilizează adesea impropriu *unitate frazeologică* pentru *unitate paremiologică*.

¹⁵ V., de ex., situațiile în care tiparelor franceze construite cu *Il faut* le corespund în italiană tipare cu pronumele relativ *chi*.

Gargallo Gil și Álvarez Pérez (2014) propun o cercetare contrastivă în arie romanică din unghiul geoparemiologiei¹⁶, fundalul acestui demers fiind un proiect amplu dedicat proverbelor/dictoanelor meteorologice (structuri cu o tipologie diversă), care să permită, în ultimă instanță, elaborarea unui atlas paremiologic roman. Martí Solano (2017) tratează, la rândul său, problema echivalențelor paremiologice interlingvistice, cu privire specială la limbile franceză și spaniolă, în subsidiar fiind considerate portugheza și italiana, respectiv engleza¹⁷. Acest demers contrastiv, în care spaniola este considerată drept limba de referință (*i.e.* limba-sursă), reține atenția și prin faptul de a se număra printre puținele studii în domeniu în care se propun unele criterii, fie și parțial validabile, în sensul disocierii între variația și sinonimia paremiologică (interlingvistică)¹⁸. Cercetarea întreprinsă relevă gruparea laolaltă a limbilor italiană și franceză, spaniola și portugheza, idiomuri iberoromane, făcând figură aparte.

Deși studiile contrastive realizate în mediu lingvistic romanic sunt foarte bine reprezentate, obiectul de cercetare al mării majorității a acestora este *paremiologia în general*, iar nu *paremiologia religioasă*¹⁹. Excepțiile sunt constituite de unele studii punctuale, nesistematice, în care s-a propus, de pildă, abordarea contrastivă a tiparelor cu ‘drac’ în unele limbi romanice (*v.*, *supra*, Arribas Esteras 2007).

4. Dacă, în ceea ce privește limbile romanice occidentale, colecțiile și studiile paremiologice contrastive sunt foarte bine reprezentate (deși, așa cum remarcam, acestea sunt dedicate doar uneori și în mod nesistematic tiparelor frastice cu termeni religioși), **româna** a fost mai degrabă izolat inclusă în paradigma comparativă, îndeosebi în colecții/studii mai vechi, datând de dinaintea secolului al XX-lea. Acest aspect s-ar putea datora, printre altele, faptului că – așa cum remarcă Gabriel Gheorghe – proverbele românilor sunt relativ puțin cunoscute specialiștilor străini, aceasta în contextul paradoxal în care „producția folclorică și arta populară românească au găsit audiență peste hotare” (Gheorghe 1986: 43). Oprindu-se asupra colecțiilor străine plurilingve din secolul al XIX-lea care includ și proverbe românești, autorul citat insistă (Gheorghe 1986: 45 sqq.) asupra demersului Idei von Düringsfeld, în ale cărei inventare paremiologice figurează și româna cu un număr de 19 proverbe, deși, cu mici excepții, nu este vorba despre tipare caracteristice pentru paremiologia românească, mai mult unele dintre aceste construcții fiind

¹⁶ Termenul de *geoparemiologie* este relativ recent, datând mai exact din anii 80 ai secolului trecut, și i se datorează paremiologului italian Temistocle Franceschi, care l-a creat prin analogie cu *geolingvistică* (*v.* Sardelli 2010: 16, *apud* Álvarez Pérez 2015: 26).

¹⁷ Martí Solano constată că un număr mare de proverbe din engleză prezintă echivalențe în limbi romanice.

¹⁸ Abordarea lui Martí Solano relevă definirea variației paremiologice mai degrabă ca variație transparentă, în studiul citat nefiind discutată problema reorganizărilor sintactice profunde și nici cea a sinonimiei discursive.

¹⁹ Alte studii, de regulă de mică întindere, au fost dedicate unor tipare paremiologice construite cu zoonime sau conținând termeni gastronomici.

reproduse defectuos. Gheorghe (1986: 48) nu împărtășește punctul de vedere al autoarei germane privind similitudinile notabile, pe de o parte, între română și latină, pe de altă parte, între proverbele „românești” și cele germane/nordice, considerând că acestea nu se susțin, de vreme ce majoritatea tiparelor în discuție se regăsesc și într-o serie de limbi romanice și nu numai. O altă lacună a lucrării lui Düringsfeld este nemenționarea sursei din care au fost extrase proverbele respective. Corespondențe în lumea romanică sunt identificate de Gabriel Gheorghe inclusiv pentru tipare care la autoarea citată figurează a avea origine turcă sau slavă. De pildă, dintre proverbele care includ (și) un termen religios, ar putea fi ilustrativ microcontextul *Unde e muierea nu mai are dracul nimic de făcut*, pus de Ida von Düringsfeld în relație cu un tipar rusesc, tradus literal „Unde e o femeie, **dracul** e de prisos”, or, proverbul menționat este prezent în toate limbile romanice (Gheorghe 1986: 50). Ida von Düringsfeld remarcă însă, pe bună dreptate, originalitatea unora dintre proverbele românești, având drept termen de comparație romanitatea occidentală (Gheorghe 1986: 48).

Alte colecții plurilingve poartă semnătura unor autori ca G. Strofforello (la care figurează foarte puține proverbe românești, nu întotdeauna ușor de identificat), Karoly Acs (care a întocmit un ghid de conversație pentru principalele limbi vorbite în fostul Imperiu Austro-Ungar, însă în lista dată nu apar structuri frastice cu termeni religioși) sau J. Haller, care include în colecția sa 555 de proverbe și locuțiuni spaniole din timpul lui Cervantes, pentru care se dau corespondente (inclusiv variante ale acestora) în aproape toate limbile europene, numai pentru 19 dintre acestea fiind indicat și un corespondent românesc (Gheorghe 1986: 51). Deși la J. Haller bibliografia este mai bogată comparativ cu a celorlalți autori menționați *supra*, incluzând, printre altele, și lucrările lui G. Dem. Teodorescu, Hințescu, P. Ispirescu ș.a., selecția textelor românești rămâne per total „săracă și nereprezentativă” (Gheorghe, *loc. cit.*). În pofida creșterii posibilităților de informare, această situație a proliferat și în secolul următor, aspect surprinzător inclusiv în condițiile în care studiul proverbelor românești, în comparație cu cel al proverbelor romanice, indică faptul că „atât din punct de vedere calitativ, al pitorescului forme, cât și din punct de vedere cantitativ, al numărului de proverbe și al celui de variante, paremiologia românească se găsește pe unul din locurile fruntașe, cel puțin printre cele ale popoarelor romanice” (Gheorghe 1986: 53). De fapt, așa cum arată același autor, nu doar *colecțiile* plurilingve de proverbe denotă slaba cunoaștere a tezaurului paremiologic românesc, ci și *studiile* paremiologice plurilingve, care conțin foarte rar mențiuni cu privire la proverbele românești. Astfel, dacă ne vom referi la studiile recente de specialitate, vom constata că româna apare mai degrabă izolat (alături de asturiană, spaniolă, catalană, franceză, friulană, galiciană, italiană, occitană și portugheză), de pildă în unele cercetări de geoparemiologie, cum este cea semnată de Álvarez Pérez (2015), unde este urmărită distribuția geografică a tiparelor paremiologice meteorologice, din perspectiva conceptului de ‘paremiotipo’ (*i.e.* tiparul paremiologic invariant). Discuția de aici este dedicată enunțurilor

romanice care prezintă dublă corespondență, semantică, dar și formală (deși, așa cum se poate înțelege, este vorba despre corespondențe formale imperfecte). Situațiile de convergență în arie romanică sunt valorizate în relație cu o serie de influențe comune suferite de-a lungul timpului, cu o moștenire comună, în speță greco-latină (v. și Crida Álvarez 2010), precum și cu așa-numitele *hermandades parémicas* (i.e. afinități culturale). În tabelul în care este prezentată sistematic repartiția geografică a proverbelor din ParemioPro, româna apare pe ultimul loc, cu un număr total de mai puțin de 400 de enunțuri meteorologice, ceea ce reprezintă doar 3,29% din materialul/corpusul analizat, la antipod plasându-se catalana, spaniola și galiciană.

Observația lui Gheorghe privind absența, *inclusiv din bibliografia românească* de specialitate, a unor preocupări pertinente în acest sens (v., prin opoziție, lucrări consacrate altor tipuri de producții populare, cum sunt balada, basmul, ghicitoarea ș.a.) este încă valabilă, deși, așa cum remarcam *supra*, **2.**, lucrările românești de profil sunt bine reprezentate, ele relevând unghiuri multiple de abordare. Acestea sunt însă în mod covârșitor consacrate limbii române și într-o măsură mult prea mică abordărilor comparativ-contrastive (în arie romanică/europeană/universală). În plus, lucrările elaborate vizează în mod aproape constant paremiologia în general, iar nu (în mod particular) unitățile frastice cu termeni religioși. În acest context, excepțiile ar putea fi reprezentate, pe de o parte, de unele lucrări *comparativ-contrastive în arie romanică* (v., de ex., Pegulescu 2009 și, mai ales, Gheorghe 1986), pe de altă parte, de unele studii dedicate *structurilor paremiologice culte*, în speță *de proveniență biblică*, tipare care doar uneori includ și un termen religios²⁰ (v., de ex., Toma 2009, Pleșu 2015 sau Mihălcea 2018). Izolat am consemnat și unele studii de mică întindere care întrunesc ambele condiții. Este ilustrativă în acest sens cercetarea întreprinsă de Anda Rădulescu (2013), autoare care propune o abordare interlingvistică (română–franceză) a paremiilor în care este ocurent subst. *drac/diable*. Prin urmare, rămâne valabil punctul de vedere exprimat de Gabriel Gheorghe (1986: 53), în legătură cu necesitatea realizării unor *colecții românești plurilingve*, care să faciliteze accesul cercetătorilor străini, necunoscători ai limbii române, la proverbele românești, *prin intermediul echivalențelor ideatice într-o limbă de circulație*.

5. Partea finală a acestei contribuții este dedicată prezentării principalelor repere metodologice care vor sta la baza elaborării lucrării noastre și pe care vom încerca să le evidențiem, în cele ce urmează, în cadrul schițării structurii de

²⁰ Așa cum se poate înțelege, astfel de paremii vor intra în sfera preocupărilor noastre în primul rând în măsura în care acestea vor include (și) un termen religios (structurant). Este și cazul unui microcontext precum *Nu face ce face popa, fă ce zice popa!*, care trimite la cuvintele lui Iisus privind discrepanța dintre învățăturile și faptele fariseilor (cf. „Deci, toate câte vă vor zice vouă, faceți-le și păziți-le; dar după faptele lor nu faceți, că ei zic, dar nu fac!”, BO 1988, Matei 23:3). În același sens este ilustrativ și sp. *Cerca de la iglesia, (pero) lejos de Dios* (Ioan 7:25) ș.a.). Alte structuri paremiologice de sorginte biblică vor putea fi incluse în discuția noastră în contextul identificării unor perechi sinonimice frastice, a unor relații de antonimie ș.a.m.d.

ansamblu și a obiectivelor cercetării în discuție. Astfel, precizăm pentru început faptul că *aspectele teoretico-conceptuale* vor fi tratate într-un capitol separat, o primă problemă ce se va pune fiind aceea a disocierii *unităților frastice/paremiologice de alte structuri complexe, în speță frazeologice*, delimitare cu atât mai importantă cu cât în multe dintre sursele consultate proverbele sunt tratate nediferențiat în raport cu alte tipuri de construcții polilexicale. În acest demers vom ține cont în primul rând de criteriul *funcțional, posibilitatea de substituire a unei structuri printr-un singur cuvânt* fiind valorizată (cf. Hristea 1984 și 2009; v. și Bogdan-Oprea 2016) drept testul apt să delimiteze unitățile frazeologice de cele paremiologice. O substituție similară nu este admisibilă în cazul unităților frastice, structuri prin care sunt exprimate *idei*, și nu *noțiuni*. O altă particularitate definitorie a structurilor paremiologice în raport cu cele frazeologice, pe care o vom avea ca reper în lucrarea noastră, va fi *autonomia*, aspect discutat la Anscombe (2000: 13; 2016: 40) în relație cu descrierea enunțului paremiologic drept construcție *incidentală*, definiție ce relevă înțelegerea conceptului de ‘autonomie’ în dimensiunea sa strict *gramaticală/sintactică*.

Așa cum este și firesc, următorul pas va fi distingerea – în conformitate cu opțiunile din bibliografia românească, dar și străină/romanică de specialitate – între diverse *subtipuri de enunțuri paremiologice*. În acest context trebuie spus că în multe dintre studiile românești de profil, proverbul a fost abordat în triada ‘proverb – zicătoare – expresie (idiomatică)’, criteriile de apartenență la una dintre cele trei subcategorii paremiologice suprapunându-se însă doar parțial la autori diferiți (v., de ex., Tabarcea 1982: 249 sau Vîrva 2019). Nici alte delimitări nu vor putea fi reținute, acestea fie negarantând clasificarea integrală a bogatelor inventare frastice alcătuite pentru limbile romanice considerate (v., de ex., Toma 2009, care identifică o schemă proverbială „universală” de tip ‘cauză-efect’), fie conținând un număr mult prea mare de subcategorii paremiologice (v., de ex., Valbuena 2009: 59 sqq. și *passim*, care stabilește un număr de 12 subcategorii paremiologice, delimitate pe baza unui dublu criteriu, formal/structural și, mai ales, semantic). Alte cercetări în domeniu propun criterii exclusiv formale, de exemplu sintactice, în condițiile ignorării totale a criteriului semantic/tematic (v. Stroescu 1975: 151 sqq.), sau implică un grad relativ mare de subiectivitate (v., de ex., la Bîrlea 1983: 329 și *passim*, delimitarea între proverbe sentențioase, imagistice și opozitive). În sfârșit, sunt și unele clasificări ce conțin inadvertențe terminologice (v., de ex., delimitarea unei subclase a *locuțiunilor proverbiale*, la Ruxăndoiu 1972). Totuși, cel puțin unele dintre cercetările întreprinse în mediu lingvistic romanic relevă abordări mai clare, dar și mai omogene/unitare în privința criteriilor de delimitare între diverse subcategorii paremiologice, fiind susceptibile de a furniza o metodă de lucru mai eficientă. Este și motivul pentru care, în contextul demersului nostru, vom reține, cu unele nuanțări, clasificarea propusă de Julia Sevilla Muñoz (2000; v. și Crida Álvarez și Sevilla Muñoz 2015), autoare care definește în primă instanță termenul generic de *paremie*, evidențiind trei tipuri de paremii, și anume: paremii populare,

științifice și publicitare. Primei categorii îi sunt subsumate, printre altele, și *proverbul*, respectiv *fraza proverbială*, ambele structuri gnomiche idiomatice, a căror diferențiere este marcată la nivel structural, și anume prin gradul specific de sintetism, dar și de elaborare formală. În această ordine de idei, fraza proverbială se caracterizează printr-un sintetism accentuat, la rândul său proverbul (un tipar, de regulă, binar) prezentând o multitudine de elemente formale ce se repercutează în plan mnemotehnic. Sunt situații în care o frază proverbială reprezintă forma „trunchiată” a unui tipar proverbial propriu-zis, așa cum se poate observa și în exemplele:

- (1) [rom.] *Tot un drac – Unul ș-altul tot un drac./ Amândoi un ban nu fac* (Zanne, VI, 630); *Dracul nu îmbătrânește – Dracul cât trăiește/ Nu îmbătrânește* (Id., *ibid.*, 592); *Dumnezeu nu bate cu ciomagul – Dumnezeu nu bate cu bota, numa cu socota* (Id., *ibid.*, 655) ș.a.

Dintre proprietățile menționate de Sevilla Muñoz ca având relevanță pentru circumscrierea frazei proverbiale față de câmpul discursiv paremiologic, iar nu frazeologic, și anume idiomaticitatea, caracterul sintetic și sentențios, respectiv încadrarea în discurs²¹, considerăm că relevanță propriu-zisă prezintă *sentențiozitatea* și, parțial, *încadrarea în discurs*²², de vreme ce inclusiv frazeologismele sunt structuri sintetice și idiomatice. În același timp, nu vom putea ignora nici faptul că frazele proverbiale, similar, de altfel, proverbelor, nu sunt echivalentele reale, nici potențiale, ale cuvintelor (așa cum remarcam, testul substituirii printr-un lexem se verifică doar în cazul frazeologismelor). Cu toate acestea, există și situații în care unele fraze proverbiale se situează la granița cu frazeologismele, decizia noastră de a le include în discuție justificându-se tocmai prin această apartenență ambiguă/hibridă, sugestivă, în ultimă instanță, pentru posibilitatea obiectivă de delimitare a unei subcategorii intermediare. Este și cazul tiparelor construite cu verbul copulativ [rom.] *a fi* // [sp.] *ser/estar...* și care nu sunt echivalabile printr-un singur lexem, deși acestea sunt, după toate probabilitățile, integrabile sintactic într-un discurs. Ilustrativ în acest sens ar putea fi și exemplul:

- (2) [sp.] *Está hecho un San Lázaro* (Sbarbi 1922 [I]: 513). (Literal) ‘Este făcut un Sf. Lazăr’²³.

²¹ Concept valorizat în literatura de specialitate din unghiul *dependenței* unei anumite structuri paremiologice, în particular a unei fraze proverbiale, de un context mai amplu, în care aceasta este inserată. V. și *infra*, nota imediat următoare.

²² În realitate unicul tip de încadrare discursivă admisibil pentru unitățile paremiologice este cel referențial, nu și sintactic (v., de ex., Anscombe 2000 și 2016, care definește paremiile în termenii unor *construcții incidentale*).

²³ Despre un sărman foarte zdrențuit, al cărui corp este plin de răni, ulcere, pustule etc., aluzia vizându-l pe cerșetorul Lazăr, despre care vorbește Luca în *Evangelia* sa, capit. XVI (Sbarbi, *loc. cit.*).

Acestor subtipuri paremiologice le vom adăuga încă două, și anume *dictonul* – termen consacrat în bibliografia franceză de specialitate (v., de ex., Greimas 1960 și 1970, Montreynaud *et alii* 1980, DicAuPro 2016 ș.a.), dar admis inclusiv la unii autori hispanici, unde este utilizat cu referire la tiparele cu caracter regional și tematică specifică –, respectiv *expresia proverbială*, subcategorie a cărei delimitare a fost impusă de necesitatea definirii unei multitudini de structuri de graniță, plasabile mai exact între proverb (v. elaborarea formală) și fraza proverbială (v. sintetismul accentuat, „nonbinaritatea”). În subcategoria *dictonului* vor fi distribuite inclusiv o serie de enunțuri meteorologice sau *laborales/profesionale*, ca de pildă:

- (3) [rom.] *După Sfânta Marie nu mai poartă pălărie* (Zanne, I, 48); *Cine umblă la Crăciun în cămeșă, la Pasce umblă-n cojoc* (Id., VI, 528); *Sfântu Gheorghe tocmește și Sfântu Dumitru plătește* (Id., VII, 175); *La Ispas, când e laptele mai gras* (Id., *ibid.*, 26) ș.a.m.d.

În schimb, microcontexte, precum:

- (4) [rom.] *Cădelnița toate le alege* (Zanne, VI, 500) / v. prin comparație **Cădelnița le alege (pe) toate; Nu vine vorba la cădelniță* (Id., *ibid.*) / v. prin comparație **Vorba nu vine la cădelniță; Îndrugă de Vinerea-mare* (Id., I, 87) sau *Dracul nu aude predicile* (Id., *ibid.*, 589)

vor putea fi circumscrise subclasei *expresiei proverbiale*.

Și alte numeroase concepte prezintă relevanță în cazul unei cercetări de genul celei pe care o propunem, și anume: ‘microcontextul²⁴ vs. macrocontextul²⁵’, ‘contextul genetic²⁶ vs. contextul generic²⁷’, ‘etnosemnul²⁸’, ‘etnocâmpul²⁹’, ‘sinonimia frastică’, ‘antonimia frastică’ ș.a. O atenție specială va fi acordată

²⁴ Concept care se referă la „organizarea *interioară* (s.n.) a proverbului, organizare în care semnificația particulară a unui cuvânt depinde de semnificația celorlalte cuvinte” (Negreanu 1983: 45 sq.)

²⁵ Altfel spus, „cazul concret la care este aplicat proverbul într-un discurs verbal dat” (*ibid.*).

²⁶ Sintagmă care trimite la *sensul inițial* al unui anume tipar frastic, sens care se mai păstrează sau nu în conștiința colectivă, dar de explicitarea căruia depinde înțelegerea integrală și profundă a semnificației unui proverb (v. și Riffaterre 1960).

²⁷ Este vorba despre contextul care constituie cadrul adecvat de manifestare a acelei „idei *fundamentale abstracte* (s.n.) pe care o exprimă proverbul și care face posibilă aplicarea lui la mai multe cazuri particulare” (Negreanu 1983: 38).

²⁸ Considerarea dimensiunii semantice a permis caracterizarea unui proverb ca *etnosemn* (*ibid.*, 39).

²⁹ La același autor, *etnocâmpul* privește totalitatea proverbelor organizate în jurul aceluiași concept (sau al aceleiași teme). În demersul nostru vom utiliza termenul *etnocâmp* în alternanță cu sintagma *paradigmă tematică*.

dihotomiei 'variante vs. invariante paremiologice', o problemă importantă fiind aceea a disocierii între *variația frastică (intra-, dar și interlingvistică)* și *sinonimia/heteronimia frastică*. Așa cum se poate înțelege, *cvasiidentitatea structurală* va fi recognoscibilă exclusiv în cazul relației de *variație frastică*, nu și al sinonimiei/heteronimiei, care implică doar identitatea semantică, mai exact tematică, între două/mai multe unități paremiologice. Bogatul și complexul material paremiologic, inventariat atât pentru română, cât și pentru celelalte trei limbi romanice³⁰, ne îndreptățește să afirmăm că nu întotdeauna fenomenul variației frastice se asociază cu generarea unor enunțuri a căror interrelaționare este la îndemână, pentru o serie de situații impunându-se să cădem de acord asupra unei relații de *variație frastică opacă*. În astfel de situații, opacizarea este rezultat al *reorganizărilor sintactice profunde* sau/și al fenomenului de *sinonimie discursivă*. De exemplu, în cazul cuplului

(5) [sp.] '*Ignorancia no quita pecado – Quien inocentemente peca, inocentemente se condena*' (Sbarbi 1922 [II]: 214),

opțiunea pentru scheme sintactice vădit distincte explică dificultatea identificării anumitor corespondențe, aceasta cu atât mai mult cu cât procesul echivalării are loc la nivel discursiv: *ignorancia – *pecado inocente* (← *pecar inocentemente*): păcatul comis în necunoștință de cauză/din ignoranță este asimilabil unui păcat mai ușor, „inocent”/minor; *no quita pecado – se condena inocentemente*: nescutirea/neabsolvirea de păcat (cf. sp. *no quitar pecado*) reprezintă o manieră litotică de a evoca o 'ispășire mai ușoară'. Dacă în primul tipar ideea directei proporționalități între păcatul (minor) și ispășirea acestuia este subtextuală, în cel de al doilea aceasta este explicită.

Aspectul (*i.e* variația paremiologică *opacă*) nu a mai fost remarcat în bibliografia de specialitate, nici românească, nici străină, relația de variație frastică fiind asimilată în exclusivitate situațiilor de variație *transparentă*. Perechi frastice, precum:

³⁰Precizăm în acest context faptul că bazele de date au fost alcătuite având ca reper fundamental surse enciclopedice, ca, de pildă, colecția în zece volume a lui Iuliu A. Zanne sau cele două volume consistente ale dicționarului de proverbe purtând semnătura lui José María Sbarbi (Sbarbi 1922, I și II). Sunt două dintre sursele pornind de la care putem admite că inventarul termenilor religioși selectați în câmp paremiologic este foarte bine reprezentat (v., de ex., pentru română, *agheasmă, ajuna/posti, post, aleluia, altar, amin, anafură, biserică, blagoslovenie, blagoslovi, blestem, blestema, Bobotează, botez, boteza, cădelniță, călugăr, călugărie, cer, clopot, colac, colivă, comândare, condac, Crăciun, credință, credincios, crede/nădejde, nădăjdui, cruce, cuminecare, Domnul, Dumnezeu, drac/Satana, duhovnic, evanghelie, (Iisus) Hristos, Mesia, iad, icoană, ierta, împărtășanie/cuminecătură, închina, închinăciune, înger, lege, liturghie, lumânare, Maica Domnului, mânăstire, mătanie, milă, milostenie, milui, milostiv, mitropolie, mitropolit, Paște, păcat, păcătos, pocăi, pocăință, pomană, pomeni, popă, popește, preot, preoteasă, proroc, proroci, profet, protopop, rai, rugăciune, ruga (se), Rusalii, sărbătoare, schimnic, Scriptură, sfânt, sfințenie, smeri (se), smerit, smerenie, spovedi, spovedit, spovedanie, tămâie, toacă, toca, vlădică/episcop ș.a.).*

- (6) [rom.] *Blagoslovenia părinților, tăria caselor* (Zanne, VIII, 683) – *Binecuvântarea părinților/ Întărește casa fiilor* (Id., IV, 542); *Nimenea nu-i profet în patria sa* – *Niciun proroc primit în țara lui* (Id., VII, 124); *Când rogi pe Domnul, muncește./ Că atunci te miluiește!* – *Roagă-te lui / la Dumnezeu / Și muncește tot mereu!* (Id., *ibid.*, 540, 564)

și multe altele ar putea ilustra acest ultim tip de variație.

Mai mult, într-o serie de lucrări comparativ-contrastive (în arie romanică) nu s-a disociat între variație și sinonimie, ambele tipuri de relație fiind discutate din unghiul *corespondențelor frastice interlingvistice* (v., de ex., Sevilla Muñoz 2000a). Lucrurile sunt încă și mai complexe, având în vedere faptul că relațiile frastice nu sunt întotdeauna definibile în termenii variației sau ai sinonimiei paremiologice. Astfel, există situații pentru care, deși nu a fost posibilă reperarea mecanismelor concrete de variație, au putut fi identificate anumite reprezentări mentale comune, aspect care va legitima includerea în ecuație și a celui de al treilea tip de relație frastică, definibilă ca *raport intermediar* între variație și sinonimie/heteronimie. Am putea admite un astfel de raport, de pildă, pentru perechea

- (7) [rom.] *Sărbătorile învrednicesc putorile* (Zanne, VII, 156) – *Sărbătorile (le faci) zile de lucru și zilele de lucru sărbători* (Id., X, 380),

ale cărei enunțuri constitutive includ o reprezentare mentală comună, și anume aceea a *muncii desfășurate în zi de sărbătoare*.

Problema *sinonimiei frastice* va fi tratată în lucrarea noastră în relație cu conceptul de 'etnocâmp' sau 'paradigmă tematică/temă', aspectul urmând a fi aprofundat din perspectiva sinonimiei înțelese într-o accepție restrictivă vs. largă. Posibilitatea vs. imposibilitatea de utilizare alternativă a două/mai multe enunțuri frastice în una și aceeași situație de comunicare va constitui criteriul de diferențiere între cele două tipuri de sinonimie. Altfel spus, doar unele dintre tiparele subsumabile unui etnocâmp vor satisface testul utilizării alternative în una și aceeași situație de comunicare, descrierea multor altor structuri drept sinonime frastice susținându-se exclusiv în temeiul apartenenței acestora la o anumită paradigmă tematică. În acest context, de pildă, perechea frastică

- (8) [rom.] *Dracul care îl învață/ Îi dă faptele pe față* (Zanne, VI, 578) – *Dracul atunci umblă să te omoare, când ți se arată bun prieten*³¹ (Id., X, 364)

își subsumează două enunțuri asertive binare, ambele proverbe evocând ideea 'perfidiei' și a 'trădării' diavolului³² (v. falsă amabilitate a diavolului, supranumit,

³¹ V., prin disociere, cuplul *Dracul care îl învață/ Îi dă faptele pe față* – *Dracul te învață să furi, dar nu și să ascunzi* (Zanne, VI, 598), incluzând două enunțuri ce stabilesc o relație de variație frastică, iar nu de sinonimie.

așa cum știm, *Vicleanul*), elemente ce pot constitui argumente în favoarea posibilității de substituire/utilizare reciprocă a tiparelor menționate în una și aceeași situație de comunicare. În schimb, un microcontext precum

(9) [rom.] *În toate zilele sunt sfinți, dar nopțile sunt ale noastre* (Zanne, X, 157),

deși performat în relație cu aceeași temă, și anume a 'fățarniciei', nu va putea fi inclus în categoria sinonimelor frastice propriu-zise, el implicând un alt unghi de abordare a temei în discuție.

Părțile cele mai consistente ale lucrării pe care o propunem vor fi dedicate problemei *clasificării semantico-structurale* a enunțurilor paremiologice cu termeni religioși, respectiv delimitării *etnocâmpurilor și variantelor frastice*. În ceea ce privește *clasificarea semantico-structurală* a tiparelor paremiologice cu termeni religioși, discuția se va desfășura în conformitate cu subcategorizările semnalate mai sus (cf. proverb/expresie proverbială/frază proverbială/dicton). Microcontextele paremiologice circumscrise fiecăreia dintre aceste subcategorii vor fi analizate prin distribuția lor în mai multe subclase având drept criteriu apartenența la un subtip enunțiativ sau altul. Vom delimita în acest sens: tipare asertive, hortative, exclamative și interogativ-retorice, cu precizarea că inventarul enunțurilor *hortative* va include tipare construite cu imperativul, dar și cu conjunctivul/subjonctivul, acesta din urmă utilizat, uneori fără morfemul *să/que* (la fel ca în limba veche), cu valoarea unui imperativ. Opțiunea noastră de a considera inclusiv o serie de enunțuri *exclamative* cu termeni religioși, în condițiile în care performarea unui mesaj gnomic presupune în mod fundamental apelul la tipare asertive, dar și, într-o măsură mai mică, hortative, se va putea justifica având în vedere și aspecte precum sintetismul sau funcția utilitar-didactică a unor astfel de structuri. În aceeași ordine de idei, nu vom putea ignora nici faptul că măcar unele dintre microcontextele *exclamative* sunt echivalabile prin structuri *asertive* cu expresii verbale impersonale (cf. *este/nu este bine/de dorit*) sau construite cu verbe modalizatoare (cf. *trebuie, se cuvine*), mai mult, echivalări de acest gen fiind, în unele situații, nu doar potențiale, ci efective. De pildă, tiparul exclamativ (imprecativ) este consemnat uneori alături de enunțul paralel asertiv, așa cum se poate observa (și) în cazul perechii frastice de mai jos:

(10) [rom.] *De cruce pomenești, ca crucea să te usuci! – Cine înjură de cruce/ Ca ea o să se usuce* (Zanne, X, 363).

Posibilitatea de asimilare cu un enunț asertiv (mai rar, hortativ) este cu atât mai evidentă în cazul structurilor *interogativ-retorice*, al căror mesaj de adâncime

³² Aceasta echivalează cu a admite aprofundarea unei idei maximum generice din același unghi.

este frecvent decodabil/formulabil în termenii unui enunț asertiv (afirmativ sau negativ):

- (11) [rom.] *Pe dracul înveți să înoate?* (Zanne, VI, 581) ↔ ***Nu trebuie/Nu e cazul să-l înveți pe dracul să înoate; Cine nu roagă pe Dumnezeu? (Id., *ibid.*, 634) ↔ **Orice om se roagă lui/îl roagă pe Dumnezeu, *Nu e om să nu se roage lui Dumnezeu ș.a.***

Și de această dată sunt situații pentru care sursele consultate indică ambele tipare (în realitate, *variante frastice sintactice*), și anume enunțul interogativ retoric, respectiv enunțul asertiv:

- (12) [rom.] *Unde e pomana aia? – Nu mai e pomana aia (!), Dracu știe? – Nici dracu(l) nu știe (!)* (Zanne, VII, 84; Id., VI, 629).

Precizăm și faptul că analiza fiecăreia dintre subclasele enunțiative delimitate (*i.e.* tipare asertive, hortative, exclamative și interogativ-retorice) se va desfășura, cel mai adesea, având ca reper *elementul mnemotehnic structurant* (rîma, ritmul, aliterația, paralelismul sintactic antonimic, elipsa predicatului, construcțiile asindetice ș.a.)³³.

Gruparea în *etnocâmpuri* sau *paradigme tematice* va viza în mod fundamental structurile paremiologice definibile ca proverbe (enunțuri preponderent asertive și hortative) și, într-o măsură mai mică, expresiile și frazele proverbiale. Din clasa dictonului vor fi reținute exclusiv acele tipare al căror mesaj este formulabil în termenii unei *idei maximum generice/teme*; este cazul acelor tipare care includ toponime, etnonime sau alte structuri lexicale cu relevanță în definirea anumitor *realități naționale*, enunțuri plasabile, de fapt, la granița cu proverbul propriu-zis:

- (13) [sp.] ([DISCREȚIA vs] INDISCREȚIA, GROSOLĂNIA) *Le sucedó lo que al cura de Trebujena, que se murió de sentir penas ajenas* (Sbarbi 1922 [I]: 257); (NEREUȘITA, EȘECUL; DEZORDINEA) *El diablo está en Cantillana y el obispo (está, n.n.) en Brenes* (Id., *ibid.*, 308); (MILOSTENIA DIVINĂ) *A quien Dios quiso bien, en Granada le dio de comer*, cf. și *A quien Dios quiso bien, en Sevilla le dio de comer* (Id., *ibid.*, 318) ș.a.

Exceptând unele situații în care va fi posibilă identificarea unor *variante antagonice* sau *antonimice*³⁴, în atenția noastră vor sta *invariantele* paremiologice,

³³ Un astfel de reper nu va putea fi considerat pentru clasificare în cazul *frazei proverbiale*, structură ce nu prezintă, în conformitate cu circumscriverile terminologico-conceptuale asumate în această lucrare, elemente de elaborare formală cu relevanță *mnemotehnică*.

³⁴ Tip de variante care vor fi grupate în *etnocâmpuri*, în astfel de cazuri neexistând suprapunere tematică între două/mai multe enunțuri paremiologice (v. posibilitatea de delimitare a unor teme distincte, antonimice, respectiv antagonice).

nu și variantele subsumate acestora, care vor constitui obiectul de studiu al unor secțiuni distincte din economia lucrării noastre. Într-o serie de cazuri, operația de stabilire a tiparului frastic *invariant* va avea drept criteriu *gradul de familiarizare* cu o formă sau alta. De pildă, în cazul românei, tipare precum

(14) [rom.] *Nu-i dracul atât de negru*

sau

(15) [rom.] *Dumnezeu nu bate cu ciomagul*

vor putea fi considerate invariante, acestea fiind fără îndoială mai familiare receptorului/enunțiatorului actual, prin comparație cu oricare alte tipare sugestive pentru aceeași reprezentare mentală și care sunt susceptibile de a fi distribuite în categoria variantelor frastice:

(16) [rom.] *Nu e dracul atât de negru cum îl fac/Dracul tot nu-i așa de negru cum îl crede lumea/Nu e dracul așa de negru cum se spune/Nu-i dracul așa de negru, cum îl face pe hârtie; Dumnezeu nu bate cu bota, numa cu socota ș.a.m.d.*

Alteori, prioritate va avea tiparul *cel mai sintetic*, cu mențiunea că, măcar în unele dintre situații, tiparul cel mai sintetic va reprezenta și tiparul cel mai familiar, dar și cel mai recent³⁵ (este și cazul exemplelor menționate *supra*, la (14) și (15)). În condițiile în care numai un vorbitor nativ este (cât de cât) în măsură să evalueze *gradul de familiarizare* cu un tipar sau altul, în cazul celorlalte limbi romanice, exceptând româna, se vor impune foarte probabil și unele nuanțări, în acest context reperul putând fi reprezentat, de pildă, (și) de modul în care anumite tipare, în speță enunțuri aflate în relație de variație frastică intralingvistică, sunt tratate în sursele consultate (v., de ex., pentru spaniolă, Sbarbi 1922, I și II)³⁶. Demersul de grupare a tiparelor frastice cu termeni religioși în paradigme tematice va putea furniza inclusiv un instrument de apreciere a *productivității în câmp discursiv paremiologic* a diferitelor microcontexte în care este ocurent un termen religios sau altul (de altfel, unul dintre obiectivele majore ale cercetării noastre este acela de a evidenția *termenii religioși maximum generatori în câmp paremiologic*). Un reper de acest gen nu va trebui însă absolutizat, ci coroborat cu alte criterii (v., de ex., numărul concret al tiparelor organizate în jurul unui anumit lexem religios, polisemia unui

³⁵ Trecerea înspre *modernitate* a echivalat adesea unui proces de *simplificare* a structurilor paremiologice (v. și Bogdan-Oprea 2016).

³⁶ V. mai exact situațiile în care un anumit enunț paremiologic este discutat (/glosat) ca atare, în timp ce alte structuri, prezentând evidente similitudini semantice și formale cu cel dintâi, figurează (la locul alfabetic) exclusiv prin trimitere la tiparul glosat, foarte probabil acestea definindu-se ca *variante* frastice ale structurii explicate, valorizată drept *invariantă*.

enunț, respectiv atestarea în tipare frastice a unor lexeme religioase ce aparțin aceleiași familii lexicale sau care se definesc ca sinonime).

Cercetarea dedicată *variației frastice* se va desfășura prin distribuirea cuplurilor consemnate în subclase specifice, delimitate în funcție de compartimentul/compartimentele limbii pentru care am constatat „variația”. În această ordine de idei, vom putea vorbi despre variante morfologice, sintactice, morfosintactice (gramaticale), lexicale și mixte (lexico-gramaticale). De pildă, problema variației gramaticale este susceptibilă de a fi tratată în relație cu numeroase aspecte, precum: alternanța singular/plural; variații la nivel de persoană, timp sau/și mod; dublarea (reluarea) vs. nedublarea obiectului direct; ±utilizarea tiparului cu morfem personal de acuzativ (rom. *pe*, sp. *a...*); topica (v., de ex., tematizarea argumentelor verbului, dar și a unora dintre adjuncții acestuia; postpunerea subiectului față de verb ș.a.); trunchierea; variația între tipare definibile distinct din punctul de vedere al subtipurii enunțiativ; elipsa vs. exprimarea explicită a predicatului; alternarea raportului de subordonare cu cel de coordonare, respectiv alternarea a două raporturi distincte de subordonare; selectarea alternativă a structurii complexe, propoziționale vs. a structurii simple, *i.e.* a părții de propoziție corespunzătoare ș.a.m.d. Cât privește variația frastică în plan lexical, aceasta va putea fi abordată în relație cu *mecanismele semantice* care facilitează substituția, „în trecerea” de la un tipar la altul (v., în acest sens, alternanțe lexicale de tip sinonimic³⁷, sinecdotic/metonimic³⁸, hipo-/hiperonimic³⁹ sau substituțiile mediate de apartenența la același câmp semantic-onomasiologic⁴⁰, respectiv la aceeași familie lexicală⁴¹). Relațiile semantice vor fi abordate din perspectivă sistemică, dar și discursivă/contextuală (v., de pildă, multiple cazuri de sinonimie contextuală), în literatura de specialitate fiind recunoscută, de mai multă vreme, propensiunea discursului paremiologic pentru instituirea discursivă a unor raporturi *sui-generis* de sinonimie, antonimie ș.a.m.d. Posibilitatea ca relația de variație frastică să vizeze o unitate lexicală și una frazeologică sau chiar două frazeologisme va impune, desigur, adaptarea terminologiei, în situații de acest tip justificându-se opțiunea de a desemna astfel de cazuri în termeni specifici, și anume aceia ai *variației frastice lexico-frazeologice* sau *frazeologice*⁴². Cât privește variația frastică mixtă, rămâne de văzut în ce măsură exemplele/cuplurile frastice reunite în această subclasă se vor defini unitar sau, dimpotrivă, mai degrabă distinct,

³⁷ Cf., de ex., [sp.] *Como canta el abad, responde el monacillo* – *Como canta el abad, responde el sacristán* (Sbarbi 1922 [I]: 1).

³⁸ Cf., de ex., metonimia 'efect pentru cauză': [sp.] *El que no tiene padrino no se bautiza* – *El que no tiene padrino lo ahorcan* (Sbarbi 1922 [II]: 179).

³⁹ Cf., de ex., [rom.] *Nu e în toate zilele Paște* – *Nu e sărbătoare în fiecare zi* (Zanne, VII, 6, 59).

⁴⁰ Cf. de ex., [sp.] *La cruz en el pecho y el diablo en los hechos* – *El rosario al cuello, y el diablo en el cuerpo* (Sbarbi 1922 [II]: 314).

⁴¹ Cf., de ex., [rom.] *Nu are nici pentru cuminecare* – *Nu are nici pentru cuminecătura* (Zanne, VI, 538).

⁴² Cf., de ex., [rom.] *Cine pe alții blesteamă/ Urgii asupra își cheamă* – *Cui îi iese din gură blestemul/ Îi cade în sân ca ghemul* (Zanne, VI, 494).

din punctul de vedere al raportului dintre fenomenele lexicale vs. gramaticale implicate în variație, dar și al gradului, mai accentuat vs. mai estompat, de manifestare a variației. În funcție de rezultatele cercetării, vom putea vorbi despre ‘variație frastică *lexico-gramaticală*’ sau despre ‘variație *gramatical-lexicală*’, eventual ‘sintactico-lexicală’ sau ‘morfo-lexicală’.

Cercetarea din capitolul pe care îl vom consacra propriu-zis *abordării contrastive în arie romanică* (română, spaniolă, franceză și portugheză) va avea ca reper o multitudine de enunțuri frastice cu termeni religioși, mai exact tipare în care sunt ocurente lexeme religioase ce aparțin preponderent unui *vocabular creștin elementar*, etimologic, mai ales termeni moșteniți, dar și – în cazul românei – unele împrumuturi slave (cf., de ex., ‘altar’, ‘cruce’, ‘Dumnezeu’, ‘drac’, ‘păcat’, ‘milă’, ‘mântuire’/‘rai’, ‘Paște’, ‘duminică’, ‘pomană’, ‘sărbătoare’, ‘popă’, ‘biserica’, ‘Tatăl nostru’, ‘botez’ ș.a.). Cuplurile frastice consemnate vor fi distribuite în mai multe subcategorii, delimitate având drept criteriu statutul termenului religios ocurent într-un tipar (românesc/spaniol/francez/portughez) sau altul, precum și prezența vs. absența unui lexem religios în tiparele românești/spaniole/franceze/portugheze. În demersul de stabilire a corespondențelor paremiologice interlingvistice, în principiu româna va fi considerată drept limbă-sursă, operația de identificare a echivalențelor frastice în celelalte limbi romanice considerate (= limbi-țintă) urmând a ține în mod constant seama și de criteriul tematic (v. circumscrierea unui tipar față de o anumită paradigmă tematică). Demersul din acest capitol își va putea circumscrie o multitudine de obiective, după cum urmează: reliefația termenilor maximum valorificați/generatori în câmp paremiologic românesc/spaniol/francez/portughez; identificarea temei predilecte a tiparelor frastice românești/spaniole/franceze/portugheze în care sunt ocurenți termeni religioși (*i.e.* paradigma tematică care își subsumează un număr superior de cupluri, dar și de tipare frastice); evidențierea raportului dintre temele laice vs. religioase; corespondențele română–spaniolă–franceză–portugheză din punctul de vedere al subtipului enunțiativ (asertiv, hortativ, exclamativ, interogativ retoric), dar și al apartenenței la o subcategorie paremiologică sau alta (proverb, expresie proverbială, frază proverbială, dicton); tipul de variație frastică interlingvistă prevalent (morfologic, sintactic, gramatical/morfosintactic, lexical sau mixt); cazuri de variație interlingvistică transparentă vs. exemple de variație (mai) opacă (+ factorii responsabili pentru opacizare); raportul cantitativ dintre variantele frastice consemnate în română, respectiv în celelalte limbi romanice. Nu în ultimul rând vom încerca să arătăm în ce măsură numeroasele situații de dublă corespondență interlingvistică (conceptuală, dar și formală) sunt susceptibile de a fi explicate în acord cu teoria monogenezei (v. tiparele frastice prezentând corespondente biblice sau/și în latină) vs. poligenezei (v. problema universalizării lingvistice) ș.a.m.d.

În sfârșit, *Concluziile* lucrării vor releva, într-o manieră sintetică, din unghi comparativ-contrastiv, principalele rezultate ale cercetării întreprinse, evidențiind mai exact similitudinile, dar și divergențele dintre română, spaniolă, franceză și portugheză, cu privire la enunțurile paremiologice structurate în jurul unor termeni religioși sau doar conținând astfel de lexeme.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Surse

- Combet, L., Julia Sevilla Muñoz, 1995, „Proverbes, expressions proverbiales, sentences et lieux communs sentencieux de la langue française d’aujourd’hui avec leur correspondance espagnole”, *Paremia*, n° 4, p. 7–99.
- Cuceu, Ion, 2008, *Dicționarul proverbelor românești. 7777 texte din Dicționarul tezaur al paremiologiei românești*, București, Editura Litera Internațional.
- Dictionnaire automatique et philologique des proverbes français/DicAuPro* (Monique Coppens d’Eeckenbrugge, Jean René Klein et Jean-Marie Pierret), Louvain, 2016.
- Hințescu, Ion C., 1985, *Proverbele românilor*, ediție îngrijită de Constantin Negreanu și Ion Bratu, Cuvânt înainte de Ioan Constantin Chițimia, Timișoara, Editura Facla.
- Muntean, George, 1984, *Proverbe românești*, București, Editura Minerva.
- Rotondò, Antonio, [1841 /] 2008, *Diccionario fraseológico español-francés y francés-español*, Madrid, Impr. de D.G. de Valle.
- Sbarbi, José María, 1922, *Diccionario de refranes, adagios, proverbios, modismos, locuciones y frases proverbiales de la lengua española*, 2 tomos, Madrid, Librería de los Sucesores de Hernando.
- Stănciulescu-Bârda, Al., 2017, *Dicționarul proverbelor religioase românești*, vol. I, ediția a II-a, Malovăț, Editura Parohiei Malovăț.
- Stănciulescu-Bârda, Al., 2018, *Dicționarul proverbelor religioase românești*, vol. II, ediția a II-a, Malovăț, Editura Parohiei Malovăț.
- Stănciulescu-Bârda, Al., 2019, *Dicționarul proverbelor religioase românești*, vol. III, ediția a II-a, Malovăț, Editura Parohiei Malovăț.
- Zanne, Iuliu A., 1895–1903, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia* (Cu un Glosar româno-francez), vol. I–X, București, Editura Librăriei Socecu & Comp.

Lucrări de referință

- Anscombe, Jean-Claude, 1995–1996, „La semántica y las frases genéricas: viejos problemas y nuevos enfoques”, *Cuadernos de filología francesa*, n° 9, p. 7–22.
- Anscombe Jean-Claude, 1997, „Reflexiones críticas sobre la naturaleza y el funcionamiento de las paremias”, *Paremia*, n° 6, p. 43–54.
- Anscombe, Jean-Claude, 1999, „Estructura métrica y función semántica de los refranes”, *Paremia*, n° 8, p. 25–36.
- Anscombe, Jean-Claude, 2009, „La traduction des formes sentencieuses : problèmes et méthodes”, in Michel Quitout & Julia Sevilla Muñoz (éd.), *Traductologie, proverbes et figement*, Paris, L’Harmattan, p. 11–36.
- Anscombe, Jean-Claude, 2016, „Sur la détermination du sens des proverbes”, *Études et travaux d’Eur’ORBEM*, Paris, n° 1, p. 39–53.
- Arribas Esteras, Nieves, 2007, „Contraste entre unidades fraseológicas españolas e italianas sobre fobias y supersticiones”, *Paremia*, n° 16, p. 73–87.
- Barrado Belmar, C., Julia Sevilla Muñoz, 1997, „La amistad en las paremias españolas, italianas y francesas”, *Revista de Filología Románica*, n° 14, p. 71–82.
- Bogdan-Oprea, Helga, 2016, „Tipuri de variante paremiologice în limba română”, in Mihaela Viorica Constantinescu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae, Gabriela Stoica, Rodica Zafiu (ed.), *Perspective comparative și diacronice asupra limbii române, Secțiunea Lexic, semantică, terminologiei*, București, Editura Universității din București, p. 231–244.
- Combet, L., 1996, „Los refranes: origen, función y futuro”, *Paremia*, n° 5, p. 11–22.
- Conde Tarrío, G., 1997, *Estudio comparativo de las paremias en francés, castellano y gallego*, Tesis Doctoral, Universidad de Santiago de Compostela.

- Conenna, M., 2000a, „Dictionnaire électronique de proverbes français et italiens”, in A. Englebert, M. Pierrard, L. Rosier & D. Van Raemdonck (éds.), *Actes du XXIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie romanes*, Bruxelles, 23–29 juillet 1998, vol. IV, *Des mots aux dictionnaires*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, p. 137–145.
- Conenna, M., 2000b, „Problèmes de parémiologie contrastive (français-italien)”, in M. L. Casal Silva, G. Conde Tarrío, J. Lago Garabatos, L. Pino Serrano & N. Rodríguez Pererira (eds.), *La lingüística francesa en España, camino del siglo XXI*, Actas del IV Congreso Internacional de Lingüística francesa “La lingüística francesa, camino del año 2000”, Santiago de Compostela, 23–25 septiembre 1999, Madrid, Arrecife, p. 295–305.
- Conenna, M., G. Kleiber, 2012, „Proverbes et synonymes : du côté de la forme”, in S. Cappello, M. Conenna, J.-P. Dufiet (éds), *La synonymie au-delà du lexique*, Udine, Forum, p. 27–52.
- Crida Álvarez, C. A., 2010, „Los refranes meteorológicos y la herencia cultural grecolatina”, in J.E. Gargallo Gill (coord.), *Paremiología romance: los refranes meteorológicos*, Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 25–32.
- Crida Álvarez, Carlos Alberto, Julia Sevilla Muñoz, 2015, „La problemática terminológica en los estudios paremiológicos”, *Anuari de filologia. Estudis de lingüística* (Anu.Filol.Est.Lingüíst.), n° 5, p. 67–77.
- Danilov, Ilie, 1997, *Repere ale paremiologiei românești*, Iași, Editura Moldova.
- Gargallo Gil, José Enrique, Xosé Afonso Álvarez Pérez, 2014, „El proyecto PAREMIOROM. Refranes meteorológicos y geoparemiología romance”, *Estudis romànics*, n° 36, p. 313–324.
- Gencărău, Oana, 2008, *Proverbul, de la paremiologic la retoric. O abordare lexico-semantică și pragmatică a proverbului*, Oradea, Editura Universității din Oradea.
- Gheorghie, Gabriel, 1986, *Proverbele românești și proverbele lumii romanice*, București, Editura Albatros.
- Golopenția-Eretescu, Sanda, 2016, „La structure linguistique des proverbes équationnels”, în *Structuri, sisteme, transformări. Studii de lingvistică și poetică*, București, Editura Academiei Române, p. 80–87.
- Greimas, A.J., 1960, „Idiotismes, proverbes, dictons”, *Cahiers de lexicologie*, n° 2, p. 41–61.
- Greimas, A., 1970, „Les proverbes et les dictons”, *Du sens*, Paris, Seuil, p. 309–314.
- Gross, M., 1982, „Une classification des phrases ‘figées’ du français”, *Revue québécoise de linguistique*, n° 2, p. 151–185.
- Grzybek, Peter, 1987, „Foundations of Semiotic Proverb Study”, *Proverbium. Yearbook of International Proverb Scholarship 4*, The University of Vermont, p. 39–85.
- Halliday, M.A.K., 2003, *On Language and Linguistics*, edited by Jonathan Webster, Volume 3, The Collected Works of M. A. K. Halliday, London, New York, Continuum.
- Iancu, Letiția, 2017, *Rolul paremiologiei în educație*, Iași, Universitatea „Al. Ioan Cuza” (teză de doctorat).
- Kleiber, G., 1984, „Dénomination et relations dénominatives”, *Langages*, 19e année, n° 76, 1984 (*La dénomination*, sous la direction de Eliane Koskas et Helgard Kremin), p. 77–94.
- Kleiber, G., 1999a, „Les proverbes : des dénominations d’un type ‘très très spécial’”, *Langue française*, 123, p. 52–69.
- Kleiber, G., 1999b, „Les proverbes antinomiques : une grosse pierre ‘logique’ dans le jardin toujours ‘universel’ des proverbes”, *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, 44, 1, p. 185–208.
- Kleiber, G., 1999c, „Proverbe: sens et dénomination”, *Nouveaux cahiers d’Allemand*, 17/3, p. 515–531.
- Kleiber, G., 2000, „Sur le sens des proverbes”, *Langages*, 139, p. 39–58.
- Kleiber, G., 2017, „La figure d’un proverbe n’est pas toujours celle d’une métaphore”, *Scolia*, n° 31, p. 39–77.
- Klein, J. R., 2016, „La génétique des proverbes, vue à travers la base ‘DicAuPro’”, in R. Coluccia, J.M. Brincat, Fr. Möhren (éds.), *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes* (Nancy, 15–20 juillet 2013). Section 5: *Lexicologie, phraséologie, lexicographie*. Nancy, ATILF: <http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section5.html>.

- Macarie, Doina, 2017, „Proverb Capitalization in terms of educating the child of tomorrow”, in Albulescu, Ion, Adriana-Denisa Manea, Iuliu-Marius Morariu (ed.), *Education, Religion, Family in the contemporary society*, Lambert Academic Publishing, p. 251–262.
- Martí Solano, Ramón, 2017, *L'équivalence parémiologique inter-langues et la distinction synonymie/variation intra-langue. Aliento : échanges sapientiels en Méditerranée*, Presses universitaires de Nancy, Éditions Universitaires de Lorraine, 2017. Online: <https://hal.science/hal-01640065/document>.
- Michaux, Christine, 2000, „De la difficulté de mettre tous les proverbes dans le même panier”, in Englebert A. et al. (éds), *Actes du XXIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes*, vol. VII, *Sens et fonctions*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, p. 473–482.
- Mihalcea, Ioan I., 2018, *Frazeologie biblică românească. Proverbele*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași (Teză de doctorat).
- Milner, G. B., 1969, „De l'armature des locutions proverbiales. Essai de taxonomie sémantique”, *L'Homme*, Juillet-Septembre, p. 4–70.
- Morris, Charles, [1938 /] 2003, *Fundamentele teoriei semnelor* [Traducere de Delia Margu], Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene / EFES.
- Negreanu, Constantin, 1983, *Structura proverbelor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Negreanu, Constantin, 1998, *Istoria proverbului românesc*, ediție îngrijită și prefațată de Pr. Alexandru-Stănculescu-Bârda, Editura Cuget românesc.
- Norrick, Neal R., 1981, „Nondirect Speech Acts and Double Binds”, *Poetics*, volume 10, p. 33–47.
- Norrick, Neal R., 1985, *How Proverbs Mean. Semantic Studies in English Proverbs*, Mouton Publishers, Berlin-New York-Amsterdam.
- Oddo, Alexandra, 2017, „Le proverbe dans tous ses états. Regard sur la recherche en parémiographie et en parémiologie”, *Cahiers de lexicologie*, 2, n° 111, p. 215–233.
- Park, Jeong O., Ioan Milică, 2016, „Proverbs as Artistic Miniatures: A Stylistic Approach”, *Revue Roumaine de Linguistique*, LXI, 4, p. 379–403.
- Pegulescu, Anca Mariana, 2009, „Relativismul lingvistic în proverbe”, *Limba și context*, Bălți, vol. 1, Iss. 2/2009, p. 123–127.
- Permyakov, G. L., 1979, *From Proverb to Folk-Tale. Notes on the general theory of cliché*, translated from Russian by Y. N. Filippov, Moscow.
- Pleșu, Andrei, 2015, *Parabolele lui Iisus. Adevărul ca poveste*, Ediția a III-a, București, Editura Humanitas.
- Rădulescu, Anda, 2013, „Pourquoi est-il difficile de traduire les proverbes? (application sur les parémies roumaines formées avec le mot *drac* [*diable*])”, *Paremia*, n° 22, p. 53–68.
- Ruxândoiu, Pavel, 1967, „Proverbele ca gen folcloric”, in *Folclor literar*, I, Timișoara, Universitatea din Timișoara, p. 183–198.
- Ruxândoiu, Pavel, 1972, „Proverbul ca element de educație”, in Sorin Stati (coord.), *Educație și limbaj*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Ruxândoiu, Pavel, 1973, „Funcția socială a proverbelor”, *Analele Universității București. Limbă și Literatură Română*, XXII, 1, p. 81–87.
- Ruxândoiu, Pavel, 2003, *Proverb și context*, București, Editura Universității din București.
- Schapiro, Charlotte, 2000, „Proverbe, proverbialisation et déproverbialisation”, *Langages*, 34, n°139, p. 81–97.
- Sevilla Muñoz, J., 1988, *Hacia una aproximación conceptual de las paremias francesas y españolas*, Madrid, Editorial Complutense.
- Sevilla Muñoz, J., 1993a, „Las paremias españolas: clasificación, definición y correspondencia francesa”, *Paremia*, 2, p. 15–20.
- Sevilla Muñoz, J., 1993b, „Fuentes paremiológicas francesas y españolas en la primera mitad del siglo XVII”, *Revista de Filología Románica*, 10, p. 361–373.
- Sevilla Muñoz, J., 1998a, „Estudio onomasiológico de las paremias francesas y españolas sobre animales”, *Proverbium*, 15, p. 221–233.

- Sevilla Muñoz, Julia, 1998b, „Gastronomía y paremiología en lengua francesa”, in Itziar Túrrez Aguirrezábal, Adolfo Arejita, Carmen Isasi Martínez (coord.), *Homenaje a Alfonso Irigoyen*, Bilbao, Universidad de Deusto, p. 277–298.
- Sevilla Muñoz, J., 2000a, „Les proverbes et phrases proverbiales français et leurs équivalences en espagnol”, *Langages*, 34e année, n° 139, 2000. *La parole proverbiale*, p. 98–109.
- Sevilla Muñoz, J., 2000b, „Técnicas de la ‘traducción paremiológica’ (francés-español)”, *Proverbium*, 17, p. 369–386.
- Sevilla Muñoz, J., 2000c, „Consideraciones sobre la búsqueda de correspondencias paremiológicas (francés-español)”, in Gloria Corpas Pastor (coord.), *Las lenguas de Europa: estudios de fraseología, fraseografía y traducción*, Granada, Comares, p. 411–430.
- Sevilla Muñoz, J., J. Cantera Ortiz de Urbina, M. Burrel Arguis, J. Calzacorta Elorza, G. Conde Tarrío, 1998, *877 refranes españoles con su correspondencia catalana, gallega, vasca, francesa e inglesa*, Pamplona, Eunsas.
- Sevilla Muñoz, J., J. Cantera Ortiz de Urbina, M. Burrel Arguis, J. Calzacorta Elorza, G. Conde Tarrío, 1999, „La búsqueda de correspondencias paremiológicas en castellano, catalan, gallego, vasco, francés e inglés”, *Paremia*, 8, p. 481–486.
- Sevilla Muñoz, J., Manuel Sevilla Muñoz, 2000, „Fuentes paremiológicas francesas y españolas en la segunda mitad del siglo XIX”, *Estudios de Literatura Oral*, 6 (2000), p. 171–189.
- Slave, Elena, 1967, „Organizarea sintagmatică și semantică a proverbelor”, in *Probleme de lingvistică generală*, vol. V, Editura Academiei Române, p. 173–190.
- Stroescu, Victoria, 1975, „The Stylistic Aspect of Proverbs in English and Romanian”, *Analele Universității din Timișoara*, vol. XI–XIV, seria Științe filologice, Timișoara, p. 148–155.
- Tabarcea, Cezar, 1982, *Poetica proverbului*, București, Editura Minerva.
- Toma, Raluca-Felicia, 2009, *Pragmatica proverbelor biblice*, Editura Universitară, București.
- Topală, Dragoș Vlad, 2009, „Din univesul proverbelor românești: elemente de analiză etnolingvistică”, in Luminița Botoșineanu, Elena Dănilă, Cecilia Holban și Ofelia Ichim (ed.), *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european*, Iași, Editura Alfa, 2009, p. 353–361.
- Ursache, Otilia, 2014, „Comparația și proverbul. Încercări de poetică folclorică”, *Memoria ethnologica*, 14, nr. 51–52, Baia-Mare, p. 34–45.
- Vîrva (Macarie), Doina, 2019, *Lexicul proverbelor românești. Studiu asupra Proverbelor românilor, de Iuliu A. Zanne*, Cluj-Napoca (teză de doctorat).

PROVERBS BASED ON RELIGIOUS TERMS: A ROMANCE APPROACH PROPOSAL

Abstract

This article represents a preliminary study within the project *Paremiological items based on religious terms. A special view on Romanian, Spanish, French and Portuguese* that I coordinate at the Romance Department of the Institute of Linguistics “Torgu Jordan – Al. Rosetti”. This type of approach is necessary considering the general tendency in the field to base the contrastive research only on Western Romance data. Furthermore, the proverbs containing religious terms have been only superficially and inconsistently investigated.

In this article, I traced back the main issues of a contrastive Romance proverb analysis. I took into account the previous research gains of the field, as well as a multitude of theoretical-conceptual distinctions, such as: proverb items vs. other types of complex structures, like phraseological units; subtypes of proverb units; proverb variants and invariants; proverb lexical variants and border proverb units; the concept of ‘ethnofield’; proverb synonymy in the narrow vs. broad sense; literal vs. conceptual proverb equivalence; interlinguistic proverb variance and proverb heteronymy, etc. All these aspects were considered into the outline of the general project framework.

PORECLA – INSTRUMENT DE PERSIFLARE SAU FORMĂ DE *BULLYING*?

GABRIELA-SÎNZIANA IOANES

Facultatea de Litere, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca,
Centrul Universitar Nord Baia Mare
ioanes.gabi@yahoo.com

Cuvinte-cheie: *lingvistică, onomastică, antroponimie, porecle, bullying.*
Keywords: *linguistic, onomastics, anthroponymy, nicknames, bullying.*

INTRODUCERE

Antroponimele neconvenționale, porecla și supranumele, sunt utilizate pentru a identifica un individ atunci când numele oficiale sunt insuficiente sau din dorința emițătorului de „a muta” discursul în alt registru stilistic. Atât sistemul oficial, cât și cel neoficial funcționează concomitent în comunitățile restrânse, deoarece membrii acestora se cunosc și interacționează constant, dar și în spațiul public, datorită mass-media și social-media, unde cunoașterea este una superficială, iar interacțiunea directă nu există sau este slab reprezentată și persoanele publice sunt poreclite de ziariști sau de utilizatori anonimi.

Potrivit lui Olivi Felecan (2021: 158-159), dintre toate categoriile de antroponime, porecele sunt cele mai expuse procesului de reînnoire, pentru că depind de factorii sociali, psihologici, economici, politici, culturali și etnici. Fenomenul atribuirii unui nume „mai personal” este prezent în toate mediile sociale și la toate categoriile de vârstă.

Lucrarea noastră propune o analiză psiho- și sociolingvistică a porecelor identificate prin intermediul anchetelor pe care le-am întreprins. Această perspectivă este necesară, fiindcă socioonomastica reprezintă domeniul care studiază modul în care numele influențează formarea percepțiilor lumii (vezi Ainiala și Östman *apud* Prieto-Ramos *et al.* 2020: 638).

Prin caracterul ei, porecla apare într-un mediu maleabil și deschis spre inovație, deoarece actul denotativ îi revine pe deplin poreclitorului, care nu are obligația de a respecta normele oficiale, iar, în unele situații, nici pe cele morale. Schimbările survenite în societate, precum și dinamica limbii se reflectă atât la nivelul formei, cât și la nivelul semantic al antroponimului neconvențional. După cum precizează Tsepko (2021: 107), porecele apar și dispar ușor o dată ce obiectele la care se referă devin depășite.

Poreclirea implică raportul social și psihologic dintre individul 1 (cel care atribuie o poreclă), individul 2 (cel poreclit) și comunitatea din care fac parte, ce îndeplinește rolul agentului decizional (validează sau nu actul de numire) (vezi Golopenția 2021: 374-404). Subiectul 2, membrul unei colectivități, trebuie să respecte „decalogul” existent în mediul din care provine, iar, dacă există abateri comportamentale, defecte fizice sau de vorbire, acesta va fi sancționat printr-o poreclă de către cel care-i surprinde anomalia, în cazul de față, de subiectul 1. Ieșirea din tipare este semnalată de un observator, iar numele pe care acesta îl lansează, pentru a surprinde „neregula”, poate fi acceptat sau nu de grupul social. Subiectivitatea, precum și relațiile interpersonale dau naștere unor porecle care fie descriu o conduită, fie sunt amuzante sau ofensatoare. Intenția poreclitorului variază în funcție de educație și de stilul de viață, deoarece, în alegerea unei porecle, acesta se raportează, în primul rând, la el însuși, iar abia apoi la regulile sociale. În acord cu Daiana Felecan (2018: 179-180), în poreclă, locutorul înmagazinează esența sentimentelor sale față de altcineva, extractul trăirilor referitoare la comportamentul (de orice tip) al altei persoane.

Orice entitate va apărea, măcar o dată, într-una dintre cele două ipostaze: *poreclitor*, respectiv *poreclit*. „Soarta” unei porecle depinde de atitudinea grupului aparținător în raport cu aceasta. Apelativul va fi utilizat dacă surprinde o caracteristică relevantă atât pentru poreclitor, cât și pentru cei care o vor folosi ca formă paralelă de numire.

Alături de poreclă poate funcționa și supranumele, dar acesta nu stârnește râsul și nu are rolul de a evidenția o însușire sau de a pedepsi un comportament nepotrivit, ci elimină confuziile omonimice și se formează cu o frecvență mult mai redusă decât omologul său¹.

SPAȚIUL INVESTIGAT ȘI METODOLOGIA CERCETĂRII

Ca metodă de colectare a materialului, am îmbinat ancheta directă, pe teren, cu examinarea faptelor de limbă și am conceput, în acest sens, un chestionar antroponimic, respectând recomandările lui Oliviu Felecan ² (2010: 25-35). Chestionarul a fost aplicat în două moduri: direct, de către operatorul de anchetă, și

¹ În majoritatea cazurilor, supranumele este moștenit, transmis din generație în generație. Persoana numită nu prezintă trăsătura care să motiveze selectarea și utilizarea supranumelui, iar din acest motiv nu poate fi confundat cu porecla. „Transferul conferă numelui de botez propriu individului respectiv calitatea de nume neutilizat, nume cu utilizare limitată” (Golopenția 2021: 402).

² „ancheta antroponimică [...]:

- presupune folosirea simultană a unui număr mare de informatori, de vârste, profesii și etnii diferite, originari din localitatea considerată [...];
- necesită stabilirea unui eșantion reprezentativ, extras din cele mai diverse tipuri de comunități, atât din mediul rural, cât și din mediul urban;
- presupune alegerea unui număr mare de parametri extralingvistici [...];
- presupune utilizarea unui chestionar de dimensiuni reduse” (Felecan O. 2010: 26).

indirect sau autoadministrat, prin intermediul aplicației *Google Forms*, când înregistrarea răspunsurilor s-a realizat chiar de către subiecții supuși investigației, în perioada mai–august 2022.

Din punctul de vedere al calității informațiilor, chestionarul este, în primă instanță, de tip administrativ (primele întrebări se referă la nume, religie, etnie, domiciliu și nivel de studii), iar apoi de opinie, concentrându-se asupra datelor de ordin subiectiv, greu de observat „din exterior” (cum ar fi atitudinea față de utilizarea poreclei, motivația numelui).

Întrebările care alcătuiesc formularul sunt de două tipuri: închise (permit alegerea răspunsurilor dinainte fixate) și deschise (subiectul are posibilitatea de a se exprima liber). Alături de întrebările propriu-zise, fiecare chestionar menționează, în antet, localitatea și data în care a fost realizat interviul.

Localitățile anchetate fac parte atât din mediul rural (Vadu Izei, Berbești, Giulești, Sat-Șugatag, Hărnicești, Desești și Mara), cât și din mediul urban (Sighetu Marmăției și Baia Mare), din județul Maramureș. Persoanele participante au vârsta cuprinsă între 10 și 50 de ani, fiind elevi și profesori. Diversitatea informatorilor și multiculturalitatea au favorizat centralizarea mai multor puncte de vedere referitoare la același subiect, privit însă din unghiuri diferite și în raport cu experiențe sociale deosebite.

PORECLIREA ÎN MEDIUL ȘCOLAR

Pasiunea de a atribui un nume se justifică prin imaginația și creativitatea pe care o au copiii, precum și prin faptul că, aflați în plin proces de creștere și dezvoltare intelectuală, sunt mai atenți la cei din jur și regăsesc în poreclă un mijloc de comunicare³.

Începând cu anul 2018, porecelele din mediul școlar au primit o atenție deosebită. O serie de articole de presă semnaleză efectele nefaste produse asupra elevilor, prin utilizarea porecelor, definite ca forme de *bullying*⁴. De asemenea, în 2020, printr-un Ordin de Ministru⁵ (nr. 4.343/2020), s-a propus o strategie pentru reducerea fenomenului de violență din unitățile de învățământ preuniversitar, care vizează în mod direct porecla. Cu toate acestea, la întrebarea 21 din chestionarul

³ Aceste observații au fost făcute, printre alții, de Willy Van Langendonck (2011) și Oliviu Felecan (2016).

⁴ <https://centruldeparenting.ro/bullying-ul-interzis-prin-lege-porecelele-dispar-din-scoli/>;
<https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/educatie/violentele-porecelele-insultele-tachinarile-intimidarile-si-umilirile-in-scoli-interzise-prin-lege-de-astazi-1042770>;
https://www.edu.ro/sites/default/files/_fi%C8%99iere/Legislatie/2020/OMEC_4343_2020_norme%20antibullying.pdf;

<https://www.parintiicerschimbare.ro/bullying-definitie-forme-metode-de-combatere/>;
<https://www.salvaticopiii.ro/afla-mai-multe/noutati/ce-inseamna-de-fapt-bullying>.

⁵ https://www.edu.ro/sites/default/files/_fi%C8%99iere/Legislatie/2020/OMEC_4343_2020_norme%20antibullying.pdf.

aplicat, „Porecla este o formă de bullying?”, 70% dintre indivizi au răspuns „Nu”. Analizând în continuare datele, am constatat că doar 9% văd în poreclă un act de agresiune, în timp ce 61% o utilizează pentru a caracteriza pe cineva. Porecla poate fi considerată o formă a bullyingului dacă numele oferit este agresiv intenționat⁶. Dongning și Voelkel (2020: 566) definesc bullyingul o agresiune repetitivă care se caracterizează prin inegalitatea dintre agresor și victimă. În toate celelalte situații, „atribuirea de porecle este reacția sociolingvistică cel mai puțin ofensivă față de comportamentul receptat ca necorespunzător al unuia dintre semeni” (Felecan D. 2018: 179).

PARTICULARITĂȚI LINGVISTICE ALE PORECLELOR INVESTIGATE

Din perspectivă morfologică, poreclele provin din substantive comune (*Buha, Găina, Săgeată*) sau proprii (*Bin Laden, Gertrude, Harry Potter, Iuda*), din adjective (*Frumoasa, Grasu XXL, Marele Alb*), din verbe la moduri nepersonale (*Pusa, Sucitu*), din numerale (*Doi-Cinci*) și din interjecții (*Nu!, Hopa!*). O parte dintre porecle păstrează articolul hotărât enclitic *-l* (*Șoimul, Temperamentul*), în timp ce la majoritatea dintre acestea este absent (*Aperitivu, Gogu*). Apelativul devenit poreclă nu mai respectă genul gramatical (vezi Felecan N. 2020: 130). Cuvinte cu formă masculină pot denumi persoane de sex femeiesc (*Nasometru, Struțu*) și invers (*Femeia, Limba, Manevra*). Procedul funcționează simetric și în cazul numelor proprii: *Hades, Harry Potter, Rapunzel*.

Din punct de vedere lexical, poreclele s-au format prin:

- a) compunere: substantiv + substantiv (*Mami Colo, Madame Satana, Aurica-Găurica*), substantiv + adjectiv (*Bunica Albă, Moș Roz, Red Head*), substantiv + prepoziție + substantiv (*Baba de bio, Șef de mafioți, Pâine cu untură*), prepoziție + substantiv + substantiv în genitiv (*La șura dracului*), verb + substantiv (*Papă-Lapte*) și verb + adverb (*Știe-Tot*);
- b) derivare cu sufixe diminutive⁷ (*Flăcărica, Pistruiaș, Pisticuța*) și augmentative (*Rățoiu, Păsăroi*);
- c) conversiune din structuri de tip propozițional: *La loc comanda!, Porcii nu-s primiți în islam., Nime-n drum și plin de praf*.

Pentru analizarea aspectului stilistic al poreclelor, vom prelua modelul propus de Nicolae Felecan (2020: 124-125). Poreclele identificate pot fi subclasate în:

⁶ Există situații în care jignirea nu este voită, ci apare ca un efect secundar. Persoana se simte insultată de o poreclă aparent inofensivă („Am fost poreclită în liceu *Fundi*. De atunci nu suport fundițele” – Ioana, SM, 26 de ani).

⁷ În cazul poreclelor elevilor, observăm că cele obținute prin diminutivare sunt numeroase. Acest lucru poate fi explicat prin dorința tinerilor de „a sublinia ironia locutorului, falsa compătimire, desconsiderarea locutorului față de un anumit aspect, diminutivul putând fi și o sursă a umorului prin relevarea contrastului dintre aparență și esență” (Leu Hanganu 2021: 191).

1. metafore:
 - plante: *Mimoza Pudică, Toporela*;
 - nume de animale, păsări, pești: *Cașalotul, Gorila, Șoimul*;
 - nume de ființe fantastice, personaje literare și din literatura SF: *Harap-Alb, Harry Potter, Mefisto, Pokémon, Rapunzel, Speedy Gonzales*;
 - nume proprii: *Ana Pauker, Google, Margaret Thatcher, PRO TV*.
2. metonimii: *Limba, Lina, Salamandra*.
3. apelative: *Baronul, Frumoasa, Strâmba*.

TIPOLOGIA PORECLEI

În lucrarea de față, vom analiza porecele în funcție de trăsătura surprinsă și de mediul din care provin subiecții. Vom indica localitatea⁸ în care a fost întâlnită porecla, vârsta și sexul poreclitului, și explicația, dacă este cunoscută și validă⁹. Modelul clasificării este inspirat din cel propus de Nicolae Felecan (2010: 104-109). Prima grupă cuprinde porecele elevilor, iar a doua clasă le include pe cele ale profesorilor. Criteriul după care vom clasifica antroponimele neconvenționale îl constituie ponderea procentuală a fiecărei categorii din corpusul total, astfel 32% au fost atribuite după aspectul fizic, 29% dintre antroponime fac referire la comportamentul poreclitului, 21% surprind trăsătura predominantă de caracter, iar 18% sunt rezultatul unor întâmplări notabile din viața celui denumit.

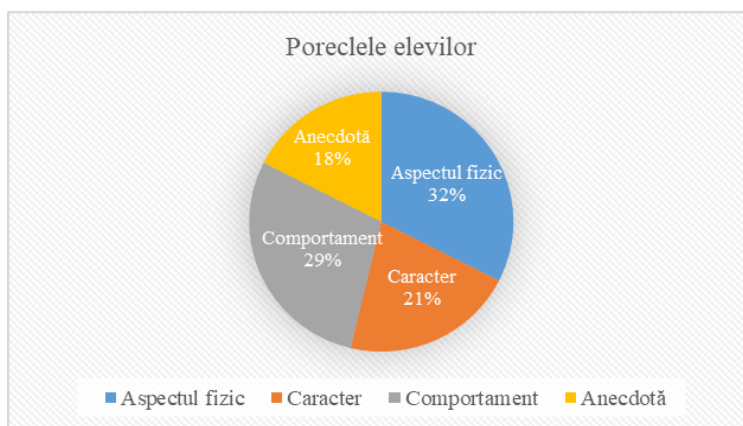

Fig. 1. Factori decizionali în poreclire

⁸ Localitățile vor fi notate astfel: Desești – D, Hârnicești – H, Sat-Șugatag – SG, Giulești – G, Berbești – B, Vadu Izei – VI, Sighetu Marmăției – SM și Baia Mare – BM.

⁹ „Investigația asupra cauzei sau cauzelor care ar fi putut da naștere unei porecle sau unui supranume nu dă întotdeauna rezultate, de multe ori existând o deosebire netă între ceea ce spun informatorii și ceea ce spune cuvântul, sensul lui” (Stan 1958: 250).

PORECLELE ELEVILOR

Porecle care se referă la aspectul fizic: *Afrodita* (SM, 16 ani, f, „este foarte frumoasă”), *Albăstrel* (SM, 16 ani, m, „are o şuviță albastră”), *Alunița* (BM, 13 ani, f, „are multe semne pe față”), *Aragaz cu patru ochi* (SM, 12 ani, m, „poartă ochelari”), *Bin Laden* (SG, 17 ani, m, „are barba precum celebrul terorist Osama bin Laden”), *Boby* (SM, 12 ani, m, „seamănă cu protagonistul din desenul animat *Bob Constructorul*”), *Bretonel* (BM, 13 ani, f, „s-a tuns singură”), *Broschi* (D, 14 ani, f, „de la *broască*. Are ochii bulbucăți”), *Buha* (G, 11 ani, f, „se aseamănă cu o bufniță”), *Cioc de papagal* (SM, 15 ani, m, „are nasul încovoiat”), *Cocostârc* (B, 13 ani, f, „are picioarele lungi și nasul mare”), *Delma* (BM, 14 ani, m, „de la margarina cu același nume; este palid”), *Fotomocioară* (G, 12 ani, f, „de la *foto + cioară*; vrea să devină fotomodel, deși nu are calitățile necesare”), *Frumoasa* (SG, 17 ani, f, „fata poreclită nu este frumoasă”), *Ghiță Aluniță* (SM, 16 ani, m, „se deosebește de fratele lui geamăn printr-o aluniță”), *Grasu XXL* (BM, 14 ani, m, „este obez”), *Hormonel* (BM, 13 ani, m, „băiat cu acnee severă”), *Moț Roz* (SM, 15 ani, f, „poartă funde roz”), *Nasometru* (G, 13 ani, f, „are nasul mare”), *Păsăroi* (SG, 15 ani, m, „a crescut brusc și este cel mai înalt din generația lui”), *Pistruiaș* (D, 12 ani, m, „are pistrii”), *Rapunzel* (D, 18 ani, m, „băiat cu părul lung”; aluzie la personajul din povestea fraților Grimm), *Rățoiu* (SG, 12 ani, m, „merge ca un rățoi”), *Salamandra* (SM, 18 ani, f, „a început să chelească”), *Slăbuțul* (BM, 13 ani, m, „este gras”), *Struțu* (BM, 16 ani, f, „are gâtul foarte lung”) și *Toporela* (BM, 17 ani, f, „se îmbracă mereu în mov”).

Porecle care accentuează o trăsătură de caracter: *Aurica-Găurica* (SM, 14 ani, f, „la 13 ani a avut prima experiență sexuală, pe care a împărtășit-o colegilor”), *Deșteptul Clasei* (BM, 14 ani, m, „poreclit ironic; elevul are rezultate slabe la învățătură”), *Gogu* (G, 13 ani, m, „băiat prost”), *Google* (SM, 15 ani, m, „are cultură generală”), *Indianul* (B, 16 ani, m, „ascultă doar muzică indiană și adoră romanul *Maitreyi*”), *Iuda* (G, 13 ani, m, „este ipocrit”), *Jan Beton* (SM, 16 ani, m, „îl cheamă Ion. Învăță mai bine decât fratele lui geamăn *Ghiță Aluniță*”), *Lina* (SG, 12 ani, f, „este foarte calmă”), *Messi* (G, 15 ani, m, „deși joacă în echipa școlii, se crede un fotbalist de talia lui Messi”), *Mimoza Pudică* (SM, 17 ani, f, este foarte sensibilă și plânge din orice”), *Miorița* (BM, 13 ani, f, „este blândă”), *Papă-Lapte* (G, 12 ani, m, „este laș”), *Petăruț Nervosul* (B, 12 ani, m, „porecla include în structura ei un supranume, *Petăruț*, moștenit de la tată, și apelativul *Nervosul* care transcrie trăsătura de caracter predominantă”), *PRO TV* (G, 16 ani, f, „este clevetitoare”), *Pusa* (SM, 16 ani, f, „vorbește fără reținere despre experiențele sexuale pe care le are”), *Știe-Tot* (SM, 15 ani, m, „elev inteligent și implicat în

procesul educațional”) și *Zuzu* (SM, 15 ani, f, „zâmbește mai mult decât cei din reclama¹⁰ pentru laptele *Zuzu*”).

Porecle care se referă la comportament: *Aperitivu* (SG, 14 ani, m, „vine la școală cu mâncare la pachet”), *Bitchmode* (SM, 16 ani, f, „de la englezescul *bitch* «târfă» + *mode* «manieră, fel, stil» (aici). Postează pe rețele de socializare poze în care este îmbrăcată sumar”), *Creștina* (SM, 15 ani, f, „refuză să chiulească de la ore; consideră chiulul un păcat”), *Dorel*¹¹ (BM, 17 ani, m, „după asemănarea cu renumitul individ Dorel¹²”), *Drogatu* (BM, 17 ani, m, „se droghează”), *Duracell* (B, 11 ani, m, „băiat plin de energie, care vorbește repede”), *Femeia* (SG, 15 ani, m, „se comportă ca o femeie”), *Ficatu* (SM, 18 ani, m, „bea foarte mult”), *Flăcărica* (BM, 16 ani, f, „eleva imită perfect personajul cu același nume din telenovela românească *Inimă de țigan*”), *Fondi* (SM, 15 ani, f, „purta fundițe la orice ținută vestimentară”), *Harry Potter* (SM, 14 ani, f, „este fascinată de personaj și încearcă să intre în pielea lui”), *La șura dracului* (SG, 14 ani, m, „înjură și vorbește urât. Gura lui zici că-i șura dracului”), *Mefisto* (BM, 17 ani, m, „după celebrul personaj al dramei lui Goethe – *Faust. Mefistofel* este denumirea diavolului. Poreclitul se îmbracă mereu în negru, cu haine lungi, și face doar comentarii răutăcioase, uneori provocând conflicte la nivelul clasei”), *Nana* (BM, 18 ani, f, „după personajul lui Zola, din romanul omonim. Adolescența este cunoscută pentru numeroasele relații pe care le are”), *Necaz* (G, 14 ani, m, „le face probleme părinților”), *Pătrunjel* (H, 10 ani, m, „mănâncă pătrunjel la toate mesele”), *Pisicuța* (BM, 17 ani, f, „toată ziua își mângâie părul”), *Pitică Nenorocită* (BM, 15 ani, m, „băiat care vorbește precum Vadim Tudor”. Episodul în care acesta folosește apelativul poate fi consultat în linkul atașat¹³), *Pokémon*¹⁴ (SM, 13 ani, m, „este agitat”), *Repetentul* (D, 15 ani, m, „a repetat clasa a VII-a”), *Spânzuratul* (SG, 14 ani, m, „poartă haine largi care parcă spânzură”), *Stropinela* (G, 13 ani, f, „când vorbește, lasă urme de salivă”) și *Virus* (SM, 16 ani, m, „din cauza pandemiei, are mereu soluții dezinfectante în geantă”).

¹⁰ Reclama este disponibilă la adresa: https://www.google.com/search?q=zuzu+lapte&sxsrf=AJOqlzU4hrz1AErC84oSRDIODzFNBosl_g:1675192669885&source=lnms&tbm=vid&sa=X&ved=2ahUKEwjRJKAw_L8AhUj_SoKHYY6KAOoQ_AUoAnoECAEQBA&biw=1920&bih=929&dpr=1#fpstate=ive&vld=cid:86d255ab,vid:SMCOB61SNng.

¹¹ Daiana Felecan (2012: 90) include prenumele în categoria antroponimelor generice care înfățișează „prototipul muncitorului român contemporan” și care indică „lucrătorul român din spațiul public; fără tragere de inimă înspre muncă, el este asistat de alți «dorei», camarazi întru pierderea timpului pe banii contribuabililor”.

¹² Personajul din reclama coniacului *Unirea* (reclama poate fi vizionată la următorul link: <https://www.youtube.com/watch?v=0aXKD4-Pz8U>) reprezintă o sursă de inspirație nepuizabilă pentru a numi oamenii necalificați, pasivi și care lucrează ineficient.

¹³ <https://www.youtube.com/watch?v=QLynRUMxgyA>.

¹⁴ După personajul principal din jocul video omonim. Ulterior au apărut filme și desene animate cu aceeași temă.

Porecle anecdotă: *Așa-m vrut* (B, 11 ani, m, „de fiecare dată când se accidenta sau cădea, spunea «așa-m vrut», din dorința de a-i opri din râs pe ceilalți copii”), *Badogu* (H, 11 ani, m, „a venit la școală cu mâncare la conservă”), *Burefel* (SG, 17 ani, f, „a furat un burete pentru aplicarea machiajului de la cosmeticiană”), *Cioco* (BM, 12 ani, f, „<ciocolată. Și-a pătat pantalonii cu ciocolată, dar colegii de clasă au râs, spunând că este altceva”), *Crispy* (SM, 16 ani, m, „Am fost cu prietenul meu în oraș, pentru că a zis ca se deschide KFC. Nu s-a mai deschis”), *Haram* (G, 11 ani, m, „La o oră de consiliere, a afirmat: «M-au lăsat părinții de haram»”), *Marcelino*¹⁵ (D, 10 ani, m, „băiat crescut de un preot”), *Mămăliga* (G, 13 ani, m, „când a fost evaluat oral, a vorbit încet, fapt care a provocat intervenția profesorului: «Vorbește mai tare, că nu ai măămăligă în gură»), *Nu* (SM, 16 ani, m, „în timpul unei ore, a jucat jocuri video, iar când a pierdut, a strigat «Nu!»”), *Nucu* (D, 11 ani, m, „a urcat într-un nuc și nu a mai știut să coboare”), *Pâine cu untură* (B, 12 ani, m, „a mâncat la școală pâine cu untură”), *Sofa* (B, 13 ani, f, „într-o zi friguroasă, a venit la școală cu o pătură, ca să stea ca pe sofa”), *Șarpe* (G, 14 ani, m, „a adus la școală un șarpe de cauciuc, pe care l-a pus sub catedră”) și *Tivi* (SM, 16 ani, m, „a fost singurul elev care a știut să rezolve o problemă de matematică”; *Tivadar* este numele de familie al profesorului).

PORECLELE PROFESORILOR

Din cauza meseriei, profesorii sunt supuși unei examinări zilnice, iar cei care-i „notează”, de această dată, sunt cei evaluați în toate celelalte situații. Astfel, „în momentul în care apar devieri, indiferent de ce natură, cel în cauză va fi taxat printr-o poreclă, ce va fi cunoscută sau nu, acceptată sau tolerată” (Felecan N. 2010: 103), cu atât mai mult cu cât „simțul critic și ironia stau în firea umană, iar poreclirea, care nu presupune consemnarea numelui ulterior în acte oficiale, este produsul unei instanțe difuze (*vox populi*)” (Felecan O. 2015: 274).

Porecle care descriu o trăsătură fizică: *Baba de bio* (SM, f, „se îmbracă precum o babă”), *Barbă Albă* (BM, m, „are barba prea albă”), *Baronul* (SM, m, „venea mereu la costum”), *Cap de păr* (G, m, „nu are păr. Este chel”), *Cașalotul* (BM, m, „profesor de peste 150 kg”), *Ciuperçuța* (SM, f, „seamănă cu o ciuperçuță ☺”), *Creața* (SM, f, „are părul vâlvoi”), *Creața Supremă* (SM, f, „este creață și predă limba română; de acolo adjectivul «supremă»”), *Doamna Strâmbi* (SM, f, „are coloana strâmbă”), *Fantoma* (SM, m, „este foarte bătrân și slab”), *Furia Roșie* (SM, f, „se îmbracă mereu în roșu și are un temperament vulcanic”), *Gâsculița* (D, f, „este mică și merge greu”), *Gertrude* (BM, f, „își aranjează părul precum Gertrude Baniszewski, o cunoscută criminală din Statele Unite”), *Girața* (SG, f, „învățătoare înaltă și slabă”), *Gorila* (SG, m, „profesorul este solid”), *Gușa* (B, m, „are gușa proeminentă”), *Hoașca* (D, f, „cea mai longevivă profesoară + stil de

¹⁵ Poreclă inspirată din desenul animat „Marcelino pan y vino”, în care este vorba despre un băiat abandonat la ușile unei mănăstiri și crescut ulterior de călugări.

predare, comportament. Este nesuferită, ca o hoască”), *Marele Alb* (SM, m, „profesor de geografie care a încărunit foarte repede. Este și foarte înalt”), *Melcul* (B, m, „este bătrân și vorbește lent”), *Minion bălai și prost* (SM, f, „pentru că e scundă și...proastă”), *Moșul* (D, m, „profesor bătrân”), *Mumia* (SM, f, „avea 84 de ani, era la pensie și a revenit la catedră pentru că nu avea ce să facă cu viața ei”), *Piatra Vânăță* (SG, f, „are tenul închis”), *Picior Scurt* (SM, f, „șchiopătează”), *Pisi* (B, f, „se îmbracă precum elevele”), *Pitica de Grădină/Piticul de Grădină* (BM, f, poreclă întâlnită la ambele sexe pentru a numi un profesor scund), *Pițigoii* (SM, m, „este un profesor mic și activ”), *Popândău* (SM, m, „seamănă cu animalul menționat”), *Putina* (SG, f, „profesoară grasă”), *Red Head* (SM, f, „Cap Roșu – este roșcată”), *Regele Mihai* (SM, m, „seamănă cu fostul rege al României”), *Scândura* (SG, f, „nu are sâni”), *Spectrul* (SM, m, „este bătrân și elevii îl aseamnă unei fantome”).

Porecle care surprind o trăsătură de caracter: *Bau Bau* (SM, f, „este foarte severă. Ne este frică de ea”), *Diavolița* (SM, f, „este intimidantă și neînțelegătoare”), *Hades* (SM, f, „Am oferit porecla *Hades* unei profesoare, deoarece atitudinea ei îmi aducea aminte de faptele zeului grec Hades”), *Inspectoru* (SM, m, „a fost timp de cinci ani inspector școlar și se consideră superior tuturor”), *Limba* (BM, m, „este foarte lingușitor”), *Madame Satana* (SM, f, „profesoară de limba română care-și timorează elevii prin urlete și jigniri”), *Mafioata* (D, f, „are cont fals de Facebook și ne întrebă ce părere avem despre ea”), *Mami Colo* (SM, f, „este foarte protectoare și vrea să știe tot ce se întâmplă în clasă”. *Colo* <*Colopelnic*=numele de familie al profesoarei), *Margaret Thatcher* (BM, f, „este foarte autoritară și nu acceptă compromisuri”), *Profesoara știe-tot* (BM, f, „are două facultăți și trei masterate și se laudă cu asta”), *Spaima* (SM, f, „ne este frică de ea”), *Stalin cu fustă* (BM, f, „fost inspector școlar. A condus instituția cu o mână de fier”), *Sucitu* (BM, m, „are dublă personalitate. Își schimbă atitudinea în funcție de vreme”), *Tirana* (SM, f, „îi terorizează pe elevii”), *Tuși Brându*¹⁶ (SM, f, „este empatică”) și *Verginel* (BM, m, „profesor despre care se crede că ar fi virgin, deoarece este timid”).

Porecle care se referă la comportamente tipice: *Ardei Iute* (BM, m, „dictează repede”), *Bobo* (SM, m, „mănâncă multe bomboane”), *Cash-Cash* (SM, f, „profesoara le pretinde elevilor să-i cumpere cadouri cu orice ocazie”), *Domnul Roșu* (SM, m, „profesor de sport care le permitea fetelor să nu facă sport dacă erau la menstruație”), *Energizatul* (BM, m, „profesor de sport foarte energic”), *Gumița* (SM, m, „mestecă gumă mereu, chiar miroase a gumă”), *Manevra* (SM, m, „profesor de sport care le ia elevilor mâncarea pe care o duc în sala de sport. Face o manevră și ne confiscă mâncarea”), *Memo* (B, m, „profesor de matematică. Ne pune să memorăm formule fără să ni le explice”), *Mr Bean* (SM, m, „făcea un sunet ciudat, de Mr Bean când răspundeam corect ☺”), *Satana* (SM, f, „dă nota 2 dacă nu înveți pentru fiecare oră”), *Sechel Istoricul* (SM, m, „știe prea multă istorie”; *Sechel*=nume de familie), *Speedy Gonzales* (BM, m, „scrie prea repede,

¹⁶ Prenumele profesoarei este *Brândușa*.

vorbește prea repede, urlă la întâmplare”), *Șef de mafioți* (SM, m, „purta un sacou ciudat, de gangster”) și *Șoimul* (SM, m, „nimeni nu poate copia la testele lui. Are ochi de șoim”).

Porecle care marchează o replică memorabilă sau o afirmație: *Alifie* (SM, m, „profesor de sport care le recomanda elevilor să se dea cu alifie când se plâneau de dureri, din dorința de a fi scutiți de la oră”), *Cine-i mama învățării?* (SM, m, „întrebarea este lansată la fiecare oră”), *Doi-Cinci* (BM, m, „vrei doi sau te ascult mâine și îți dau cinci?”) *Dobitocu* (BM, m, „când nu am știut să răspundem, profesorul ne-a întrebat: «În clasa asta sunt numai dobitoci?»”), *Hopa!* (SM, m, „profesorul greșește des notarea în catalog și se scuză spunând «Hopa!»), *La loc comanda!* (BM, m, „cu acest îndemn îi trimite pe elevi în bancă”), *Ma Me Mi Mo Mu* (SM, f, „profesoara de muzică doar asta zice”), *Porcii nu-s primiți în islam* (BM, f, „replica profesoarei după ce un coleg a râgâit fără să se scuze”) și *VIPA* (BM, f, „la o întâlnire online, profesoara a refuzat să se prezinte, menționând că pe ea o știe toată lumea, deoarece este un VIP”).

ANALIZĂ SOCIOLINGVISTICĂ A PORECLELOR

Poreclirea unui profesor poate fi considerată o formă de răzbunare pentru o notă mică sau poate fi asociată cu exprimarea unui punct de vedere legat de comportamentul, personalitatea sau stilul de predare al acestuia. Motivele pe care elevii le-au invocat în atribuirea poreclelor au fost amuzamentul și dorința de a oferi un răspuns verbal anonimizat pentru o trăsătură considerată de ei nepotrivită. Așadar, prin intermediul poreclei, elevii oferă feedback și evaluează un cadru didactic. În acord cu Morgan (1979: 81), porecla este un simbol oferit de grup unui individ. Cu cât acesta deviază de la „normele” comunității din care face parte, cu atât porecla va fi mai stigmatizantă și mai greu de acceptat.

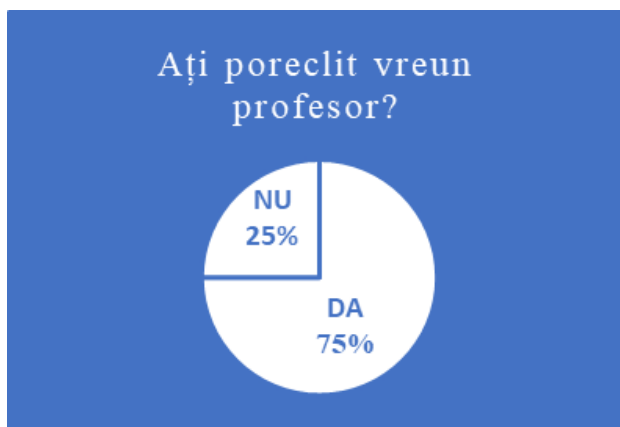

Fig. 2. Rata poreclirii profesorilor din mediul preuniversitar

Dintre cele 70 de răspunsuri pe care le-am centralizat, am observat că majoritatea poreclelor se referă la aspectul fizic, iar apoi la caracter.

În tabelul de mai jos vom reda numărul de porecle pe grup și ponderea procentuală a fiecărei categorii în corpusul total.

Tabel 1

Porecle atribuite profesorilor

Grupa semantică	Numărul de porecle înregistrate	Procentaj
Porecle care se referă la aspectul fizic	33	46%
Porecle atribuite în funcție de caracter	16	22%
Porecle care descriu comportamente tipice	14	19%
Porecle atribuite în urma unei replici memorabile sau a unei afirmații	9	13%
Total	72	100%

Relația profesor-elev este foarte bine conturată de aceste antroponime neconvenționale. Astfel, un singur profesor poate avea mai multe porecle¹⁷ (*Bau Bau, Diavolița, Furia Roșie, Madame Satana, Red Head, Scorpia, Știuca, Tirana*), iar alții deloc („domnul diriginte nu are o poreclă, pentru că este de treabă¹⁸”). Un fost director este poreclit după aspectul fizic (*Fantoma, Moșul, Regele Mihai, Spectrul, Tutankhamon*) și după modul de a vorbi (*Melcul, Temperamentul*). O profesoară, care în urma unui accident de mașină a rămas cu o problemă de locomoție, este și ea ținta poreclelor. Accentul cade pe trăsăturile fizice și pe defectul de mers: *Creața, Doamna Strâmbi, Dura*¹⁹ *Bordura* și *Picior Scurt*. Poreclele sunt cunoscute de toți elevii și funcționează ca forme paralele de numire, dar nu sunt utilizate niciodată în prezența porecliților²⁰.

Identificarea printr-un antroponim neconvențional nu se limitează la coridoarele unei școli, ci pătrunde și în instituțiile superioare²¹. De exemplu, o doamnă, fost inspector școlar general, a fost poreclită de nenumărate ori de-a lungul mandatului (*Ana Pauker*²², *Doamna de fier, Margaret Thatcher și Stalin cu fustă*). Numele

¹⁷ Oliviu Felecan (2015: 282) definește acest fenomen drept *porecle-cascadă* care „își au originea fie în clase diferite, la generații diverse, fie în contexte situaționale multiple, memorabile pentru elevii cu un dezvoltat simț al umorului”.

¹⁸ În ciuda acestei afirmații, feedbackul poate să fie pozitiv, redat prin porecle empaticе, sugerând o relație bună între profesor și elev (*Mami Colo, Tuși Brându*) sau negativ, transmis prin porecle care accentuează un comportament nepotrivit (*Satana, Bau Bau*).

¹⁹ *Dura* – „nume de familie”.

²⁰ „Menționarea poreclei în prezența individului poreclit este tabu” (Golopenția 2021: 401).

²¹ Vezi Felecan O. 2015 și Cuțitaru 2021.

²² Ana Pauker a fost de asemenea poreclită *Stalin cu fustă* și este recunoscută pentru acțiunile ei din cadrul Partidului Comunist, din perioada 1947–1952 (pentru mai multe informații, vezi <https://historia.ro/sectiune/general/ana-pauker-stalin-cu-fusta-580026.html>).

neoficiale atribuite surprind stilul de a conduce inspectoratul, de a gestiona situațiile de criză, precum și relațiile pe care le-a stabilit cu subordonații.

Majoritatea poreclelor sunt analitice, pentru că „ilustrează perceperea la «distanță socială» a singularității celui poreclit” (Felecan D. 2010: 192). Aspectul fizic este prima și cea mai ușoară sursă de inspirație, deoarece tinerii nu acordă mult timp „radiografierii” unui individ, ci aleg, într-un interval relativ scurt, trăsătura care li se pare emblematică.

Subliniem faptul că 80% dintre porecele profesorilor provin din mediul urban. Elevii din mediul rural sunt mai reținuți față de persoanele care-i formează, pentru că au parte de un alt tip de educație decât majoritatea tinerilor de la oraș. Aceștia sunt crescuți să fie obedienți și să nu vorbească despre profesorii lor, indiferent de context, iar din acest considerent, poreclirea se practică, în general, la nivelul lor social, pe orizontală²³.

Sexul, precum și categoria de vârstă din care face parte poreclitorul sunt factori care influențează actul numirii. Copiii și adolescenții atribuie porecle inedite, ca o formă de manifestare și de etichetare a celor din jur. Van Langendonck (2011: 283) amintește despre rolul caracterizării în formarea și atribuirea de porecle în rândul tinerilor, dezinteresați de numirea relațională. Oliviu Felecan (2016: 69) menționează că tinerii preiau idei din lumea fictivă a mitologiei, din literatură, din filme și din desene, prin metaforă și metonimie²⁴.

PORECLA – INSTRUMENT DE PERSIFLARE

Atitudinea ironică, resimțită în unele porecle (*Frumoasa* – pentru o fată urâtă, *Slăbuțul* – pentru un elev gras), o regăsim și în realizarea caricaturilor. Deline și Mori (1990: 31) amintesc despre această trăsătură comună, dar referindu-se la supranume. Chelaru-Murăruș (2010: 176) definește porecla un instrument al „schematizării caricaturale”. Poreclirea este o formă de caricaturizare verbală, pentru că intenția celui care o atribuie este de a accentua o singură trăsătură și de a crea un nume valabil²⁵.

O altă modalitate de persiflare o constituie oferirea unor porecle de gen masculin persoanelor de sex feminin și invers. Nerecunoașterea sexului biologic și atribuirea unui sex „artificial”, potrivit cu trăsăturile individului, se datorează faptului că porecla înglobează modul în care purtătorul este perceput de către ceilalți, în grupul din care face parte. Astfel, există persoane de sex feminin cu

²³ Poreclirea pe orizontală se realizează între membrii aceleiași comunități, iar cea pe verticală face abstracție de ierarhia socială.

²⁴ Miron-Fulea (2005: 199) afirmă că „interpretarea metonimică presupune întotdeauna ca referentul original al numelui propriu, în ipostaza sa de autor, să fie cunoscut locutorilor, în caz contrar, fiind imposibilă instaurarea relației de metonimie”.

²⁵ Un antroponim întrebuițat și recunoscut de colectivitate este un nume valabil.

porecle de gen masculin: *Bretonel, Bureșel, Cocostârc, Hades, Harry Potter, Minion bălai și prost, Nasometru, Stalin cu fustă*. În schimb, porecele de gen feminin care se referă la persoane de sex masculin sunt mai puține: *Delma, Mămăligă, Pitică Nenorocită și Rapunzel*.

Tot pentru a marca ironia au apărut porecele diminutive, de tipul: *Albăstrel, Aurica-Găurica, Bretonel, Bureșel, Diavolița, Gâsculița și Gumița*, pentru că „aceste forme influențează personalitatea și întreaga dezvoltare a persoanei în cauză (la nivel subliminal)” (Iluț 2017: 202), producându-se astfel efectul dorit de poreclitor.

PORECLA – FORMĂ DE BULLYING

Delimitarea dintre o poreclă-insultă și o poreclă amuzantă trebuie făcută atât la nivel semantic, cât și la nivel social. Orice tip de agresiune este nejustificată și de condamnat, deoarece persoana în cauză este supusă unor traume. Porecele identificate și care pot face obiectul unei hărțuiri traduc relația dintre indivizi și intenția care stă la baza acestei agresiuni (Ackerman 2001: 290). Unele porecle ca *Hoțu, Baba Cloanța, Diavolița, Scorpia* au fost conferite în urma unor acte exercitate de porecliți (*Hoțu* a furat, *Diavolița/Scorpia* răspândește teroare printre elevi). Aceste tipuri de nume pot fi considerate *porecle corecte*, întrucât au fost alese în urma unor acțiuni care au avut loc fără să se exagereze/modifice realitatea. Pe de altă parte, am întâlnit porecle injurioase, acordate pentru a ultragia indirect o persoană (*Baba de bio, Buha, Dura-Bordura, Doamna Strâmbi, Scândura, Stalin cu fustă*), pe care putem să le încadrăm în categoria *poreclelor greșite*, pentru că apariția lor nu a fost condiționată de un fapt și au apărut ca acte gratuite de malițiozitate.

Porecele-insultă nu pot fi atribuite de la „distanța socială a singularității celui poreclit” (Golopenția 2021: 387), fiindcă jignirea sau aprecierea unui subiect se bazează, în prealabil, pe mai multe interacțiuni care fac posibilă exprimarea unui punct de vedere. Cunoașterea unei singure trăsături nu este suficientă pentru a porecli pe cineva, ci este doar vârful icebergului. Poreclitorul care dorește să lanseze o injurie își analizează „victima” din mai multe unghiuri, căutând varianta ideală pentru a o ponegri. Actul numirii presupune o examinare la distanță intimă, pentru ca numele ales să-l reprezinte pe cel poreclit, să-i sublinieze vulnerabilitatea și să atragă atenția negativă a comunității. Tocmai din acest motiv, porecele apar în colectivități mici²⁶.

²⁶ Precizăm că în cazul poreclelor oferite în mediul online, unde nu mai este vorba de comunități restrânse, se aplică aceeași *regulă*, întrucât poreclitorul face parte din cercul restrâns al celui numit, a avut mai multe interacțiuni cu el și îi știe „secretele”, carențele. Macrocolectivitatea utilizează noul nume lansat, deoarece este captivată de acesta și de strânsa legătură dintre poreclit și poreclă. Folosirea antroponomului, la acest nivel, probează teoria cunoașterii dintre poreclit și poreclitor.

În literatura de specialitate străină²⁷ au fost oferite, de-a lungul timpului, numeroase definiții ale bullyingului, iar noi le vom reda pe cele care fac referire la mediul școlar.

- Olweus (1993: 9) precizează că un student este agresat sau victimizat atunci când este expus în mod repetat la acțiuni negative exercitate de unul sau mai mulți colegi.
- Pentru Nail și Simon (2016: 4) bullyingul este un fenomen social complex în care victima este rănită intenționat, subjugată și intimidată prin mijloace fizice, verbale sau scrise.
- Cowie și Myers (2018: 4) susțin că hărțuirea școlară îmbracă multe forme și include comportamente precum: răspândirea de zvonuri urâte pe motive de vârstă, rasă, sex, sănătate mintală, dizabilități, orientare sexuală și religie; atacul fizic; ridiculizarea; excluderea socială; avansurile sexuale nedorite; postarea online de materiale jenante; amenințarea directă sau anonimă.
- Peguero și Hong (2020: 3) consideră vătămarea fizică a unei persoane și inegalitatea de putere dintre agresor și victimă forme ale bullyingului.

După cum se poate observa, în niciuna dintre definițiile citate, porecla nu este considerată drept o expresie a bullyingului. Totuși, putem încadra acele substituite nominale care prin forma și sensul lor jignesc sau lezează imaginea persoanei numite²⁸, în categoria acțiunilor verbale violente. Orice poreclă care produce tulburări psihice, absentism, împiedică finalizarea studiilor și stabilirea relațiilor sociale poate fi considerată o formă de hărțuire, un act de violență psihologică și, prin urmare, o formă de bullying.

Consecințele produse de utilizarea poreclei sunt dificil de urmărit, deoarece implică observarea faptelor în mod permanent, de-a lungul unei perioade nedeterminate. În plus, poreclirea poate fi însoțită și de alte comportamente care au rolul de a intimida și de a umili o persoană.

Comportamentul agresiv este alimentat și susținut de factori externi. Chiar dacă inițial sursa este individuală, bullyingul nu poate apărea între două persoane și, cu atât mai puțin, între două persoane egale. Una dintre principalele caracteristici și

²⁷ În literatura de specialitate română, fiind un subiect relativ nou, există puține lucrări dedicate bullyingului. O definiție complexă a acestui fenomen este cea din Legea Educației Naționale nr. 1/2011 și are următoarea formă: „Violența psihologică - bullying este acțiunea sau seria de acțiuni fizice, verbale, relaționale și/sau cibernetice, într-un context social dificil de evitat, săvârșite cu intenție, care implică un dezechilibru de putere, au drept consecință atingerea demnității ori crearea unei atmosfere de intimidare, ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare, îndreptate împotriva unei persoane sau grup de persoane și vizează aspecte de discriminare și excludere socială, care pot fi legate de apartenența la o anumită rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată ori de convingerile, sexul sau orientarea sexuală, caracteristicile personale, acțiune sau serie de acțiuni, comportamente ce se desfășoară în unitățile de învățământ și în toate spațiile destinate educației și formării profesionale” (https://www.edu.ro/sites/default/files/legea-educatiei_actualizata%20august%202018.pdf).

²⁸ Felecan D. și Felecan O. (2016: 192) amintesc despre această funcție a poreclelor politicienilor, folosite fie pentru a denigra, fie pentru a promova o anumită figură politică.

condiții ale funcționării acestuia o constituie diferența de putere dintre agresor/agresori și victimă.

Mecanismul de implementare a poreclei se aseamănă cu *bullyingul* din perspectiva dependenței de grup. O poreclă nu poate exista dacă nu este folosită și de alți membri ai comunității, în rânduri repetate. De asemenea, nu putem considera orice insultă un act de agresiune. Doar jignirile repetate de către unul sau mai mulți indivizi, la adresa aceleiași persoane, pot fi asociate cu *bullyingul*.

CONCLUZII

Porecla este o creație lexicală inedită, un nume propriu cu sens, deoarece vorbitorul o citește ca pe un „mănunchi de descriții” (Kripke 2001: 35). Antroponimul neconvențional are capacitatea de a reflecta gradul de educație al celui care o atribuie, precum și intenția lui, care poate să fie ironică sau agresivă. Distingem, așadar, două categorii de porecle, în conformitate cu punctul de vedere al poreclitorului: *ofensatoare*, care au apărut cu scopul de a semnala o atitudine considerată de locutor nepotrivită, în dezacord cu așteptările sale, și *ludice*, care, sub diferite forme, surprind un comportament sau un defect. Prin urmare, fiecare antroponim neoficial transmite nivelul de cunoștințe al poreclitorului²⁹, dovedit prin sfera de unde a extras-o (literatură, filme, desene animate, istorie), precum și prin trăsătura surprinsă. Pentru unii dintre poreclitori, aspectul fizic este prioritar, iar pentru alții un defect al vorbirii, un comportament neconform cu standardele impuse de societate sau poate fi vorba doar de o simplă diferență între poreclit și poreclitor.

Trăsăturile poreclei, așa cum se conturează în urma analizei efectuate, sunt:

- *efemeritate* – pot fi utilizate pe o perioadă de la câteva luni, până la câțiva ani;
- *pluralitate* – un individ poate avea mai multe porecle, deoarece la nivelul unei comunități există mai multe puncte de vedere. Acestea pot funcționa concomitent sau se pot succeda;
- *subiectivitate* – poreclele sunt personale, distribuite prin țintire și au rolul de a amuza colectivitatea (*Dorel*, *Speedy Gonzales*), de a atrage atenția asupra unui comportament nepotrivit (*Bitchmode*) sau de a sancționa obiceiurile nocive (*Ficatu*, *Drogatu*);
- *semantism* – antroponimele neconvenționale sunt purtătoare de sens.

²⁹ În acord cu Daiana Felecan (2018: 180), „porecla funcționează ca indice al gradului de civilizație a locutorului”. De asemenea, Oliviu Felecan (2015: 276) menționează că „porecele din mediul rural conțin multe cuvinte regionale, învechite sau populare, iar cele din mediul urban, indiferent dacă aparțin elevilor sau studenților, sunt, de regulă, neologisme, hipocristice, trunchieri sau contaminări”.

Antroponimele neoficiale sunt forme care nu respectă întotdeauna normele ortografice, pentru că sunt cuvinte sau expresii flexibile, folosite regional³⁰, în acord cu interesele și preocupările vorbitorilor și reprezintă o adevărată provocare la toate nivelele semnului lingvistic: morfologic, sintactic, semantic și pragmatic (vezi Van Langendonck 2007:192).

Cu toate că bărbații și femeile au norme conversaționale diferite (vezi Coulmas 2013: 45), în actul poreclirii, ambele sexe acționează la fel. Într-adevăr, implicarea femeilor a putut fi observată în bunăvoința cu care au acceptat să participe la anchetă și să răspundă la chestionar (67,8% dintre persoanele interogate sunt persoane de sex femeiesc).

Cooperarea, seriozitatea și sinceritatea de care au dat dovadă subiecții intervievați, pe tot parcursul anchetei, ne-au permis să avem o imagine mai clară asupra modului în care este percepută porecla. Comentariile de pe marginea chestionarului ne oferă informații cu privire la atitudinea față de poreclire. Prin poreclă, individul 1 intenționează, în primul rând, să-l definească pe semenul său, să îndrepte acea deviere comportamentală, iar apoi să provoace râsul, bazându-se pe tendința societății de a ironiza defectele omenești.

Deși utilizarea poreclei în prezența celui poreclit reprezintă o impolitețe, o încălcare a codului etic, numirea prin poreclă este actuală și practică cu regularitate, în toate mediile sociale.

REFERINȚE

- Ackerman, R., 2001, „*Verbal Duel*”, în R. Mesthrie (ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*, Oxford: Elsevier, 289–292.
- Chelaru-Murăruș, O., 2010, „Nume, porecle, semnături ironice în paginile «Academiei Caștavenca»”, în R. Zafiu et al. (coord.), *Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze* (II), București: Editura Universității din București, 175–185.
- Coulmas, F., 2013, *Sociolinguistics. The Study of Speakers' Choices*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cowie, H., C.-A. Myers, 2018, „What we know about school bullying”, în H. Cowie și C.-A. Myers (eds.), *School Bullying and Mental Health*, London and New York: Routledge, Taylor&Francis Group, 3–11.
- Cuțitaru, C. L., 2021, *Omul multiplu*, Iași: Editura Junimea.
- Deligne, A., O. Mori, 1990, „Caricatures et surnoms. Tentative de rapprochement”, în *Langage et société*, n°53, 27–48, https://www.persee.fr/doc/AsPDF/lsoc_0181-4095_1990_num_53_1_2491.pdf (accesat în data de 10 decembrie 2021).
- Dongning, R., J.G. Voelkel, 2020, „Bullying”, în V. Zeigler-Hill, T.K. Shackelford (eds) *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*, Springer, Cham, 566–568, disponibil online la adresa: https://doi.org/10.1007/978-3-319-24612-3_1786 (accesat în 11.08.2022).
- Felecan, D., 2010, *Aspecte ale polifoniei lingvistice. Teorie și construcție*, București: Editura Tritonic.

³⁰ Din perspectiva localității, există *porecle rurale* și *porecle urbane* sau *porecle arhaice* și *porecle moderne*.

- Felecan, D., 2012, „Antroponime cu valoare generică în limba română”, în R. Zafiu și A. Ștefănescu (ed.), *Limba română: direcții actuale în cercetarea lingvistică (II). Lexic, semantică, terminologii. Stilistică, pragmatică, retorică și argumentare*. Actele celui de-al 11-lea Colocviu Internațional al Departamentului de lingvistică (București, 9–10 decembrie 2011), București: Editura Universității din București, 79–93.
- Felecan, D., 2018, *Întâlnire cu semnele textului. 18 popasuri de lectură critică*, București: Editura Academiei Române.
- Felecan, D., O. Felecan, 2016, „Nicknames of Romanian Politicians after 1989”, în *Philologica Jassyenia*, XII, nr. 2 (24), 191–207.
- Felecan, N., 2010, „Categoriile antroponimice: nume, supranume, poreclă”, în O. Felecan (coordonator), *Onomasticon. Studii despre nume și numire*, Cluj-Napoca: Editura Mega, 81–120.
- Felecan, N., 2020, *Lingvistică și filologie română*, Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Felecan, O., 2010, „Aspecte socio- și psiholingvistice reflectate în realizarea unei anchete antroponimice”, în N. Saramandu et al. (eds.), *Lucrările celui de al treilea simpozion internațional de lingvistică*, (București, 20–21 noiembrie 2010), București: Editura Universității din București, 25–35.
- Felecan, O., 2015, „Porecle date de elevi/studenti profesorilor. O perspectivă sociolingvistică”, în I. Pomian (coord.), *Înspre și dispre Cluj. Omagiu profesorului G. G. Neamțu la 70 de ani*, Cluj-Napoca: Editura Scriptor și Editura Argonaut, 274–287.
- Felecan, O., 2016, „A Psycholinguistic Approach to Nicknaming (With Reference to Nicknames Given by Students to Teachers)”, în C. Hough, D. Izdebska (eds.), *Names and Their Environment*. Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences, (Glasgow, 25–29 August 2014), vol. 3, University of Glasgow, 2016, 65–81.
- Felecan, O., 2021, „Transylvania – An Anthroponymic Perspective”, în O. Felecan, A. Bugheșiu (ed.), *Names and Naming. Multicultural Aspects*, Springer Nature: Palgrave Macmillan, 149–163.
- Golopenția, S., 2021, *Folclor, etnologie, antropologie*, București: Editura Academiei Române.
- Iluț, S., 2017, „Prenumele diminutive între sacru și profan”, în O. Felecan (ed.), *Name and naming*. Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics “Name and naming” Sacred and Profane in Onomastics, Cluj-Napoca: Editura Mega, Editura Argonaut, 198–208.
- Kripke, S., 2001, *Numire și necesitate*, București: Editura ALL EDUCATIONAL.
- Leu Hanganu, V., 2021, *Diminutivele în limba română actuală vorbită. Aspecte lexicale, pragmatice și sociolingvistice*, București: Editura Universității din București.
- Miron-Fulea, M., 2005, *Nume proprii. Interfața semantică-sintaxă*, București: Editura Universității din București.
- Morgan, J. et al., 1979, *Nicknames. Their Origins and Social Consequences*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Nail, P., J. Simon, 2016, „Introduction: A social influence perspective”, în P. Nail et al. (eds.), *Bullying. A social influence perspective*, London and New York: Routledge, 1–6.
- Olweus, D., 1993, *Bullying at school: What we know and what we can do*, Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Peguero, A., J. S. Hong, 2020, *School Bullying. Youth Vulnerability, Marginalization, and Victimisation*, Cham: Springer.
- Prieto-Ramos, F. et al., 2020, „Institutional and news media denominations of COVID-19 and its causative virus: Between naming policies and naming politics”, în Teun A van Dijk (ed.), *Discourse & Communication*, Vol. 14(6), 635–652, disponibil online la adresa: <https://doi.org/10.1177%2F1750481320938467> (consultat în 11.08.2022).
- Stan, A., 1958, „Porecle și supranume intercomunale din Valea Bistriței (Moldova)”, în *Cercetări de lingvistică*. III, 248–254.
- Tsepikova, A., 2021, „Multicultural Influences on Russian Nicknaming Practices”, în O. Felecan, A. Bugheșiu (ed.), *Names and Naming. Multicultural Aspects*, Springer Nature: Palgrave Macmillan, 107–131.
- Van Langendonck, W., 2007, *Theory and Typology of Proper Names*, Berlin: Mouton de Gruyter.

Van Langendonck, W., 2011, „Diachronic Classification of Bynames Given by Adults, and Bynames Given by Young People”, în O. Felecan (ed.), *Numele și numirea. Actele Conferinței Internaționale de Onomastică. Ediția I: Interferențe multietnice în antroponomie*, Cluj-Napoca: Editura Mega, 279–286.

<https://centruldeparenting.ro/bullying-ul-interzis-prin-lege-poreclele-dispar-din-scoli/>.

<https://dexonline.ro/>.

<https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/educatie/violentele-poreclele-insultele-tachinarile-intimidarile-si-umilirile-in-scoli-interzise-prin-lege-de-astazi-1042770>.

https://www.edu.ro/sites/default/files/_fi%C8%99iere/Legislatie/2020/OMEC_4343_2020_norme%20antibullying.pdf.

<https://www.parinticerschimbare.ro/bullying-definitie-forme-metode-de-combatere/>.

<https://www.salvaticopiii.ro/afla-mai-multe/noutati/ce-inseamna-de-fapt-bullying>.

<https://www.youtube.com/watch?v=0aXKD4-Pz8U>.

<https://www.youtube.com/watch?v=QLynRUMxgyA>.

NICKNAME – BANTERING OR BULLYING?

Abstract

Our research proposes a psycho- and sociolinguistic analysis of nicknames in the school environment, as well as the establishment of criteria that differentiate between amusing and aggressive nicknames.

Bullying has recently become a topic of interest for psychologists in Romania and it continues to be a relevant issue. The implications that this phenomenon has on the development of children can also be observed through the nicknames they assign to each other. Therefore, this study aims to highlight that not all nicknames are forms of bullying.

To collect the necessary data, we combined direct field investigation with an examination of language facts. The surveyed locations include both rural areas (Vadu Izei, Berbești, Giulești, Sat-Șugatag, Hărniciești, Desești, and Mara) and urban areas (Sighetu Marmăției and Baia Mare) in Maramureș country. The participants are between the ages of 10 and 50 and include both students and teachers.

NOTE REFERITOARE LA ETNONIMELE CALMUC ȘI CVAZI

ALINA-MIHAELA BURSUC

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
alina.bursuc@hotmail.com

Cuvinte-cheie: *calmuc, cvazi, kalmâc, quazi, etnonim, variantă etimologică, cuvânt-titlu, DA/DLR, DLR².*

Keywords: *calmuc 'Kalmyk', cvazi 'Quasi', kalmâc 'Kalmyk', quazi 'Quasi', ethnonym, etymological variant, headword, DA/DLR, DLR².*

INTRODUCERE

Ediția a doua, revizuită și adăugită, a *Dicționarului limbii române (DLR²)* al Academiei își propune, printre altele, actualizarea articolelor din prima ediție (*DA/DLR*, publicată în perioada 1907–2010) cu atestări, forme și sensuri neidentificate sau nerecuperate anterior. De exemplu, cuvinte precum *kalmâc*, cu varianta învechită *calmuc*, numele românesc al unei populații mongolice, respectiv *quazi*, fără nicio variantă, numele unei populații germanice, sunt analizate în prima ediție a *DLR*, într-un volum publicat în 2010, tomul III, dedicat literelor *J*, *K* și *Q*. Actualizarea celor două articole este de așteptat să aibă loc o dată cu reluarea cuvintelor cu inițialele *K*, respectiv *Q*. Fișierul de citate selectate și excerptate pe hârtie sau în format electronic, realizat începând din 2010 și utilizat pentru redactarea cuvintelor cu inițiala *C*, conține, însă, numeroase atestări pentru cuvântul *calmuc*, care fac discutabil statutul său de variantă, precum și o atestare pentru *cadî*, o posibilă variantă a lui *quazi*. Pentru redactarea celei de a doua ediții, accesul la atestări suplimentare este facilitat de dezvoltarea progresivă a corpusului¹ de lucrări din bibliografia *DLR²* și nu numai, în format editabil sau scanate și ocerizate (în diferite grade de fidelitate față de original), și de utilizarea unor programe și interfețe de căutare a contextelor. Extragerea automată a ocurențelor și a contextelor poate aduce date noi fie pentru confirmarea formelor literare *kalmâc* și *quazi*, așa

¹ Mulțumiri cercet. șt. III dr. Alexandru Anghelina și colegilor care dezvoltă corpusul de lucrări, cu circuit intern, accesibil redactorilor celei de a doua ediții a *DLR* din cele trei colective de la București, Cluj și Iași.

cum au fost stabilite în prima ediție a *DLR*, și completarea articolelor cu noi variante, fie pentru modificarea analizei inițiale și reconfigurarea articolelor lexicografice respective. Scopul contribuției de față îl constituie identificarea de eventuale alte forme ale celor două cuvinte, în diferite tipuri de surse, dicționare și texte, prezentarea primelor lor atestări și aducerea de argumente pentru stabilirea formei literare și a variantelor cuvintelor discutate.

1. CALMUC ȘI KALMÂC

1.1. CALMUC ȘI KALMÂC

ÎN PRIMA EDIȚIE A DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE (DA/DLR)

Prin acest etnonim este desemnată o persoană care face parte dintr-o populație de origine mongolică, stabilită în diferite zone din Asia, inclusiv pe teritoriul Rusiei. Etonimul este lucrat în seria veche *DA*, în volumul literei *C*, publicat în 1940, unde s-a optat, pe baza documentării de la momentul respectiv, pentru cuvântul-titlu *calmuc*, un neologism împrumutat din limba franceză, cu prima atestare în 1878.

CALMÚC, -Ă subst., adj. *Kalmouk*. – Numele unei populații mongolice; p. e x t. (peiorativ) nume dat Rușilor (ca asupritori de popoare și ca unii ce-s amestecați cu Tătari) *E sora noastră cea mezină, Gemând sub cnutul de Calmuc*. EMINESCU, P. P. 109. [† și: **calmucésc**, **-ească** adj. *Hanger calmucesc*. C. NEGRUZZI, ap. ȘĂINEANU, D. U.] – *N.* din fran. (DA s.v. *calmuc*).²

În seria nouă *DLR*, în volumul literei *K*, publicat în 2010, etnonimul este reluat, optându-se, de această dată, pentru cuvântul-titlu *kalmâc*, împrumutat din limba rusă, cu prima atestare, în forma *calmuc*, în 1837.

KALMÂC, -Ă s.m. și f., adj. **1.** S.m. și f. Persoană care face parte din populația de bază a Kalmâkiei sau care este originară de acolo; (la m. pl.) popor care s-a format, care locuiește în Kalmâkia. Cf. MINERVA, DEX², DOOM², DEXI. ♦ P. e x t. (Prin sinecdocă; peiorativ) Asupritor, împilător. *Aicea, cu dare de sume, proșternut la picioarele calmucului, primea confirmare domniei*. SĂULESCU, HR. I, 229/4, cf. EMINESCU, O. XV, 946. **2.** Adj. Care aparține Kalmâkiei sau kalmâcilor (**1**); care este originară din Kalmâkia; care se referă la Kalmâkia sau la kalmâci; (învechit) calmucesc. Cf. DEXI. ♦ (Substantivat, f.) Limbă din ramura mongolă a familiei altaice, vorbită de kalmâci (**1**). Cf. LLME. – Pl.: *kalmâci*, *-ce*. – Și: (învechit)

² Articolul *calmuc* este redat cu evidențierile din original. Pentru explicitarea siglelor v. Bibliografia *DA*, I₁: XLIII–XLIX.

calmúc, -ă s.m. și f., adj. – Din rus. **калмык**. – **Calmuc** < fr. **kalmouk** (*DLR* s.v. *kalmác*).³

Articolul din seria nouă aduce o serie de informații suplimentare față de cel din seria veche: o antedatate pentru prima atestare a formei *calmuc*, devenită variantă învechită, și anume 1837 față de 1878, precum și o nouă formă, *kalmác*, care capătă statut de cuvânt-titlu. Se observă, însă, că nu a fost exploatat articolul din seria veche, întrucât nu se face trimitere în niciun fel la *DA* și nu este citat dicționarul lui Șăineanu din 1896 (indicat în *DA*, ce-i drept, pentru derivatul *calmucesc*, lucrat în cuib lexical), care înregistrează cuvântul și care ar fi reprezentat o atestare lexicografică anterioară *Enciclopediei Minerva* din 1930, dată ca primă atestare de acest tip.

1.2. SITUAȚIA ÎN ALTE SURSE

1.2.1. Surse lexicografice

Cuvântul-titlu *calmuc* figurează în majoritatea dicționarilor de limbă, începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: COSTINESCU, *Vocab.*, ȘĂINEANU, *D.*, BARCIANU-POPOVICI, *D.*³, RESMERIȚĂ, *D. Etim.*, SCRIBAN, *D.* (s.v. *calmuc* adj.), *DA*, *DL*, *DM*, *DEX*, *TDRG*², *MDA*, *NDU* și *DEXI*. În unele dicționare nu este menționată etimologia. În alte dicționare, precum *DM*, *DEX*, *TDRG*², *MDA*, *NDU* și *DEXI*, *calmuc* este considerat împrumut din limba rusă, cu trimitere la numele propriu *Kalmâkia* în *DEXI*, pe când în *DA*, același *calmuc* este descris drept neologism împrumutat din limba franceză. În *NDU* și *DEXI* sunt indicate, în paragraful corespunzător, variantele *kalmác* (*NDU*), respectiv *kalmác* (*DEXI*). Edițiile *DEX*-ului prezintă o evoluție interesantă a analizei lexicologice și lexicografice: în ediția din 1975, *calmuc* este considerat împrumut din limba rusă, pentru ca în ediția din 2009 (*DEX*² – 2009), să fie înregistrat *kalmác*, împrumut din rusă, cu varianta *calmuc*. În *MDA*, analiza este parțială: *calmuc*, fără variante, împrumut din rusă, este lucrat în primul volum (din 2001), iar varianta *kalmác*, cu trimitere la *calmuc*, este înregistrată în volumul din 2003. *DOOM*² conține atât pe *calmuc*, cu precizarea „învechit”, cât și pe *kalmác*, nou introdus (cu *), pentru ca în *DLR* (s.v. *kalmác*), forma *calmuc* să fie considerată variantă învechită și, ca atare, subsumată cuvântului-titlu *kalmác*. Elemente de ordin politic și istoric (organizarea zonei locuite de calmuci în Regiunea Calmucă și, ulterior, în Republica Kalmâkia), precum și elemente de ordin lingvistic (norma recentă de scriere a cuvintelor neologice, provenite de la nume proprii, cu inițiala din limba de origine, v. și Șerban 2009: 40), justifică opțiunea redactorilor *DOOM*² și *DLR* de a considera pe *kalmác*, împrumut recent din rusă, drept formă literară, iar pe *calmuc*, variantă

³ Articolul *kalmác* este redat cu evidențierile din original. Pentru explicitarea siglelor v. Bibliografia *DLR*, I3: XIX–XCV. Sigla LLME, inexistentă în bibliografia din 2006, corespunde siglei *Lb. statelor lumii*.

învechită. În mai multe volume *DLR* (anterioare celui din 2010), citate ilustrative (*DLR* s.v. *nomad*, *sain*, *scundatic*, *vârștă*) sau chiar definițiile unor cuvinte (*DLR* s.v. *lama*¹) conțin, exclusiv, forma literară *calmuc*. În *DAN*, forma *kalmuc* este considerată neologică. În dicționarele de tip enciclopedic, se întâlnesc cinci soluții, mai ales grafice, diferite: cuvântul-titlu, la plural, *calmucci* (*Enc. Rom.*), *kalmuci* (*Enc. Minerva*) sau, la singular, *calmâc*, urmat în paranteză de *calmuc* (*DEI*), respectiv intrare absentă, cuvântul fiind utilizat în definițiile altor cuvinte, astfel sunt formele *calmuci* (*DER* s.v. *lamaism*) și *kalmâci* (*D. Enc.* s.v. *oirăți*, cf. și articolul *Kalmâkia*). Pe lângă *kalmâc* și *calmuc*, au mai fost identificate formele: *kalmuc* și *calmâc*.

În acest context, este deosebit de sugestivă maniera analitică adoptată în alte două dicționare academice importante, dicționarul manuscris al lui Alexandru Philippide și dicționarul etimologic al Academiei (litera *C*, volum tipărit în 2015 și actualizat, în format electronic, în 2021). În primul rând, Alexandru Philippide este cel dintâi care identifică prima atestare a acestui cuvânt, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, sub forma *călmăș*, în *Letopisețul*⁴ lui Ion Neculce. Din cauza descoperirii târzii a manuscrisului (în 1982, v. Pamfil 2008: 65) și a introducerii lucrării abia în bibliografia celei de a doua ediții a dicționarului-tezaur, informația nu a putut fi valorificată în tradiția lexicografică academică (cf. *DÎLR* 1992). În dicționarul manuscris, formele *călmăș* și *calmuc* sunt considerate sinonime, probabil datorită etimoanelor diferite: *calmăș* (din rusă) este definit sinonimic prin *calmuc* (lipsește etimologia), care, la rândul lui, este explicat sintetic (în maniera proprie lui Philippide, v. Pamfil 2008: 102) prin „popor” (PHILIPPIDE, *DLR* (ms.) s.v.).

În al doilea rând, în *DELR*, litera *C*, volumul al II-lea, prima parte, pe lângă recuperarea unei atestări anterioare (1792, în varianta electronică⁵, față de 1835, în varianta tipărită în 2015), se optează pentru forma literară *calmuc* (v. și principiile de selecție și exemplul *calmuc*, *DELR*, II: XII), atestată frecvent, respectiv pentru variantele lexicale *calmăc* și *calmâc*, ultima având și varianta grafică *kalmâk*. Relevantă este și considerarea etimologiei duble: turcă și franceză în sprijinul formei-titlu, respectiv a etimologiei rusești pentru variante.

Numeroasele atestări cu inițiala *c* impun forma adaptată grafic ca formă literară, în timp ce orice formă cu inițiala *k*, mai puțin atestată, este indicată ca variantă de scriere.

1.2.2. Texte (vechi) românești

În ediția (din 1983, realizată de Gabriel Ștrempel, a) *Letopisețului* lui Ion Neculce, utilizată în bibliografia *DLR*², se găsesc primele atestări ale cuvântului discutat, în formele *calmăș* și *calmât*:

⁴ În ediția lui M. Kogălniceanu din 1853.

⁵ *DELR* online accesat: 26.02.2024.

Și era la acel obuz... *calmâși* și... donți și... căzaci din olatul Harcovului și... căzaci ce le dzic eiți, ce trăesc peste Don, și... moscali (NECULCE, *Let. Țării. Mold.*, 550). Iară pre Șeremet l-au trimis la Chioiv și i-au lăsat... oaste căzaci și *calmâți* (id. ib. 614).

Forma *calmuc* este utilizată ulterior, în secolul al XIX-lea, în texte istorice sau cu caracter istoric. Antedatări pentru forma *calmuc* față de *DLR* (care indică anul 1837), sunt din 1806–1808, respectiv 1814 (cf. prima atestare din 1792, potrivit *DELR* în format electronic), probabil, pe filieră germană, respectiv turcă:

Ariciul este mare vânătoriu de șoareci; drept aceea, *calmucii* îl țin în loc de mătă (Șincai, *Ist. Naturei*, 159). Iar *calmucii* aducea disagiu pe cai, fete și copii de turci și îi mânca care friptură, care rasol și bea horelcă de la marchitan, măcar să fie fost ocaoa un galben (DIONISIE ECLESARHUL, *Hronog.*, 108).

Alte forme, mai puțin frecvente, sunt atestate destul de recent: *kalmâc* în 1949 (*DLR* s.v. nu indică nicio atestare anterioară a formei-titlu), grafiile *calmuk* în 1898 (*Enc. Rom.*, I: 936), apoi în 1935, respectiv *kalmuc* în 1871:

Kalmâcii se aciuiesc pe lângă stațiile de poștă (*Viața Rom.*, 35). Acolo, la Orhei, trăia... de mult neamul neaoș românesc al Călmașilor – poate nu chiar de la Traian, ci de la vreun *calmuk* oarecare (GANE, *Trecute vieți*, 274). S-au... găsit... altele... în țeara *kalmucilor* (ODOBESCU, *Archeol. Preist.*, 204).

1.3. INVENTARUL FORMELOR

1.3.1. *calmuc*

Majoritatea citatelor discutate conțin forma *calmuc*. Primele atestări ale acestei forme sunt din: 1792, în GHERASIM, *Carol*, 99^f (traducere din limba franceză) în *DELR* (versiunea electronică), 1806–1808, în ȘINCAI, *Ist. Naturei* (traducere și adaptare din limba germană, cf. germ. *Kalmücke*) și din 1814, în DIONISIE ECLESARHUL, *Hronog.* (probabil, pe filieră turcă). Dionisie Eclesiarhul cunoștea slavona, rusa, greaca și, probabil, turca, potrivit editorului (1987: 7), drept pentru care forma de plural *calmuci* invită la considerarea filierei turcești pentru împrumutul cuvântului în acest text (v. tc. *kalmuk* indicat ca etimon în *DELR* s.v. *calmuc*, alături de fr. *kalmouk*). Ulterior, forma *calmuc* apare constant, până în prezent, atât în dicționare (v. *supra* 1.1.), cât și în texte. Influența franceză este hotărâtoare, forma românească fiind, în general (v. *infra*), cea adaptată grafic limbii române, cu inițiala (și cu finala) *c*. Pentru că prezintă o oarecare importanță raportat la etnonimul discutat, este de menționat numele de familie *Calmucul*. La consolidarea etnonimului în forma *calmuc* contribuie și adjectivul cu aceeași

formă, prezent, ca determinant, într-o serie de structuri, atestate, frecvent, inclusiv în texte recente: *seminție calmucă*, *tătari calmuci*, *stepe calmuce*, și, mai rar, *general calmuc*, *tânăra calmucă*, *femei calmuce*, *triburi calmuce*, *corturi calmuce*.

1.2.2. *calmuk*

Forma *calmuk* este atestată pentru prima dată în 1935 (v. *supra* 1.2.2.), pentru ca apoi să apară destul de rar. Este de menționat și numele de persoană *Calmuki*.

1.2.3. *kalmuc*

Forma *kalmuc* este folosită pentru prima dată în 1871 (v. *supra* 1.2.2.) și apare mai des decât *calmuk*. Forma este întâlnită în metalimbajul articolelor unor lucrări lexicografice precum *Enc. Rom.* (la 1898) și, mai recent, *DAN* (în 2013).

1.2.4. *calmăș* și *calmât*

Cuvântul în discuție este atestat pentru prima dată în formele *calmăș* și *calmât* în 1743, în *Letopisețul* lui Ion Neculce. Împrumutul din limba rusă este evident o dată cu redarea diferită a pronunției consoanei finale, fie prin *ș*, fie prin *ț*. Este atestat și un nume de familie *Calmăș*.

1.2.5. *calmăș* și *călmăș*

Forma este atestată în 1743 (v. *supra* 1.2.1.). Existența unor nume de familie precum *Calmăș* și *Calmășul* întăresc reconstituirea unei forme *calmăș*, neatestată ca nume etnic ulterior primei atestări și explicabilă prin lectura diferită a ierurilor.

1.2.6. *calmuș*

Forma este atestată în 1906:

Dosoftei Calmuschi era român de origină (*calmuș*), apoi rusit (IONESCU, *Călăuza tipogr.*, 144).

Este, atestat, de asemenea, un nume de familie *Calmuș*, care susține reconstituirea formei hibride.

1.2.7. *calmăc*

Forma *calmăc* nu este atestată, poate fi reconstituită, în schimb, pe baza numelui de familie *Calmăcul*, atestat în 1746, potrivit *DELR*.

1.2.8. *calmâc*

Prima atestare a acestei forme este dinaintea de 1986 (privitor la realități geografice din apropierea zonei de locuire a populației în discuție) și constituie, mai degrabă, un reîmprumut din limba rusă, față de o formă precum *calmăș*. Forma redă pronunția etimonului, acesta fiind adaptat grafic la limba română.

De la eschimoși la *calmâci*, de la tătari la chirchizi, evrei, polonezi, lituanieni și români, toți au trăit împreună și s-au înmormântat unii pe alții (NANDRIȘ-CUDLA, *Siberia*, 172).

1.2.9. *kalmâc*

Forma *kalmâc* este atestată, începând din 1949 (v. *supra* 1.2.1.), destul de rar, și redă, exclusiv la inițială, litera etimonului. După cum am văzut, în *DLR* se optează pentru considerarea acesteia drept formă literară. Soluția adoptată este explicabilă în raport cu principiul recent de redare a numelor proprii străine cu pronunția și grafia din limba de origine, în cazul de față sub presiunea numelui de țară, recent în limba română, *Kalmâkia*⁶.

1.2.10. *kalmâk*

Forma *kalmâk* este menționată printre cuvintele despre care se consideră că au la origine nume proprii sau că sunt derivate de la acestea (Șerban 2009: 40), este indicată ca variantă de scriere a lui *calmâc* (*DELR* s.v. *calmuc*) și apare în glotonimul compus *kalmâk-oirat* (*Lb. statelor lumii* s.v.). Forma corespunde atât fonetic, cât și grafic etimonului.

1.4. FORMA *CALMUC* FAȚĂ DE *KALMÂC*

Sintetizând, numele românesc al acestei populații este atestat în texte, începând din 1743, sub diferite forme: *calmăș*, *calmâc*, *calmăș*, *calmât*, *calmuc*, *calmuk*, *calmuș*, *călmăș*, *kalmâc*, *kalmâk*, *kalmuc*. Varietatea de forme ale cuvântului se explică prin etimologie multiplă: rus. *калмык*, fr. *kalmouk*, tc. *kalmuk*, germ. *Kalmücke*. Frecvența ridicată a atestărilor, preferința și uzul, neîntrerupt în texte până în prezent, al formei *calmuc*, raportul dintre atestările formelor cu inițiala *c* (*calmuc*, *calmâc*, *calmăș* etc.) și cele cu inițiala *k* (*kalmâc*, *kalmâk*, *kalmuc*), net în favoarea primelor, sunt tot atâtea argumente pentru selectarea formei *calmuc* drept formă literară (cum au procedat Philippide, Pușcariu și redactorii *DELR*), odată cu luarea în considerare a celorlalte forme drept variante lexicale și de scriere.

⁶ În limba franceză, potrivit TLFi (accesat: 09.05.2024), numele francez al țării în discuție este în acord grafic cu etnonimul: *kalmouk*, respectiv *Kalmoukie*.

2. CVAZI ȘI QUAZI

2.1. QUAZI ÎN PRIMA EDIȚIE A DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE (DLR)

În *DLR* s.v. *quazi*, atestările sunt exclusiv lexicografice, toate fiind enciclopedice, cu prima atestare în 1966. Etimologia considerată este multiplă, latină și franceză:

QUAZI s.m. pl. Triburi germanice care s-au așezat, la începutul erei creștine, în Moravia și pe malurile Dunării. Cf. DER, M. D. ENC., D. ENC., DEXI. – Pronunțat: *cuazi*. – Din lat. **Quadi**, fr. **Quades** (*DLR* s.v. *quazi*).⁷

2.2. LAT. QUADI

În limba germană superioară medie (germ. *Mittelhochdeutsch*), cuvântul *quât*, cu sensul original „rău, furios, urât, depravat, corupt”, capătă funcție etnonimică, devenind supranume și, ulterior, nume al unui trib germanic (Croitoru 2016: 52). Este vorba despre o veche populație germanică, stabilită pe teritoriul Moraviei de astăzi, menționată pentru prima dată în izvoarele latinești, la Tacitus, iar în cele grecești, la Ptolemeus, și desemnată în limba latină prin etnonimul *Quadi* (Gaffiot 1934 s.v.). Izvoarele istorice indică o legătură între această populație, între timp dispărută, și istoria poporului român. Decebal a încercat să realizeze o serie de alianțe cu populațiile din jur pentru a contracara ofensiva romană, iar acest trib germanic, deși nu a acceptat alianța, nici nu l-a sprijinit pe Domițian împotriva lui Decebal. Ulterior, împreună cu alte populații a atacat Panonia, provincie romană. Spre sfârșitul secolului al IV-lea, împreună cu marcomanii, formează populația din Bavaria (v. și Croitoru 2016: 52–54). În spațiul românesc, o primă informație, de natură lingvistică, apare la finele secolului al XVII-lea, în dicționarul latin-român al lui Corbea (1691–1697), sursă în care este explicat etnonimul latin, fără a se da însă un echivalent românesc, propriu sau împrumutat:

Quadi, g.m. năroade nemțești de demult au fost (T. CORBEA, *Dictiones* s.v.).

2.3. SITUAȚIA ÎN ALTE SURSE

2.3.1. Surse lexicografice

Cuvântul apare exclusiv în forma *quazi* în două dicționare de limbă: ȘĂINEANU, *D.* (în ediția din 1896: *quadi*, și, în ediția din 1930, cu redarea lui *z*), respectiv *DLR*, în care este indicată pronunția „cuazi”. Cuvântul nu este înregistrat în *SCRIBAN, D.*, dar, în *Introducerea* dicționarului, apare forma *cuazi*. Se remarcă

⁷ Articolul *quazi* este redat cu evidențierile din original. Pentru explicitarea siglelor din articolul lexicografic v. Bibliografia *DLR*, I₃, 2006: XIX–XCV.

tratarea uniformă a cuvântului, în forma *quazi*, în majoritatea dicționarelor enciclopedice: *DER*, *MDE*, *DEI*, *D. Enc.*, *DEXI*, mare parte dintre aceste surse fiind citate în articolul din *DLR*. Cuvântul nu este înregistrat ca intrare, dar apare în articolul unui termen istoric în *Enc. Rom.* (s.v. *Decebal*). Statutul neologic al formei *quazi* este marcat prin înregistrarea în dicționare precum *DN¹⁰* (din 2008) sau *DAN* (din 2013), în ambele cu pronunția „cvazi”. Este interesant că, în dicționare, din aceeași perioadă, pentru aceeași formă, se indică două pronunții diferite: „cuazi” în *DLR*, respectiv „cvazi” în *DN¹⁰* și *DAN*. Se observă și o anumită inconsecvență privitoare la uz în două dintre dicționarele citate în *DLR*: intrarea *quazi* (*MDE*, *D. Enc.*), dar în articolul unui termen istoric, referitor la această populație, apar formele *cvazi* (*D. Enc.* s.v. *Marc Aureliu*), respectiv *gvazi* (*MDE* s.v. *Marc Aureliu*), ceea ce denotă o diferență între uz și efortul stabilirii cuvântului-titlu, în concordanță, cel mai probabil, cu etimonul. Nicio altă formă nu este înregistrată în dicționarele de limbă sau enciclopedice consultate. Totuși, forma învechită *cvadi* este analizată în dicționarul specializat *DÎLR* (din 1992), cu atestare în 1743, la Cantemir.

2.3.2. Texte (vechi) românești

Forma *cvadi* este atestată pentru prima dată la începutul secolului al XVIII-lea, în *Letopisețul* lui Nicolae Costin (1700–1710) și, apoi, în *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir (1743). Forma apare apoi, aproape fără excepție, în majoritatea lucrărilor istorice și a publicațiilor din secolul al XIX-lea (*MICU, Ist. Bis.*: 74; *MAIOR, Ist. Înc. Rom.*: 28; *T. AARON, Ist. Maior*: 18, în forma *gvadi*). Începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea, în texte este utilizată una dintre formele: *quadi* (*Transilvania*, nr. 17: 196; *PHILIPPIDE, Orig. Rom.*: 231) sau, cu frecvență sporită, *quazi* (*EMINESCU, Teatru*: 57; *PÂRVAN, Getica*: 93 etc.), ori ambele (*GHICA, Dacia*: 289, 295; *Rev. Istor.*, 337). Apar și forme cu inițiala *c*: *cuadi* (*Lepturariu românesc*: 353; *DENSUȘIANU, Epopeia*: 261) și *cuazi* (*Albina*, nr. 8: 595). Este utilizată forma *cvazi* începând din prima jumătate a secolului al XX-lea, în mai multe publicații și lucrări academice cu caracter istoric (prima atestare fiind din 1912, în *Gazeta de Transilv.*, nr. 21: 3; apoi: *DRĂGANU, României*: 212; *Ist. României*: 452; *DAICOVICIU, Dacii*: 205; *Fontes*: 33; *România Liter.*, nr. 1: 13; *PETOLESCU, Dacia*: 105; *Banatica*: 220; dar și de către alți istorici români, v. Croitoru 2016: 53), uz ce denotă o preferință academică pentru *cvazi* (cf. anterior în 1926, într-o altă lucrare istorică academică, apărea forma *quazi*: *PÂRVAN, Getica*: 93).

2.3.3. Traduceri

Cercetarea aprofundată a unei terminologii sau a oricărui grup lexical circumscris unei noțiuni ori unui grup noțional permite o documentare mult mai largă decât pentru dicționarul-tezaur. O astfel de cercetare, privitoare, de exemplu, la numele românești de populații, apelează la tipuri de surse care nu sunt

înregistrate, din motive obiective, în bibliografia dicționarului-tezaur: traduceri în limba română ale operelor celor mai reprezentativi istorici străini (atât traduceri vechi, existente, de altfel, în mare măsură, în bibliografia *DLR*, dar și mai recente, v. IORDANES, *Getica* sau GIBBON, *Ist. decl.*). De asemenea, o astfel de cercetare include un inventar mai extins (cf. criteriul reprezentativității în bibliografia *DLR*) al lucrărilor și tratatelor românești de istorie (v. Munteanu 2005: 305, Ungureanu 2023)⁸.

Privitor la etnonimul analizat, opțiunile de traducere vizează, în cea mai mare parte a lor, forma *quazi*, care conservă, parțial, grafia din limba sursă, pe care o integrează, însă, morfologic în seria pluralelor românești în *-zi*. Forma *quazi* apare în traduceri din limbi diferite: latină (TACITUS, *Germ.*, 124; IORDANES, *Getica*, 35), engleză (GIBBON, *Decl.*, I, 66), germană (STOICA DE HAȚEG, *Cron. Meh.*, 19; MOMMSEN, *Ist. rom.*, singurul text în limba română care conține forma de singular *quad*).

Marcomanii și vecinii lor înrudiți din est, *quazii* din Moravia, au trecut în clientelă romană (MOMMSEN, *Ist. rom.*, IV: 106). Sub influența lui Tiberius, locul lui fu luat de Vannius, un nobil *quad* (id. ib.).

O serie de traduceri prezintă o mare varietate de forme în alternanță. Astfel, *quadi* și *quazi* apar într-o traducere din limba latină (influența limbii sursă fiind evidentă):

Grecia, Macedonia, Pontus, Asia fură pustiite de gothi, Pannonia jefuită de sarmați și de *quadi* (EUTROPIUS, *Ist. rom.*: 114). A izbutit să puie capăt războiului marcomannic, la care luaseră parte și *quazii*, vandalii, sarmații, suevii și toată lumea barbară (id. ib. 106).

Formele concurente *quazi* și *cvazi* sunt utilizate în câteva traduceri din latină, ceea ce denotă faptul că nu era fixată o normă de aplicat în privința acestui împrumut, ilustrând totodată cele două tendințe principale.

O marcomani, o *quazi*, o sarmați, am găsit în fine pe alții care-mi dau mai multă bătaie de cap decât voi (MARCELLINUS, *Ist. Rom.*: 293). Informațiile... arătau că... fac incursiuni... *cvazii* în Valeria (id. ib. 127). *Quazii*, pierzându-și regele, spuneau că nu-l vor recunoaște pe cel ales în loc (*Ist. Aug.*: 85). Marcus Antoninus... a scăpat Pannoniile de robie, nimicind pe... vandali, și chiar *cvazi* (ib. 87). Acești sarmați erau urmașii... celor care... umpluseră Dacia Ripensis până la Dunăre,

⁸ Mulțumiri prof. univ. dr. Eugen Munteanu și cercet. șt. II dr. Mădălina Ungureanu pentru accesul la fișierul letric de citate și la bibliografia de lucru a proiectului *Etno-horonimia românească. Dicționar istoric al numelor de țări și de popoare în limba română*, siglat *EHR* (derulat în perioada: 2006–2008).

adunându-se la un loc..., împreună cu *quazii* vecini (BUDAI-DELEANU, *Orig. pop. Transilv.*: 963). Domițian a pornit armata împotriva *cvazilor* și marcomanilor (id. ib. 952).

2.4. INVENTARUL FORMELOR

Numele românesc al acestui trib germanic se înfățișează, în texte, în mai multe forme, unele lexicale, altele grafice, majoritatea la plural (o singură ocurență la singular: *quad*, v. *supra* 2.3.3.): *cadi*, *cuadi*, *cuazi*, *cvadi*, *cvazi*, *gvadi*, *gvazi*, *kuazi*, *kvadi*, *quadi*, *quasi*, *quazi*, *qvazi*.

2.4.1. *cadi*

În ediția inițială, de autor, a *Istoriei* lui Maior, din 1812, apare forma *cvadi*, referitor la populațiile care au prădat Pannonia (*sarmatele* și *cvadii*), pentru ca, ulterior, în 1834, în ediția a doua, „pretipărită” de Iordachi de Mălinescu⁹ (Maior moare în 1821), să regăsim forma *cadi*.

Pannonia o prădară sarmatele și *cadii* (MAIOR, *Ist. Înc. Rom.*²: 22).

E vorba fie de o scăpare sau de o greșeală de tipar, fie de o interpretare a editorului. În limba latină existau două nume asemănătoare pentru două populații diferite: *Quadi* „populație germanică” și *Cadi* „populație frigiană” (Gaffiot 1934 s.v.). O atestare precum *cadi*, în fișierul de citate *DLR*, poate fi privită, la prima vedere, ca fiind un împrumut din lat. *Cadi*, însă evenimentul istoric evocat face referire la populația desemnată prin lat. *Quadi*, mai ales că în nota de subsol, scrisă în latină, reluată întocmai în a doua ediție, apare lat. *Quadi*.

2.4.2. *cuadi*

Forma *cuadi* apare, destul de rar, spre finalul secolului al XIX-lea. Prezintă la inițială o adaptare după pronunția franceză:

Dacia era în perichiu, pentru că marcomanii, *cuadii*, sarmatii și alte popoare prădară la Danubiu de sus (*Amicul școalei*, nr. 1: 31). Bastarnii, burii, *cuadii*, breucii și cu bisii Din toți cei mai aproape de daci locuitori (DENSUȘIANU, *Epopoia*: 261).

2.4.3. *cuazi*

Forma *cuazi*, destul de rară, prezintă adaptarea grafică sub influența limbii franceze, odată cu asimilarea cuvântului la pluralele în -z-. Nu este exclus ca forma

⁹ Ediție de lucru în Bibliografia celei de a doua ediții a *Dicționarului limbii române*, elaborat sub egida Academiei Române, dar și în bibliografiile *DA* și *DLR*.

cuadi să reprezinte același cuvânt, în unele surse, având în vedere că *z* era notat uneori cu *q* sau chiar numai cu *d*.

Pe vremea când se apropiau romanii de Dunăre mai era prin Moravia și Slovacia neamul **cuazilor** (quadi) (*Albina*, nr. 38: 595).

2.4.4. *cvadi*

Cvadi este forma în care etnonimul apare atestat pentru prima dată în limba română, fiind, de altfel, singura formă atestată în secolul al XVIII-lea (în operele lui N. Costin și D. Cantemir) și în prima jumătate a secolului al XIX-lea (o singură atestare în cea de-a doua jumătate).

Marco Avriile pierdut-au doadzăci de mii de oaste a sa, închizându-l la locuri strâmte marcomanii și **cvadii** și alte niamuri megieșe (N. COSTIN, *Let. Țării Mold.*: 60). Strânsu-s-au dară acolo schithii, gotthii..., sarmații, **cvadii** (CANTEMIR, *Hronicul*: 1203).

Se remarcă adaptarea formei grafice a împrumutului după pronunția latină *cv-* a primei părți a cuvântului. Cuvântul este analizat în *DÎLR*, unde este indicată prima atestare din Cantemir. Forma *cvadi* apare în *DLR* în două citate (extrase din Maior și Cantemir) ilustrative, însă, pentru alte cuvinte (*DLR* s.v. *ostoi, țară*).

2.4.5. *cvazi*

Forma *cvazi* (v. și Croitoru 2016: 52–54) este atestată pentru prima dată în 1912, iar după 1960, în special, în lucrări de istorie a României sau a dacilor.

Slavii erau cunoscuți în vremea romanilor sub numele de sarmați, schiți, sorabi (sârbi), roxolani (ruși), pe când dacii, thracii, gheții, illyri, **cvazii**, marcomanii, chelții sau galații erau de rasă chelto-germanică (*Gazeta de Transilv.*, nr. 21: 3).

Este forma care apare curent într-o serie de lucrări academice de istorie, din a doua jumătate a secolului al XX-lea și de la începutul secolului al XXI-lea (PETOLESCU, *Dacia; Ist. României*; DAICOVICIU, *Dacii*), dar și într-o serie de traduceri. Este forma grafică complet adaptată la sistemul limbii române, în concordanță și cu primele atestări.

2.4.6. *gvadi* și *gvazi*

Forma *gvadi* apare o singură dată în lucrarea lui Aaron, din 1828, despre *Istoria* lui Maior (pentru forma *gvazi*, cu o singură atestare, v. *supra* 2.3.1.).

Sub Valentinian, *gvadii* cu sarmatele, trecând Dunărea, mare în poporul roman, cel cuprins cu lucru secerișului, pradă făcură (T. AARON, *Ist. Maior*: 18).

2.4.7. *kvadi*

Forma *cvadi* (în alfabet de tranziție, *Kvadii*), din ȘINCAI, *Hron.*, este transcrisă *kvadii* (*DLR* s.v. *năpădi*)¹⁰, fără a se interpreta κ drept *c*, în condițiile în care acesta nu este etimologic (inițiala latinească *qu-* fiind adaptată *cv-* și redată în alfabet de tranziție: $\kappa\beta-$). Interesant este faptul că pe baza aceleiași lecturi este inventariată forma *kvadi* (Croitoru 2016: 53).

2.4.8. *quadi* și *quazi*

Formele *quadi* și *quazi* apar destul de des. De altfel, în prima ediție a dicționarului-tezaur este lucrat cuvântul-titlu *quazi*. Extinderea documentării, cu ocazia redactării celei de a doua ediții a *DLR* și odată cu accesul la fișierul *EHR*, a relevat nu numai variația formală, determinată de diversele soluții de marcare a diferitelor aspecte ale adaptării fonetice și grafice ale împrumutului, în special, din latină, ci și atestări (cu mult anterioare) formei analizate în 2010, și o concurență *quazi* – *cvazi* pentru statutul de formă literară. Prima atestare, relevantă pentru utilizarea alternativă a formelor *quadi* și *quazi*, este din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (față de 1966 în *DLR*).

Decebal a tras... în partea lui pe Parocu, prințul partilor, pe sarmați și pe *quazi* (GHICA, *Dacia*: 289). Sarmatii. Această familie coprinde pe iasygi, anti, astigi și *quadi* (id. ib. 295).

Dacă forma *quazi* este din ce în ce mai frecventă, forma românească alternativă *quadi* este utilizată din ce în ce mai rar începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea.

2.4.9. *qvazi*

Este de semnalat forma hibridă *qvazi* (din 1977), în care inițiala în grafia etimonului este combinată cu redarea pronunției etimonului.

O serie de învățați pun pe seama coborârii goșilor, incursiunile costobocilor, mișcările *qvazilor*, marcomanilor, vandalilor și a altor populații (*Studii*, tom 30, nr. 2: 307).

¹⁰ În bibliografia *DLR* este folosită ediția din 1853 (în alfabet de tranziție) a *Hronicii* lui Șincai, pe când în bibliografia *DLR*², ediția din 1967 (în alfabet latin).

Cuvintele românești provenite din lexeme latinești și/sau franțuzești (împrumutate, la rândul lor, din latină), cu inițiala *qua-*, prezintă, în general, două tipuri de forme: una cu *cv-*, după latină, și altele două cu inițialele *cua-*, respectiv *ca-*, după franceză. Așadar, formele *cuadi*, *cuazi*, dar și *quadi*, *quazi*, se explică prin influența limbii franceze. Formele *cvadi* și *cvazi*, dar și *gvadi*, *gvazi*, sunt grăitoare pentru influența latină, istoricii moderni și unii traducători preferând forma complet adaptată, odată cu raportarea la etimonul latin.

3. VARIANTE ETNONIMICE

3.1. ETNONIME

În general, numele de populații și numele de țări (pentru mai multe informații privind cercetări recente asupra etnonimelor și horonimelor, v. Munteanu 2005 și Dominte 2005) au fost considerate, deopotrivă, nume proprii. În trecut, când nu erau formulate principii clare de traducere a acestora, fiind împrumutate, în general, din mai multe limbi, erau adaptate fonetic și/sau grafic, în diferite grade. În prezent, împrumuturile de nume proprii urmează, în general, principiul păstrării grafiei și pronunției din limba de origine. Principiul este pe deplin justificat pentru numele de țări, în cazul cărora un nume precum *Kalmâkia* (nume internațional *Kalmykia*) este redat cu litere latine în limba română, dar cu pronunția originală, cuvântul fiind atestat recent în limba română, la începutul secolului al XXI-lea (*Lb. statelor lumii* s.v.). Numele de populații, scrise cu inițială majusculă până în prima jumătate a secolului al XX-lea, sunt, însă, nume comune, fiind înregistrate, definite și ilustrate în dicționarele de limbă, în măsura posibilului, cu toate formele sau cu formele reprezentative din limbă. Prezența îndelungată în limbă a unora dintre ele, cum ar fi *calmuc* sau *cvazi*, în forme variat adaptate sistemului limbii române, precum și uzul încă al acestora în lucrări istorice științifice și de popularizare, confirmă formelor adaptate statutul de variante literare. Împrumuturile recente neadaptate sau adaptate parțial, de tipul *kalmâk*, respectiv *quazi*, având în vedere statutul lor în *DLR* și care se încadrează în seria reîmprumuturilor, este necesar să fie considerate variante, fiecare cu ponderea sa de atestări. Literelor *K* și *Q* li s-a conferit relativ târziu legitimitate alfabetică în limba română, motiv pentru care abia volumul *DLR* din 2010 conține articole cu cele două litere. Articole precum *kalmâc* și *quazi* vin să întărească lexicografic grupul de cuvinte cu aceste inițiale.

3.2. VARIANTE ETIMOLOGICE

Formele: *calmăș*, *calmâc*, *calmăș*, *calmât*, *calmuc*, *calmuk*, *calmuș*, *călmăș*, *kalmâc*, *kalmâk*, *kalmuc* sunt rezultatul împrumutului, variat adaptat fonetic și grafic în

limba română, pe mai multe filiere: rusă (prima dată, în secolul al XVIII-lea, și, a doua oară, în secolul al XX-lea, ca reîmprumut), turcă, franceză și germană. Forma *calmuc* corespunde criteriului frecvenței atât diacronic, cât și sincron, drept pentru care ar trebui considerată variantă literară. Totuși, în volumul *DLR*, din 2010, *kalmâc* este cuvânt-titlu, în timp ce *calmuc* este indicat drept variantă învechită. Formele, la plural: *cadi*, *cuadi*, *cuazi*, *cvadi*, *cvazi*, *gvadi*, *gvazi*, *kuazi*, *kvadi*, *quadi*, *quasi*, *quazi*, *qvazi*, provin din împrumutul în limba română pe mai multe filiere, relevante pentru tipul de adaptare fonetică și grafică: lat. *Quadi*, fr. *Quades*, dar și engl. *Quasi* sau germ. *Quasi*, prin intermediul traducerilor recente. Formele *cvazi* și *quazi* concurează din punct de vedere al frecvenței.

În lexicografie, în general, și în *DLR*, în particular, criteriul uzului este decisiv în alegerea formei literare dintre mai multe variante lexicale. În cazul variantelor lexicale etimologice, în aceeași măsură literare, se recurge la consensul și/sau decizia academică (*DELR*, II: XIV), în fapt, la dicționarul ortografic. *Calmuc* este foarte bine atestat atât în lucrările mai vechi, cât și în cele recente, dar figurează ca variantă învechită în *DOOM*³ față de *kalmâc*. Atât *cvazi*, cât și *quazi* sunt atestate în lucrări recente, dar nu sunt înregistrate în niciuna dintre edițiile *DOOM*. Sunt argumente atât pentru forma literară *quazi* (tradiția lexicografică, reîmprumutul considerat neologism, atestările mai numeroase în secolul al XIX-lea față de cealaltă formă), cât și pentru *cvazi* (folosit de istoricii contemporani, formă deplin adaptată sistemului limbii române, în consonanță cu primele atestări).

CONCLUZII

Actualizarea articolelor lexicografice, în cadrul celei de a doua ediții a *Dicționarului limbii române* al Academiei, privește, mai ales, atestările, formele și sensurile cuvintelor. În plus, aduce noutăți în privința stabilirii formei-titlu, după cum arată textul de față. Numele românești a două populații, una mongolică și cealaltă germanică, au fost analizate în prima ediție a dicționarului, într-unul din volumele publicate în 2010, în articolele corespunzătoare cuvintelor *kalmâc* (în seria nouă, și *calmuc*, în seria veche) și *quazi*. Situația numelor celor două populații prezintă o anumită complexitate lexicologică și lexicografică evidentă în surse lexicografice, texte (vechi) românești și traduceri. Inventarul destul de bogat al formelor celor două etnonime constă în variante etimologice datorate împrumutului pe filiere diferite care trimit la aceleași etimoane, precum și diferitelor grade de adaptare fonetică și grafică. În lumina noilor atestări și forme, se impune reluarea analizei lexicografice proprii unui dicționar-tezaur și restabilirea formei-titlu a fiecăruia dintre cele două etnonime discutate.

BIBLIOGRAFIE

A. Surse¹¹

- Albina* = *Albina*, Foaie săptămânală pentru popor, 1935, Fundația culturală regală „Principele Carol”.
- Amicul școalei* = *Amicul școalei sau Foaia pentru Învățământ și Educație la Români*, 1861, an I, nr. 1, Sibiu.
- MARCELLINUS, *Ist. rom.* = Ammianus Marcellinus, 1982, *Istoria romană*, Studiu introductiv, traducere, note și indice [de] David Popescu. București: Editura Științifică.
- Banatica* = *Banatica*, 2020, Reșița: Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Caraș-Severin, Muzeul Județean Reșița.
- BARCIANU-POPOVICI, D.³ = Sab. Pop.-Barcianu, 1900, *Dicționar român-german și german-român de...*, Ediția a treia. Sibiu (Nagy-Szeben): Editura și Tipariul lui W. Krafft.
- BUDAI-DELEANU, *Orig. pop. Transilv.* = Ion Budai-Deleanu, 2011, *Despre originile popoarelor din Transilvania*, în *Opere*, Ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu și Eugen Pavel, Studiu introductiv de Eugen Simion. București: Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2011, p. 932–1060. [Scris în 1820, în limba latină, tradus de Ladislau Gyémánt în 1991].
- GANE, *Trecute vieți* = Constantin Gane, 1935, *Trecute vieți de doamne și domnițe*. [Vol.] II: *Epoca fanariotă (1714–1821)*. București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.
- CANTEMIR, *Hronicul* = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în *Opere*, I, [Ediție și studiu introductiv de Stela Toma]. București: Academia Română. Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2003, p. 873–1509. [Scris între 1717 și 1723]
- COSTINESCU, *Vocab.* = Ion Costinescu, 1870, *Vocabular româno-frances*, [I–II]. București: Tipografia Națională Antreprenor C. N. Rădulescu.
- D. Enc.* = *Dicționar enciclopedic*. [Vol.] I–VII. București: Editura Enciclopedică. I: 1993; II: 1996; III: 1999; IV: 2001; V: 2004; VI: 2006; VII: 2009.
- DA* = *Dicționarul limbii române*. [DA] [Sub conducerea lui Sextil Pușcariu]. Tomul I. Partea I: A–B. Academia Română. București: Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: C. Academia Română. București: Tipografia Ziarului „Universul”, 1940.
- DAICOVICIU, *Dacii* = Hadrian Daicoviciu, *Dacii*. București: Editura Științifică, 1965.
- DAN = Florin Marcu, *Dicționar actualizat de neologisme*. București: Editura Saeculum I. O., 2013.
- DEI = *DEI. Dicționar enciclopedic ilustrat*. București: Editura Cartier, 1999.
- DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române. (DELR)*. Vol. II: *Litera C. Partea 1. Ca–Cizmă*. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. [Coordonatori: Acad. Marius Sala, Andrei Avram, membru corespondent al Academiei]. București: Editura Academiei Române, 2015. (vezi ediția electronică actualizată, consultabilă la adresa <https://delr.lingv.ro/>, accesat: 09.05.2024)
- DENSUȘIANU, *Epopeia* = Aron Densușianu, *Negriada. Epopeia națională*, vol. I. București: Tipografia Curții Proprietaru F. Göbl, 1879.
- DER = *Dicționar enciclopedic român*, vol. I–IV. București: Editura Politică. I: (A–C). 1962; II: (D–J). 1964; III: (K–P). 1965; IV: (Q–Z). 1966.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române. DEX*. București: Editura Academiei R.S.R., 1975.
- DEX² – 2009 = *DEX. Dicționarul explicativ al limbii române*. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Ediție revăzută și adăugită. [Tiraj nou]. București: [Editura] Univers Enciclopedic Gold.
- DEXI = *DEXI. Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*. [Coordonator științific: Eugenia Dima]. Chișinău: Arc & Gunivas, 2007.

¹¹ Articolul preia, în general, modalitatea de siglare din Bibliografia *DLR*², pe care o adaptează și o aplică și altor surse.

- DÎLR* = Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche. (1421–1760)*. București: Editura Științifică, 1992.
- DIONISIE ECLESIARHUL, *Hronog.* = Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf (1764–1815)*, Transcriere după original, indice și glosar de Dumitru Bălașa, Studiu introductiv de Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu, Note și comentarii de Nicolae Stoicescu. București: Editura Academiei R.S.R., 1987. [Manuscris din 1814].
- DL* = *Dicționarul limbii române literare contemporane*. Vol. I–IV. Academia R.P.R. [București]: Editura Academiei R.P.R. I: (A–C). 1955; II: (D–L). 1956; III: (M–R). 1957; IV: (S–Z). 1958.
- DLR* = Academia Română, *Dicționarul limbii române. (DLR)*. Serie nouă. I–XIV. Tomul VII. Partea 1. Litera *N*. București: Editura Academiei R.S.R., 1971; Tomul VII. Partea a 2-a. Litera *O*. București: Editura Academiei R.S.R., 1969; Tomul X. Litera *S*. Partea 1. *S–Sclabuc*. București: Editura Academiei R.S.R., 1986; Partea a 2-a: *Scladă–Semînțarie*. București: Editura Academiei R.S.R., 1987; Tomul XII. Partea 1: Litera *Ț*. București: Editura Academiei Române, 1994; Tomul XIII. Partea a 3-a: Litera *V*. *Viclă–Vuzum. Literele W, X, Y*. București: Editura Academiei Române, 2005, p. 753–1 340; Tomul I. Partea a 3-a: Litera *D*. *D – Deînmulțit*. București: Editura Academiei Române, 2006; Tomul IV. Litera *L*. *L–Lherzolită*. București: Editura Academiei Române, 2008; Tomul III. Literele *J, K, Q*. București: Editura Academiei Române, 2010.
- DLR*² = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Ediția a doua, revizuită și adăugită, Tomul I, Litera *A*. *A – Abzițui* [Redactori responsabili: Monica Busuioc, Cristian Moroianu], București: Editura Academiei Române, 2021.
- DM* = *Dicționarul limbii române moderne*, Academia R.P.R., Institutul de Lingvistică din București, [Sub direcția prof. univ. D. Macrea]. [București]: Editura Academiei R.P.R., 1958.
- DN*¹⁰ = Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*. Ediția a X-a revăzută, augmentată și actualizată. București: Editura Saeculum Vizual, 2008.
- DOOM*² = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, [Coordonator: Ioana Vintilă-Rădulescu]. București: [Editura] Univers Enciclopedic, 2005.
- DOOM*³ = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. Ediția a III-a revăzută și adăugită, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Coordonatoare: Ioana Vintilă-Rădulescu. București: Editura Univers Enciclopedic Gold, 2021.
- DRĂGANU, *Românii* = Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX – XIV, pe baza toponimiei și a onomasticeii*. Academia Română. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1933.
- EMINESCU, *Teatru* = Mihai Eminescu, *Teatrul original și tradus, în Opere*, vol. VIII: *Teatrul original și tradus. Traducerile de proză literară. Dicționarul de rime*, Studiu introductiv de Petru Creția. București: Editura Academiei R.S.R., 1988, p. 33–482. [Scrise între 1868 și 1888; publicate postum].
- Enc. Minerva* = *Minerva. Enciclopedie română*. Cluj: Editura Comitetului de Redacție al Enciclopediei Române Minerva, 1930.
- Enc. Rom.* = Dr. C. Diaconovich, *Enciclopedia română*. Tom. I–III. Sibiu: Editura și Tiparul lui W. Krafft. I: 1898; II: 1900; III: 1904.
- EUTROPIUS, *Ist. rom.* = Eutropius, *Istoria romană*, traducere de G. Popa-Lisseanu, București: Editura Minerva, 1916.
- Fontes* = *Fontes historiae Dacoromanae / Izvoarele istoriei României*, vol. II: *De la anul 300 până la anul 1000*, publicate de Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ștefan, Radu Hâncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, București: Editura Academiei R.S.R., 1970.
- Gaffiot 1934 = F. Gaffiot, *Dictionnaire Latin Français*, Paris: Hachette, 1934. (<https://www.lexilogos.com>)
- Gazeta de Transilv.* = *Gazeta de Transilvania*. Publicație periodică, politică și culturală. Brașov, 1912.
- GHERASIM, *Carol* = Voltaire, *Istoria craiului Șveziei Carol 12*. [Traducere din limba franceză făcută de arhimandritul Gherasim de la Mitropolia din Iași]. [Manuscris din 1792; Biblioteca Centrală Universitară din Iași, cota IV–5, f. 1–160].

- GHICA, *Dacia* = Ion Ghica, *Dacia veche*, în *Opere*, III, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, glosar și bibliografie de Ion Roman. București: Editura Minerva, p. 277–324. [Publicată în revistă în 1861].
- GIBBON, *Ist. decl.* = Edward Gibbon, *Istoria declinului și a prăbușirii imperiului roman*, vol. I–III, antologie, traducere și prefață de Dan Hurmuzescu. București: Editura Minerva, 1976.
- IONESCU, *Călăuza tipogr.* = George Ionescu, *Călăuza tipografului*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1906.
- IORDANES, *Getica* = Iordanes, *De origine actibusque Getarum*, ediție bilingvă latină-română, traducere de David Popescu, ediție îngrijită, studiu introductiv, notă asupra ediției Gabriel Gheorghe. București: Editura Fundația Gândirea, 2001.
- Ist. Aug.* = *Istoria augustă (Scriptores historiae Augustae. Vitae diversorum principum et tyrannorum a Divo Hadriano usque ad Numerianum)*. Studiu introductiv de Vladimir Iliescu, Partea I – traducere și note de David Popescu; partea a II-a – traducere și note de Constantin Drăgulescu, București: Editura Științifică, 1971.
- Ist. României* = *Istoria României*. [Vol.] I–IV. Academia Republicii Populare Române. București, Editura Academiei Republicii Populare Române. I: *Comuna primitivă. Sclavagismul. Perioada de trecere la feudalism*, 1960.
- Lb. statelor lumii* = Ioana Vintilă-Rădulescu, *Limbile statelor lumii. Mică enciclopedie*. Cuvânt înainte [de] Acad. Marius Sala. București: Editura Meronia, 2007.
- Lepturarii rumînesc* = *Lepturarii rumînesc*, cules den scriptori rumîni pren Comisiunea denumită de către naltul Ministeriu al învățămîntului, ascedat spre folosința învățăceilor den clasa V. și VI. a gimnasiului de sus de Arune Pumnul, Tomul III. Vieanna: c. r. editure a cărților scolastice, 1862.
- MAIOR, *Ist. Înc. Rom.* = Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Buda: Tipariul Crăeștei Tipografie a Universității Ungurești, 1812.
- MAIOR, *Ist. Înc. Rom.*² = Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Întocmită de ..., iar acum pretipărită prin Iordachi de Mălăinescu ... [Reeditare]. Buda: Tipariul Crăeștei Tipografie a Universității Ungurești, 1834. [Ediția I: 1812]
- MDA = *Micul dicționar academic*. Vol. I–IV. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”. București: Editura Univers Enciclopedic, I: 2001, II: 2002, III: 2003, IV: 2003.
- MDE = *Mic dicționar enciclopedic*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1972.
- MICU, *Ist. bis.* = Samuil Micu, *Istoria bisericească*. Transliterare de pe manuscrisul original paleografic, studiu introductiv, note și glosar de Veniamin Micle, Bistrița, 1993. [Scris în 1800]
- MOMMSEN, *Ist. rom.* = Theodor Mommsen, *Istoria romană*, vol. I–IV, traducere de Joachim Nicolaus. București: Editura Științifică și Enciclopedică, I: 1987, II–III: 1988, IV: 1991.
- N. COSTIN, *Let. Țării Mold.*, = Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601. Letopisețul Țării Moldovei de la 1709 la 1711*. [I–II], în *Opere*, I. Ediție cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu cu prefață de G. Ivănescu. Iași: Editura Junimea, 1976, p. 1–287. [Scris între 1700 și 1710].
- NANDRIȘ-CUDLA, *Siberia* = Anița Nandriș-Cudla, *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean*. București: [Editura] Humanitas, 1991. [Scris ante 1986; publicat postum]
- NDU = Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*. București – Chișinău: [Editura] Litera Internațional, 2006.
- NECULCE, *Let. Țării Mold.* = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocardat și O samă de cuvinte*, în *Opere*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel. București: Editura Minerva, 1982. [Scris în 1743]
- ODOBESCU, *Archeol. Preist.* = Alexandru I. Odobescu, *Archeologie preistorică*, în *Scieri literare și istorice*, vol. II. București: Editura Librăriei Sococ & Comp., 1887, p. 135–306. [Publicate în reviste între 1869 și 1873]
- PÂRVAN, *Getica* = Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*. București: Cultura Națională, 1926.

- PETOLESCU, *Dacia*, = Constantin C. Petolescu, *Dacia. Un mileniu de istorie*. Academia Română. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”. București: Editura Academiei Române, 2010.
- PHILIPPIDE, *DLR (ms.)* = Alexandru Philippide, *Dicționarul limbii române*. [1897–1905]. [Manuscris; Biblioteca Academiei Române, Filiala Iași „Fondul A. Philippide”, donația lui Gheorghe Ivănescu]
- PHILIPPIDE, *Orig. Rom.* = Alexandru Philippide, *Originea românilor*. Vol. I: *Ce spun izvoarele istorice*. Iași: Tipografia „Viața Românească” S. A., 1923.
- RESMERIȚĂ, *D. Etim.* = Alexandru Resmeriță, *Dicționarul etimologico-semantic al limbei române*. Craiova: Institutul de Editură „Ramuri”, 1924.
- Rev. Istor.* = *Revista istorică*. Vălenii de Munte, 1940.
- România Liter.* = *România literară*. Săptămânal de literatură și artă. București, 1976.
- ȘĂINEANU, *D.* = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*. Craiova: Institutul de Editură Ralian și Ignat Samitca, [1896].
- ȘĂINEANU, *D.*⁸ = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române cuprinzând*. [Craiova]: Editura „Scrisul Românesc” S. A., fost Samitca, [1930].
- SCRIBAN, *D.* = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*. Edițiunea întâia. Iași: Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- ȘINCAI, *Hron.* = Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, în *Opere*, vol. I, Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugaru. Prefață și note de Manole Neagoe. [București]: Editura pentru Literatură, 1967.
- ȘINCAI, *Ist. Naturei* = *Istoria naturei sau a firei*. [Prelucrare din limba germană, după Johann Heinrich Helmuth, de Gheorghe Șincai], [Manuscris dintre 1806 și 1808; Biblioteca Academiei Române; Filiala Cluj, cota 422, 93 f.]. [Publicată fragmentar în *Școala Ardeleană*. Antologie de texte alcătuită și coordonată de Eugen Pavel. FNSA. București: Academia Română. Fundația Națională pentru Știință și Artă. Muzeul Național al Literaturii Române, 2018. IV: *Scrieri didactice și instructive. Repere critice. Glosar. Indice de autori, traducători și opere antologate*, p. 142–161]
- STOICA DE HAȚEG, *Cron. Meh.* = Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Mehădiei și a Băilor Herculane*, în *Scrieri*, Ediție întocmită de Damaschin Mioc, Costin Feneșan. Timișoara: Editura Facla, 1984, p. 1–74. [Scris în limba germană în 1829, tradus de Costin Feneșan în 1984]
- Studii* = *Studii*. Revistă de istorie. București, 1977.
- T. AARON, *Ist. Maior* = Theodor Aaron, *Scurtă apendice la Istoria lui Petru...* Buda: Tipariul C[raiești] Universității din Pesta, 1828.
- T. CORBEA, *Dictiones* = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Ediție de Alin-Mihai Gherman, vol. I: Studiu introductiv, note și text. Cluj-Napoca: Editura Clusium, 2001. [Scris între 1691 și 1697].
- TACITUS, *Germ.* = P. Cornelius Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*. Traducere și note de Teodor A. Naum, Prefața de N. Lascu, în *Opere*, vol. I. București: Editura Științifică, 1958.
- TDRG² = Heimann Hariton Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch, 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron*. [Band I–III]. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. I: 1986.; II: 1988; III: 1989.
- TLFi = *Trésor de la langue Française informatisé* / <http://atilf.atilf.fr/tlf.htm> / ATILF (CNRS/ Université de Lorraine).
- Transilvania* = *Transilvania*. Foaia Asociațiunii transilvane pentru literatură română și cultura poporului român. Brașov: Tip. Römer & Kamner, 1873.
- Viața rom.* = *Viața Românească*. Revistă a Societății Scriitorilor din România, apoi Revistă a Uniunii Scriitorilor din R.P.R. București, 1949.

B. Studii

- Croitoru, I., 2016, *Nume de populații vechi germanice în istoriografia română*, Iași: Casa Editorială Demiurg.

- Dominte, C., 2005, „Nume de populații și de triburi germanice în Antichitate într-un viitor lexicon românesc de etnonime”, *Analele Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași. Secțiunea IIIe. Lingvistică* (LI), 117–152.
- Munteanu, E., 2005, „Etno-horonimia românească (EHR). Dicționar istoric al numelor de țări și de popoare în română. Prezentarea unui proiect”, *Analele Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași. Secțiunea IIIe. Lingvistică* (LI), 299–321.
- Pamfil, C.-G., 2008, *Alexandru Philippide*, București/Chișinău: Editura „Litera Internațional”.
- Șerban, F., 2009, „Litere neologice și tendințe de valorificare a resurselor sugestive”, *Dacoromania* 1 (XIV), 37–54.
- Ungureanu, M., M. Moruz, 2023, „Dicționar de etno-horonimie românească”, *Anuar de Lingvistică și Istorie literară* (LXIII), 97–108.

NOTES ON THE ROMANIAN ETHNONYMS *CALMUC* ‘KALMYK’ AND *CVAZI* ‘QUASI’

Abstract

The purpose of this text is to present notes on the Romanian ethnonyms *calmuc* ‘Kalmyk’ and *cvazi* ‘Quasi’. The first edition of the Academy’s *Dictionary of the Romanian Language (DLR)* was published in several volumes, in the period 1907–2010. In the volume corresponding to the letters *J, K, Q*, published in 2010, the articles *kalmâc* and *quazi*, the Romanian names of two populations, one Mongolian and the other Germanic, are worked on. The documentation for the second edition of the *DLR* makes it possible to identify two rich series of etymological variants of the two words, due to borrowing on different channels and varied adaptation to the Romanian language system. On the one hand, it is about the forms: *calmăș*, *calmâc*, *calmăș*, *calmât*, *calmuc*, *calmuk*, *calmuș*, *călmăș*, *kalmâc*, *kalmâk*, *kalmuc*. On the other hand, it is about the forms, in the plural: *cadi*, *cuadi*, *cuazi*, *cvadi*, *cvazi*, *gvadi*, *gvazi*, *kuazi*, *kvadi*, *quadi*, *quasi*, *quazi*, *qvazi*. The frequency and constant presence in texts of the *calmuc* ‘Kalmyk’ form, as well as the competition in recent texts of the *cvazi* and *quazi* ‘Quasi’ forms are arguments for reconsidering the *kalmâc* and *quazi* title-forms in favor of the *calmuc* ‘Kalmyk’ and *cvazi* ‘Quasi’ forms.

ASPECTE ALE DERIVĂRII CU SUFIXUL *-EȚ*

CAROLINA POPUȘOI

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București
carolina_popusoi@yahoo.com

Cuvinte-cheie: *derivare, sufix, origine slavă, bază de derivare, valori semantice.*

Keywords: *derivation, suffix, Slavic origin, derivational base, semantic values.*

1. PRELIMINARII

Sufixul *-eț* reprezintă o particularitate a limbii române, acesta negăsindu-se în celelalte limbi romanice. Lipsa sufixului *-eț* în limbile neolatine ar putea fi un indiciu referitor la originea lui.

Afixul *-eț* are variantele *-aț*, *-ăț*, care, de regulă, se prezintă ca variante fonetice, la nivel regional.

În mediul științific românesc, sufixul *-eț* a fost abordat sumar de Ovidiu Densusianu (1901), George Pascu (1916), Alexandru Graur (1929), Virgil Nestorescu (2006), Magdalena Popescu-Marin și Eugenia Contraș (2007)¹.

Cercetarea problemei tratate aici va fi susținută cu material faptic, excerptat din DA, DLR, MDA, DEX, DI.

2. ORIGINEA SUFIXULUI *-EȚ*

Primele informații despre proveniența sufixului *-eț* găsim la lingvistul sloveno-austro-ungar Franz Miklosich² (1881), care a fost preocupat atât de slavistică, cât și de dialectul daco-român. Lingvistul susține că afixul *-eț* este de origine slavă, fapt plauzibil ținând cont de lipsa lui în celelalte limbi romanice. Acest fapt este confirmat și de lingvistul român George Pascu, în monografia *Sufixe românești*³, unde se pun în discuție și aspecte legate de etimologia sufixelor din limba română. Despre sorgintea slavă a sufixului discută și lingvistul Alexandru Graur⁴.

¹ În *Form. Cuv. (XVI–XVIII)* (2007: 117–118, 210).

² Miklosich (1881: 54).

³ Pascu (1916: 316–324).

⁴ Graur (1929: 43–51).

Unii lingviști consideră însă că sufixul *-eț* are origine multiplă. Astfel, Ovidiu Densusianu⁵ menționează că afixul *-eț*, în cazul numelui de agent și al diminutivelor, provine din vechea bulgară (*-icǎ*), iar, în cazul adjectivelor, din lat. (*-icius*).

Abordarea lui Ovidiu Densusianu despre etimologia multiplă este susținută și de către lingvistele Magdalena Popescu-Marin și Eugenia Contraș⁶.

Analizând derivatele din limba română cu sufixul *-eț*, am găsit doar 4 lexeme organizate în latină cu sufixele *-icius*, *-icium*, *-itium*, care, în română, s-au adaptat fonetic, devenind *-eț*⁷. V. *mistreț* s.m. < lat. *mixticius* „porc sălbatic”; *județ* s.n., s.m. < lat. *judicium* (înv.) „judecată”; (înv.) „judecata de apoi”; (înv.) „judecător”; (înv.) „Dumnezeu”; (înv.) „cârmuitor al unui oraș”; „unitate administrativ-teritorială, în România, în componența căreia intră mai multe orașe și comune”; *nutreț* s.n. < lat. *nutricium*; *ospeț/ uspeț* s.n. < lat. *hospitium* „ospăț”; (înv.) „oaspete”.

După cum vedem, lexemele examinate sunt substantive, și nu adjective. Cât despre derivate adjectivale cu sufixul *-eț*, nu am întâlnit niciun lexem cu origine latină. În această ordine de idei, George Pascu menționează că sufixele latine *-icius*, *-icium*, *-itium* „s-au pierdut în română, [fapt pentru care] sufixul românesc *-eț* corespunde în[tru] totul sufixului slav *-eť*”⁸.

Prin urmare, din slavă, sufixul *-eț* a fost împrumutat prin lexeme ca: *târgoveț*, *-eață* s.m.f. „negustor”; „locuitor al unui târg” (cca. 1514–1516, Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*); E: vsl. *trǔgovicǐ*, bg. *tǎrgovec*; *pocroveț* s.n. „bucată de pânză folosită pentru acoperirea unor obiecte de cult în religia creștină” (a. 1588, Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I); E: slv. *pokrovicǐ*; *ceasloveț* s.n. „ceaslov” (a. 1588, Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I); E: slv. *časosloveca*; *letopiseț* s.n., s.m. „cronică, hronic”; „cronicar” (a. 1620, Moxa, *Cronica universală*); E: slv. *lǐetopǐsicǐ*; *agneț* s.n. „bucată de prescură din care se taie anafura pentru împărtășanie” (a. 1643, Varlaam, *Cazania*); E: slv. *agnǐcǐ*, bg. *agnec*; *stareț*, *-ă* s.m.f. „călugăr (călugăriță) care conduce o mănăstire” (a. 1643, Varlaam, *Cazania*); E: slv. *starǐcǐ*; *precupeț*, *-eață* s.m.f. „persoană care cumpără de la producător zarzavaturi, fructe, ouă etc., pe care le revinde apoi cu preț mai ridicat, în piață sau pe străzile orașului” (a. 1645, Herodot, *Istori*); E: vsl. *prǐekupǐcǐ*, bg. *prekupec*; *magupeț/ magopeț* s.m. „brutar la mănăstire” (a. <1678–1683>, *Lexicon slavo-român*); E: vsl. *magjupecǐ*, srb. *magjupicǐ*;

⁵ Densusianu (1901: 253); v. și Densusianu, în ILR (1969: 184).

⁶ *Form. Cuv. (XVI–XVIII)* (2007: 210).

⁷ În asemenea situații, avem a face cu un sufix *-eț*², neproductiv în română, care nu constituie obiectul de studiu de aici.

⁸ Pascu (1916: 322), v. și *ibidem*, 424.

tripesneț s.n. „cântec religios compus din trei versete sau strofe” (a. 1700, *Bibliografia românească veche*, I); E: slv. *trepjasnecī*;

cupeț, *-eață* s.m.f. „negustor” (a. 1750, *Uricariul*, XXII); E: vsl. *kupīcī* etc.

După cum se poate vedea, sufixul *-eț* a pătruns în limba română încă la începutul sec. al XVI-lea, prin împrumuturi din slavonă, slava veche și bulgara veche.

Din categoria împrumuturilor de origine slavă, amintim și lexemele:

bocăneț s.n. „(bucată de) pâine”; E: ucr. *bohonecī*, *buhanecī*⁹;

bogonoseț s.m., adj. (înv.) „(om) cu frica lui Dumnezeu”; E: vsl. *bogonosecī*;

canaveț/ canavăț s.n. (înv.) „pânză groasă (de cânepă)”; E: bg. *kanavaca*;

cervoneț s.m. (înv.) „monedă rusească de aur (egală cu 3 ruble)”; (pop.) „bancnotă rusească de 10 ruble (cu circulație între anii 1922–1947)”; E: rus. *červonec*;

coneț s.n. (înv., reg.) „sfârșit”; E: vsl. *konīcī*, bg., rus. *konec*;

coteș s.n. „adăpost pentru păsări, făcut din scânduri sau din piatră”; E: vsl. *koīcī*;

criveț/ crivăț s.n. „vânt puternic și rece, care suflă iarna dinspre nord-est, aducând mari scăderi de temperatură”; E: vsl. *krivīcī*, bg. *krivec*;

dvoreș s.n. (reg.) „curte”; E: bg., rus. *dvorec*;

glumeț, *-eață* s.m.f., adj. „(om) care face multe glume”; E: bg. *glumec*;

hârleș s.n. (reg.) „cazma”; E: vsl. *rylīcī*;

igreș s.m. (reg.) „lăutar”; „scripcar”; E: bg. *igrec*;

isteș, *-eață* adj. „ager (la minte), deștept”; E: vsl. *istīcī*;

loveș/ lovăț s.m. (înv., reg.) „ochitor bun”; „vânător”; „pescar”; E: rus., ucr. *lovec*, srb. *lovac*;

opaietș s.n. „lampă mică, primitivă, care luminează cu ajutorul unui fitil introdus într-un recipient umplut cu seu, ulei sau untură”; E: vsl. *opajecī*;

palaneș s.n. (reg.) „turtă făcută din aluat de pâine, coaptă pe vatră sau pe plită, uneori umplută cu brânză, urdă, magiun etc.”; „pâine nedospită și prost coaptă”; E: ucr. *paljanicja*;

praveș/ pravăț s.n. (înv., reg.) „drum drept”; „ghid, îndreptar”; s.m. „dirijor (de cor)”; E: vsl. *pravīcī*, bg. *pravec*, srb. *pravac*;

sticleș/ stigleș s.m. „sticlete”; E: bg. *stiglic*, srb. *steglic*;

șugubeș, *-eață* adj. „glumeț, hazliu”; „poznaș”; E: vsl. *dušegubīcī*;

vrăbeș s.m. „vrăbete”; E: bg. *vrabec*, srb. *vrabac* etc.

Examinând lexemele de mai sus, constatăm că împrumuturile din slavonă, din slava veche și din limbile slave moderne sunt, de regulă, formații derivate și în aceste limbi. Spre exemplu:

maladeș s.m. (reg.) „flăcău; tânăr; voinic”; E: rus. *molodec* < rus. *molod(oī)* „tânăr” + *-ec*¹⁰;

poslaneș s.m. (înv.) „mesager; trimis; sol”; E: pol. *poslanjec*, rus. *poslanec* < pol. *poslan(je)*, rus. *poslan(je)* „mesaj” + *-ec*;

⁹ V. lexemele din ucraineană în *Толковий словарь українського языка*, <https://1550.slovaronline.com>.

¹⁰ În transcrierea fonetică, prin afixul *-ec(i)* din limbile slave, se notează sufixul *-eț*.

provideț s.m.f., adj. (înv.) „(om) prezicător”; „(om) profet”; E: slv. *providecī* < slv. *provid(eti)* „a prevedea” + *-ecī*;

scapeț/ scopeț s.m. „bărbat castrat”; „membru al unei secte creștine apărute în Rusia, care practică asceza și castrarea”; E: vsl. *skopecī*, rus. *skopec* < slv., rus. *skopit*² „a castra” + *-ec* etc.

Asemenea împrumuturi au circulat activ în limba veche, dar și în graiuri, influențând, astfel, procesul de creare a cuvintelor pe teren românesc cu sufixul *-eț*.

3. DERIVATE CU SUFIXUL *-EȚ*

În limba română, sunt peste 150 de lexeme organizate cu sufixul *-eț*. Menționăm că o seamă considerabilă de lexeme terminate în *-eț* au etimologie necunoscută, ceea ce ne determină să admitem că numărul derivatelor cu sufixul discutat ar putea fi mult mai mare.

Din atestările date în DA, DLR, MDA, constatăm că primele derivate pe teren românesc cu sufixul *-eț* au apărut pe la sfârșitul secolului al XVI-lea (v.: *măreț*, *-eață*¹¹/ *amăreț*, *-eață* adj. „grandios, impunător, falnic, maiestuos, fastuos”; s.m.f., adj. (reg.) „(om) care se mândrește; semeț”; s.m.f., adj. (reg.) „(om) care se trufește; orgolios” (a. 1581, Coresi, *Evanghelie cu învățătură...*)).

Pe lângă derivatele din clasa substantivelor comune, în această perioadă, s-au creat și un număr considerabil de nume proprii, cum ar fi: antroponime (nume de botez și de familie¹²), toponime, hidronime. Spre exemplu: *Gavrileț*, *Iacobeț*, *Ioneț*; *Morăreț*, *Păuneț*, *Ruseț*; *Codreț*, *Gruieț*; *Olteț*, *Pruteț* etc.¹³

Destul de productiv în derivate cu sufixul *-eț* a fost și secolul al XVII-lea. Dintre derivatele din această perioadă, amintim: *cinsteț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) cinstit” (a. 1675, M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei...*); *măiestreț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) viclean”; s.m.f., adj. (înv.) „(om) care face un lucru cu măiestrie; talentat”; adj. (înv.; despre lucruri) „care este făcut cu măiestrie” (a. 1682, Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, I); *mândreț*, *-eață* adj. (înv.) „frumos ca aspect”; „splendid”; „strălucitor” (a. 1699, *Foletul novel*).

¹¹ Menționăm că sufixul *-eață*, care formează femininul adjectivelor și al substantivelor masculine derivate cu sufixul *-eț* (având adesea, la substantive, și valoare motională), este diferit de sufixul autonom *-eață* din abstracte ale calității (v.: *dulceață*, *verdeață*, *roșeață*) sau din substantive concrete (v.: *blăneață* (reg.) „scândură mică”; *cahleăț* (reg.) „cahlă”; *păcăneață* (reg.) „clopot mic (de aramă) care se pune la oi”). Prin urmare, avem a face cu două sufixe omonime: *-eață*¹ și *-eață*². De asemenea, vorbim despre un sufix *-eață*² în cazul perechii sufixale *-eț* (s.n.) – *-eață*² (s.f.) care formează lexeme cu sensuri complet diferite, v.: *lumineț* s.n. (reg.; dim.) „opaiț mic” – *lumineață* s.f. (reg.; bot.) „iarba-fiarelor (*Drosera rotundifolia*)”; *podeț* s.n. (dim.) „pod mic” – *podeață* s.f. (rar) „platformă, estradă, podium”.

¹² V.: Constantinescu (1963: LIX), Popescu-Marin (1978).

¹³ M. Popescu-Marin (1978: 299) semnalează că unele substantive proprii derivate cu sufixul *-eț* „apar înregistrate” mai înainte de sec. al XVI-lea, în „primele texte, scrise în slavonă, care conțin nume românești”. Despre atestări ante sec. al XVI-lea, vorbește și V. Nestorescu (2006: 48–49): „există formații cu *-eț* atestate înainte de sec. al XVI-lea”, fără însă să precizeze dacă avem a face cu derivate nume proprii sau comune.

Apogeul în formarea cuvintelor cu afixul *-eț* îl reprezintă secolul al XIX-lea. Marea parte a acestor derivate, actualmente, fac însă parte din registrul regional (v.: *acheț* s.n. „cutie în care se păstrează acele și celelalte instrumente de cusut”; *cuștuleț* s.n. „gustare”; *dobleț/ dubleț* s.m. „dovleac”; *ghelăieț, -iață/ geleleț, -eață* s.m.f., adj. „(om) vorbăreț, guraliv”; *gogoneț, -eață/ coconeț, -eață/ dodoneț, -eață/ dodoleț, -eață* adj. „rotund”; *plămădeț/ plomădeț* s.m. „aluat”; „copaie în care se frământă aluatul”; *șeităleț* s.n. „plimbare” etc.).

În limba română, sufixul *-eț* participă la formarea substantivelor, adjectivelor și, foarte rar, a adverbelor.

a) Derivate substantivale:

acheț s.n. (reg.) „cutie în care se păstrează acele și celelalte instrumente de cusut”; *albeț* s.n. (reg.) „alburn”; *bobreț* s.m. (reg.) „rinichi”; *boldeț* s.n. (reg.; dim.) „bold mic”; *boteț* s.n. (reg.; dim.) „bot mic pentru brânză; putinică”; *brădeț* s.m. (dim.) „brad mic”; *brâneț/ bârneț*¹⁴ s.n. (pop.) „cingătoare (îngustă și lungă) cu care se încing femeile peste catrință”; (pop.) „brăcinar”; (reg.) „prosop îngust de in sau de cânepă, brodat cu flori cu care se decorează icoanele”; *cămineț/ chimineț* s.n. (reg.) „piatră de protecție în patru muchii, așezată la căloi lângă vatră”; *cârsteț/ crâsteț* s.m. (reg.) „grămadă de snopi așezați pe câmp (în formă de cruce)”; *ciocârleț* s.m. (reg.; orn.) „ciocănițoare (*Sitta caesia*)”; *ciuciuleț* s.m. (reg.) „ciuciulete”; *ciuleț*¹ s.n. (reg.) „scul mic din fire textile înfășurate în spire de o anumită lungime, constituind unități de măsură în filatură”; „mănunchi de foi de tutun”; *ciulineț* s.n. (reg.) „strat de nămol format pe fundul apei, prin putrezirea plantelor acvatice”; *cobileț* s.m. (reg.) „gaură cioplită în capul unui stâlp, în care se fixează un alt stâlp”; „firidă”; „cotlon”; „loc gol (la vatră), larg încât să poată dormi un om în el”; *codlăneț* s. (reg.) „loc pe vatră unde stau copiii”; *coieț* s.m. (min.) „rocă cristalină care conține globule de cristal de cuarț”; *colindeț/ colindreț/ bolindeț* s.n. (pop.; dim., hip.) „colind mic/ drăguț”; s.n. (pop.; dim.) „colăcel care se dă colindătorilor”; s.m. (pop.; dim., hip.) „colindător mic/ drăguț”; *copileț* s.m. „lăstar care crește de la rădăcină sau de la subsuoara frunzei unei plante”; s.n. (reg.) „căprior”; s.n. (reg.) „scaun mic cu trei picioare”; *cotroneț* s.n. (reg.) „coteț pentru păsări”; *crăieț* s.m. (reg.; iht.) „crăiete (*Phoxinus phoxinus, Perca flaxiateles, Rhodeus amarus*)”; *curmeț* s.m. (reg.) „curmei”; *crâsteț/ cresteț* s.m. (reg.; orn.) „pasăre călătoare mai mare decât mierla, cu penajul brun-măsliniu și cu aripile roșcate, care trăiește pe câmp și în stufărișul din apropierea bălților (*Croycray*)”; *cuștuleț* s.n. (reg.) „gustare”; *dâmbeț* s.n. (dim.) „dâmb mic”; *dobleț/ dubleț* s.m. (reg.) „dovleac”; *făcăleț* s.n. „băț neted, folosit la amestecarea mămligii; melesteu”; *făgădeț* s.n. (reg.) „făgăduință, promisiune, jurământ”; *fâneț* s.n. (pop.) „teren pe care crește iarbă pentru fân”; *ferdeleț* s.n. (reg.) „măsură de capacitate (pentru cereale)”; *ficăteț*

¹⁴ Unele substantive neutre (v. *bârneț, colindeț, horneț, fâneț, ineț* „inărie”, *moleț, sculeț, șopreț* etc.) au circulat/ circulă în variație liberă (cu același sens), alături de formele feminine (v. *bârneață, colindeață, horneață, fâneață, ineață* „inărie”, *moleață, sculeață, șopreață* etc.), acestea din urmă reprezentând variante morfologice ale celor dintâi.

s.m. (reg.) „caltaboș făcut din ficat de porc”; *frâneț* s.n. (pop.; dim.) „frâu mic”; *găineț/ gănieț* s.m. (reg.) „găinaț”; *goleț* s.m. (reg.) „persoană îmbrăcată prost, sărăcăcios sau sumar”; „țigan nomad; corturar”; „străin”; *gomoieț/ gumuieț/ gămuieț* s.n. (reg.) „grămadă mică (de gunoi, frunze etc.)”; *grăjdeț* s.n. (reg.; dim.) „grajd mic”; *gruieț* s.n. (reg.; dim.) „deal mic”; *hinteț* s.n. (reg.; dim.) „caleașcă mică”; *hodeț* s.n. (reg.) „fiecare dintre lemnele care unesc două câte două furcile colibei păstorilor”; *horneț* s.n. (reg.; dim.) „horn mic”; *huhureț* s.m. (reg.; orn.) „huhurez (*Strix aluco*, *Strix urelensis*)”; *ineț* s.n. (reg.) „inărie”; s.m. (reg.; bot.) „planta *Linaria vulgaris*”; *jireapeț* s.m. (reg.; bot.) „ienupăr (*Juniperus communis*)”; *lăteț*, *-eață* s.m.f. (reg.; iht.) „beldiță (*Alburnoides bipunctatus*)”; „behliță (*Rhodeus amarus*)”; *lătureț*¹ s.n. (reg.) „vas de lemn în formă de jgheab sau ciubăr în care se pun lăturile”; *loitreț* s.m. (reg.; dim.) „loită mică”; *lotreț*, *-eață/ lutreț*, *-eață* s.m.f. (pop.; dim.) „lotru mic”; *lumineț* s.n. (reg.; dim.) „opaiț mic”; *măgăreț*, *-eață* s.m.f. (reg.; dim., hip.) „măgar mic/ drăguț”; *măieț* s.n. (reg.; dim.) „ciocan mic”; (reg.) „unealtă de pisat; pisălog”; (reg.) „tindeche la războiul de țesut”; *măscăreț* s.m. (înv.) „măscărici”; *mireț* s.m. (reg.; hip.) „mire drăguț”; *moleț* s.n. (înv.) „moleșală”; (reg.) „obiect, lucru moale”; (min.) „rocă moale, care se sparge ușor”; *munteț* s.n. (reg.) „vânt care bate dinspre apus”; *nodeț* s.n. (reg.; anat.) „extremitate inferioară a gambei”; *obleț* s.m. (iht.) „pește mic, zvelt, de culoare albă-argintie, cu gura oblică, fără mustăți, care trăiește în apele dulci (*Alburnus alburnus*)”; s.n. (reg.) „obadă la roată”; s.n. (reg.) „fiecare dintre bârnele care formează pereții caselor de lemn”; *ochet* s.m. „inel metalic care întărește o gaură făcută într-o pânză de navă, într-o foaie de cort etc. pentru a nu se destrăma; ochet”; (reg.) „laț făcut la capătul unei sfori, al unei frânghii etc.”; (reg.) „vârtej de apă”; *olteț* s.n. (reg.) „vânt de la apus”; *orb(i)eț* s.m. (zool.) „cățelul-pământului (*Spalax microphthalmus*)”; *pătrăreț* s.n. (reg.) „vas pentru lapte”; „vas folosit ca măsură de capacitate pentru lichide”; *plăieț* s.n. (reg.) „câmpie înaltă”; „cărare lăaturalnică, prin pădure, care trece peste un deal”; *plămădeț/ plomădeț* s.m. (reg.) „aluat”; „copaie în care se frământă aluatul”; *pocmeț* s. (reg.) „pomneată”; *podeț* s.n. (dim.) „pod mic”; *pomnoleț* s.n. (reg.; dim.) „vatră mică pe care este clădit cuptorul”; *popândeț/ popondeț* s.m. (reg.; zool.) „șoarece (*Microtus arvalis*)”; s.m. (reg.; zool.) „popândău (*Citellus citellus*)”; s.m. (reg.; im.) „om scund”; s.n. (reg.) „sperietoare de păsări”; *Pruteț/ pruteț* s.n. (hidr.; dim.) „afluent mic al Prutului”; (reg.) „braț părăsit al Prutului, care rămâne ca baltă”; *puieț* s.n. (reg.; dim.) „sertar mic”; s.m. (reg.) „scândură din partea de jos a ferestrei”; *pupuieț* s.m. (reg.) „umflătură”; „căpiță de fân”; *săcuieț* s.n. (reg.; dim.) „sac mic”; *scaieț/ scăieț* s.m. (reg.; bot.) „scaiete”; *scăuneț* s.n. (reg.; dim.) „scaun mic”; *sclipet/ sclipăț/ scripet/ scripăț* s.m. (reg.; bot.) „plantă erbacee din familia rozaceelor, cu tulpina noduroasă, cu frunze compuse din trei foliole și cu flori galbene, folosită în medicină; scânteiuța (*Anagallis arvensis*)”; *sculeț* s.n. (reg.; dim.) „scul mic”; *străieț* s.m. (reg.) „șubă veche și uzată”; *soreț* s.m. (reg.) „vânt calduț care bate dinspre răsărit”; (reg.; iht.) „sorete (*Lepomis gibbosus*, *Eupomotis gibbosus*, *Alburnus alburnus*)”; *șeităleț* s.n. (reg.) „plimbare”; *șopreț/ sopreț* s.n. (reg.; dim.) „șopron mic”; *șuieț* s.m. (reg.; iht.) „crap cu corpul cilindric și cu capul

ascuțit (*Cyprinus carpio hungaricus*”); *șumuleț* s.n. (reg.; dim.) „șomoioș mic”; *tașuieț* s.n. (reg.) „sac mic în care se păstrează făina”; *tâlpeț* s.m. (reg.) „talpă la războiul de țesut”; „talpă la sanie”; *târleț* s.n. (reg.; dim.) „turmă mică de oi”; *târneț* s.n. (reg.; dim.) „mătură mai mică, făcută din măracini sau din nuiiele”; (reg.; bot.) „porumbar (*Prunus spinosa*)”; *turteț* s.m. (reg.; bot.) „plantă parazită fără frunze, care se răsușește ca firul de tort în jurul plantelor pe care trăiește (*Cuscuta epithimum*, *Cuscuta europaea*)”; *ulmeț* s.m. (dim.) „ulm mic”; *umbreț* s.n. (reg.) „locuință provizorie făcută la fânațe, pentru a servi ca adăpost în timpul cositului”; *ungheț* s.n. (pop.; dim.) „ungheraș”; (reg.) „loc pe vatra cuptorului, dintre cuptor și perete sau dintre sobă și perete, unde se țin obiecte, uneori fiind și loc de dormit”; (reg.) „firidă la cuptor în care se țin lemne pentru foc”; *verdeț* s.m. (reg.; iht.) „boiștean (*Phoxinus phoxinus*)”; (reg.; orn.) „florinte (*Carduelis chloris chloris*)”; (reg.; entom.) „larva fluturelui-de-varză”; (reg.) „lemn verde” etc.

b) Derivate adjectivale:

albeț, *-eață* adj. (reg.) „albineț”; *citeț*, *-eață* adj. (despre scrisul de mână, texte manuscrise) „care se poate citi ușor; deslușit, lizibil”; *codreț*, *-eață* adj. (reg.) „de codru”; *gogoneț*, *-eață/ coconeț*, *-eață/ dodoneț*, *-eață/ dodoleț*, *-eață* adj. (reg.) „rotund”; *îndrăzneț*, *-eață* adj. „curajos”; „obraznic”; „original”; *lăteț*, *-eață* adj. (reg.; dim.) „lățicel”; *lătoreț*², *-eață* adj. (reg.; dim.) „puțin lateral”; *marineț*, *-eață* adj. (neob.) „maritim”; *măiestreț*, *-eață* adj. (înv.; despre lucruri) „care este făcut cu măiestrie”; *mălăieț*, *-iață* adj. (despre fructe sau legume) „moale și sfărâmicios, făinos”; *măreț*, *-eață/ amăreț*, *-eață* adj. „grandios, impunător, falnic, maiestuos, fastuos”; *pădureț*, *-eață* adj. (despre plante, pomi fructiferi) „care crește în pădure sau într-un loc necultivat; sălbatic”; (despre fructe) „produs de un arbore sălbatic, nealtoit”; *păstăieț*, *-iață* adj. (reg.) „păstăios”; *pistruieț*, *-iață* adj. (reg.; despre animale) „pestrit”; *pluteț*, *-eață* adj. (înv.; despre ape curgătoare) „navigabil”; (neob.; despre nave) „care poate naviga”; *scârbeț*, *-eață* adj. (înv., reg.) „scârbos”; „înfiorător”; *scruntăreț*, *-eață* adj. (reg.; despre locuri, terenuri etc.) „zvântat după ploaie”; *secăreț*², *-eață* adj. (reg.; despre lanuri de grâu; despre boabe de grâu sau de alte cereale) „amestecat cu secară”; *șaiieț* adj. (reg.; despre pământ) „negru, productiv, afânat și ușor de lucrat”; „cu nisip mărunț”; *tăreț*, *-eață* adj. (reg.) „tare, vârtos”; *tărtăneț*, *-eață/ turtăneț*, *-eață* adj. (reg.) (despre corp) „scurt și îndesat, gros”; (despre cap) „rotund” etc.

c) Derivate mixte (substantivale și adjectivale):

(*ne*)*amăgeț*, *-eață* s.m.f., adj. (pop.) „(persoană) care (nu) amăgește”; *bătrâneț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) bătrânicios”; *bobleț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) prost”; „(om) bleg”; „(om) nătărău”; *călăreț*¹⁵, *-eață* s.m.f., adj. „(om) care călărește”; *cărtureț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv., reg.) „(om) cărturar”; *cinsteț*, *-eață*

¹⁵ Deși există surse în care se consideră că lexemul *călăreț*, *-eață* are ca etimon lat. **caballaricius* (v. DEX), unele lucrări admit și posibilitatea derivării pe teren românesc (v. Cihac, *D. Et.*, I; DA, I; DELR, II).

s.m.f., adj. (înv.) „(om) cinstit”; *ciolomeț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) care se obrăznicește”; *ciuleț*², *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(animal) cu urechile ciulite (întoarse înapoi)”; *cocoreț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(ființă) cu moț; moțat”; „(ființă) gureșă”; (fig.) „(om) îndrăzneț”; *coteleț*, *-eață* s.m.f. (reg.) „(om) cotelitor”; *crăcăneț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.; dim.) „(om) crăcănat puțin”; *curteneț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv., reg.) „(om) politicos”; „(om) iscusit”; „(om) obraznic”; *curvăreț*, *-eață* s.m.f., adj. (pop.) „(persoană) care duce o viață desfrânată”; *domneț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) boieros”; *drumeteț*, *-eață* s.m.f., adj. „(persoană) care călătorește (pe jos); călător”; *făleț*, *-eață/ feleț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) mândru”; „(om) lăudăros”; „(om) trufaș”; *gălbeneț*, *-eață/ gălbineț*, *-eață* s.m.f., adj. (pop.) „(om) palid”; „(om) blond”; *ghelăieț*, *-iață/ geleleț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) vorbăreț, guraliv”; *golăneț*, *-eață/ goloneț*, *-eață/ coloneț*, *-eață* s.m.f., adj. (pop.) „(persoană) îmbrăcată prost, sărăcăcios”; *handraleț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(persoană) care este în relații de dragoste cu o altă persoană; iubit”; *iubeț*, *-eață* s.m.f., adj. (pop.) „(persoană) care iubește mult, care este pătimasă în dragoste”; *îndrăzneț*, *-eață* s.m.f., adj. „(persoană) care nu se teme de greutăți, de pericole; curajos”; „(persoană) care își îngăduie prea multe; obraznic”; *lăieț*, *-iață* s.m.f., adj. „(țigan) care face parte dintr-o laie”; „(persoană) cu înfățișare neîngrijită”; *lumeț*, *-eață/ lumăț*, *-ață* s.m.f., adj. (pop.) „(om) căruia îi place viața”; „(om) iubitor de petreceri”; „(om) vesel”; *măiestreț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) viclean”; „(om) care face un lucru cu măiestrie; talentat”; *măreț*, *-eață/ amăreț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) care se mândrește; semeț”; (reg.) „(om) care se trufeste; orgolios”; *măscăreț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) glumeț”; „(om) poznaș”; *muiereț* s.m., adj. (reg.) „(om) afemeiat”; *necărturareț* s.m., adj. (înv.) „(om) necărturar”; *negreț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) negricios”; *omeneteț*, *-eață/ omineț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) omenos”; *orbeț*, *-eață/ orbieț*, *-iață* s.m.f., adj. (pop.) „(ființă) care nu vede bine sau nu vede deloc”; *păcăleț*, *-eață/ păcâleț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv., reg.) „(persoană) care păcălește; păcălici”; *pândeț*, *-eață* s.m.f., adj. (pop.) „(ființă) care pândește (pentru a ataca)”; *pizmătăreț*, *-eață/ pizmătareț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) pizmaș”; *pocneț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(copil) rău”; *pozneț*, *-eață/ pozmeț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) poznaș”; *prilesteț*, *-eață/ prilăsteț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) înșelător”; *rumeneț*, *-eață/ rumineț*, *-eață* s.m.f., adj. (pop.) „(om) rumen”; *rușeteț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om, animal) roșcat”; *sfieț*, *-iață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) sfios”; *sloveneț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) elocvent”; „(om) care știe carte”; *slovesneț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) elocvent”; *sprințăreț*, *-eață/ sprețăreț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) sprințar”; *strugureț* s.m., adj. (reg.; bot.) „specie de măr (cu fructe mărunte)”; *șăncăleț*, *-eață/ șancaieț*, *-iață* s.m.f., adj. (reg.) (persoană) care glumește”; *șolomeț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) glumeț”; „(om) ștrengar”; *șuieteț*, *-iață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) subțire; zvelt”; *șupureț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) băgăreț”; „(om) descărcăreț”; *teleleț*, *-eață/ țeleleț*, *-eață* adj., s.m.f. (reg.; depr.) „(care este) teleleu”; *văicăreț*, *-eață* s.m.f., adj. (pop., fam.; depr.) „(om) care se văicărește”; *vorbeț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv., reg.) „(om) care poate vorbi” etc.

După cum observăm, derivatele adjectivale cu trăsătura [+ Animat] se pot substantiviza (devenind, adesea, substantive agentive) și, invers, derivatele substantivale animate se pot adjectiviza. Se consideră că mai întâi s-au creat derivatele nume de agent, apoi derivatele adjectivale animate, după care, s-au format derivatele adjectivale inanimate: „Din numele de agent devenite adjective, s-a detașat apoi și un sufix adjectival”¹⁶.

d) Derivate adverbiale:

citeț adv. „deslușit, lizibil”; *costeșeț/ coșteșeț/ osteșeț* adv. (înv., reg.) „de la umăr spre șoldul opus, în felul cum se poartă arcul; arcește”; *îndrăzneț* adv. „original”; „cu mult curaj”; „cu obrăznicie”; *măiestreț* adv. (înv.) „cu măiestrie”; „cu talent”; *măreț/ amăreț* adv. „mândru”; *pluteț* adv. (înv.) „plutind”; *teleleț/ țeleleț* adv. (reg.; depr.) „ca un teleleu”.

În baza exemplelor de mai sus, constatăm că, în calitate de derivate adverbiale propriu-zise, figurează doar lexemele *costeșeț/ coșteșeț/ osteșeț*. Celelalte derivate adverbiale reprezintă conversiuni ale adjectivelor.

Dintre derivatele românești cu sufixul *-eț*, cele mai reprezentative sunt formațiile substantivale, apoi cele mixte (substantivale și adjectivale), care se caracterizează prin trăsătura [+ Animat], după care urmează derivatele adjectivale inanimate și, în final, ca o subclasă ne semnificativă, derivatele adverbiale. În clasa derivatelor substantivale, prevalează cele cu trăsătura [+ Inanimat], fiind, cu precădere, substantive neutre.

Marea parte a derivatelor cu sufixul *-eț* au caracter regional, popular sau învechit, astăzi circulând un număr destul de mic de lexeme din această categorie (v.: *călăreț, citeț, drumeț, făcăleț, îndrăzneț, mălăieț, măreț, pădureț*, precum și unele diminutive: *podet, ulmet*)¹⁷.

4. BAZA DE DERIVARE A CUVINTELOR CREATE CU SUFIXUL *-EȚ*

În limba română, lexemele formate cu sufixul *-eț* au ca temă de derivare substantive, adjective, verbe și, destul de rar, adverbe.

a) Bază de derivare substantivală:

acheț s.n. (reg.) „cutie în care se păstrează acele și celelalte instrumente de cusut” < *ac* + *-eț*; *bobreț* s.m. (reg.) „rinichi” < *bobr(ic)* + *-eț*; *boldeț* s.n. (reg.; dim.) „bold mic” < *bold* + *-eț*; *boteț* s.n. (reg.; dim.) „bot mic pentru brânză; putinică” < *bot*² + *-eț*; *brădeț* s.m. (dim.) „brad mic” < *brad* + *-eț*; *brâneț/ bârneț* s.n. (pop.) „cingătoare (îngustă și lungă) cu care se încing femeile peste catrință”; (pop.)

¹⁶ *Form. Cuv. (XVI–XVIII)* (2007: 118).

¹⁷ Despre neproductivitatea sufixului *-eț* în limba literară, v. Popescu-Marin (1978: 297).

„brăcinar”; (reg.) „prosop îngust de în sau de cânepă, brodat cu flori cu care se decorează icoanele” < *brână* + *-eț*; *cămineț/ chimineț* s.n. (reg.) „piatră de protecție în patru muchii, așezată la căloi lângă vatră” < *cămin* + *-eț*; *cărtureț, -eață* s.m.f., adj. (înv., reg.) „(om) cărturar” < *cărtur(ar)* + *-eț*; *cârsteț/ crâsteț* s.m. (reg.) „grămadă de snopi așezați pe câmp (în formă de cruce)” < *cârstă* + *-eț*; *cinsteț, -eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) cinstit” < *cinste* + *-eț*; *ciocârleț* s.m. (reg.; orn.) „ciocănitoare (*Sitta caesia*)” < *ciocârl(an)* + *-eț*; *ciuciuleț* s.m. (reg.) „ciuciulete” < *ciuciul(ete)* + *-eț*; *ciuleț*¹ s.n. (reg.) „scul mic din fire textile înfășurate în spire de o anumită lungime, constituind unități de măsură în filatură”; „mânunchi de foi de tutun” < *ciulea* + *-eț*; *ciulineț* s.n. (reg.) „strat de nămol format pe fundul apei, prin putrezirea plantelor acvatice” < *ciulin* + *-eț*; *cobileț* s.m. (reg.) „gaură cioplită în capul unui stâlp, în care se fixează un alt stâlp”; „firdă”; „cotlon”; „loc gol (la vatră), larg încât să poată dormi un om în el” < *cobilă* + *-eț*; *cocoreț, -eață* s.m.f., adj. (reg.) „(ființă) cu moț; moțat”; „(ființă) gureșă”; (fig.) „(om) îndrăzneț” < *cocor* + *-eț*; *codlăneț* s. (reg.) „loc pe vatră unde stau copiii” < *codlan*¹⁸ (var. lui *cotlan* „cotlon”) + *-eț*; *codreț, -eață* adj. (reg.) „de codru” < *codru* + *-eț*; *coieț* s.m. (min.) „rocă cristalină care conține globule de cristal de cuarț” < *coi*² + *-eț*; *colindeț/ colindreț/ bolindeț* s.n. (pop.; dim., hip.) „colind mic/ drăguț”; s.n. (pop.; dim.) „colăcel care se dă colindătorilor”; s.m. (pop.; dim., hip.) „colindător mic/ drăguț” < *colind* + *-eț*; *copileț* s.m. „lăstar care crește de la rădăcină sau de la subsuoara frunzei unei plante”; s.n. (reg.) „câprior”; s.n. (reg.) „scaun mic cu trei picioare” < *copil* + *-eț*; *cotroneț* s.n. (reg.) „coteț pentru păsări” < *cotron* (var. lui *cotlon*) + *-eț*; *crăieț* s.m. (reg.; iht.) „crăiete (*Phoxinus phoxinus*, *Perca flaxiateles*, *Rhodeus amarus*)” < *crai* + *-eț*; *crâsteț/ cresteț* s.m. (reg.; orn.) „pasăre călătoare mai mare decât mierla, cu penajul brun-măsliniu și cu aripile roșcate, care trăiește pe câmp și în stufărișul din apropierea bălților (*Croycray*)” < *cristei* + *-eț*; *curmeț* s.m. (reg.) „curmei” < *curm* + *-eț*; *curteneț, -eață* s.m.f., adj. (înv., reg.) „(om) politicoș”; „(om) iscusit”; „(om) obraznic” < *curtean* + *-eț*; *curvăreț, -eață* s.m.f., adj. (pop.) „(persoană) care duce o viață desfrânată” < *curvar* + *-eț*; *cuștuleț* s.n. (reg.) „gustare” < **cuștul* (cf. *cuștuli*) + *-eț*; *dâmbeț* s.n. (dim.) „dâmb mic” < *dâmb* + *-eț*; *dobleț/ dubleț* s.m. (reg.) „dovleac” < *dobl(eac)* + *-eț*; *domneț, -eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) boieros” < *domn* + *-eț*; *drumeț, -eață* s.m.f., adj. „(persoană) care călătorește (pe jos); călător” < *drum* + *-eț*; *făgădeț* s.n. (reg.) „făgăduință, promisiune, jurământ” < *făgadă* + *-eț*; *fâneț* s.n. (pop.) „teren pe care crește iarba pentru fân”; „fân” < *fân* + *-eț*; *ferdeleț* s.n. (reg.) „măsură de capacitate (pentru cereale)” < *ferdelă* + *-eț*; *ficăteț* s.m. (reg.) „caltaboș făcut din ficat de porc” < *ficat* + *-eț*; *frâneț* s.n. (pop.; dim.) „frâu mic” < *frâu* + *-eț*; *găineț/ gănieț* s.m. (reg.) „găinaț” < *găin(aț)* + *-eț*; *gogoneț, -eață/ coconeț, -eață/ dodoneț, -eață/ dodoleț, -eață* adj. (reg.) „rotund” < *gogon* „mic obiect sferic” + *-eț*; *golăneț, -eață/ goloneț, -eață/ coloneț, -eață* s.m.f., adj. (pop.) „(persoană) îmbrăcată prost, sărăcăcios”

¹⁸ V. etimologia la Loșonți (2021: 111).

< *golan* + *-eț*; *gomoieț/ gumuieț/ gămuieț*¹⁹ s.n. (reg.) „grămadă mică (de gunoi, frunze etc.)” < *gomoi* „claie de paie” + *-eț*; *grăjdeț* s.n. (reg.; dim.) „grajd mic” < *grajd* + *-eț*; *gruieț* s.n. (reg.; dim.) „deal mic” < *grui* + *-eț*; *handraleț, -eață* s.m.f., adj. (reg.) „(persoană) care este în relații de dragoste cu o altă persoană; iubit” < *handral(ău)* + *-eț*; *hinteț* s.n. (reg.; dim.) „caleașcă mică” < *hint(eu)* „caleașcă” + *-eț*; *hodeț* s.n. (reg.) „fiecare dintre lemnele care unesc două câte două furcile colibei păstorilor” < *hod*² + *-eț*; *hornet* s.n. (reg.; dim.) „horn mic” < *horn* + *-eț*; *huhureț* s.m. (reg.; orn.) „huhurez (*Strix aluco, Strix urelensis*)” < *huhur(ez)* + *-eț*; *ineț* s.n. (reg.) „inărie”; s.m. (reg.; bot.) „planta *Linaria vulgaris*” < *in* + *-eț*; *jireapeț* s.m. (reg.; bot.) „ienupăr (*Juniperus communis*)” < *jneap(ăn)* + *-eț*; *lăieț, -iață* s.m.f., adj. „(țigan) care face parte dintr-o laie”; „(persoană) cu înfățișare neîngrijită” < *laie* + *-eț*; *lăturiț*¹ s.n. (reg.) „vas de lemn în formă de jgheab sau ciubăr în care se pun lăturile” < *lături* + *-eț*; *lăturiț*², *-eață* adj. (reg.; dim.) „puțin lateral” < *latură* + *-eț*; *loitret* s.m. (reg.; dim.) „loită mică” < *loită* + *-eț*; *lotret, -eață/ lutret, -eață* s.m.f. (pop.; dim.) „lotru mic” < *lotru* + *-eț*; *lumeț, -eață/ lumăț, -ață* s.m.f., adj. (pop.) „(om) căruia îi place viața”; „(om) iubitor de petreceri”; „(om) vesel” < *lume* + *-eț*; *lumineț* s.n. (reg.; dim.) „opaiț mic” < *lumină* + *-eț*; *măgăreț, -eață* s.m.f. (reg.; dim., hip.) „măgar mic/ drăguț” < *măgar* + *-eț*; *măieț* s.n. (reg.; dim.) „ciocan mic”; (reg.) „unealtă de pisat; pisălog”; (reg.) „tindeche la războiul de țesut” < *mai*² + *-eț*; *mălăieț, -iață* adj. (despre fructe sau legume) „moale și sfărâmișor, făinos” < *mălai* + *-eț*; *mireț* s.m. (reg.; hip.) „mire drăguț” < *mire* + *-eț*; *muieret* s.m., adj. (reg.) „(om) afemeiat” < *muier* + *-eț*; *munteț* s.n. (reg.) „vânt care bate dinspre apus” < *munte* + *-eț*; *nodeț* s.n. (reg.; anat.) „extremitate inferioară a gambei” < *nod* + *-eț*; *ochet* s.m. „inel metalic care întărește o gaură făcută într-o pânză de navă, într-o foaie de cort etc. pentru a nu se destrăma; ochet”; (reg.) „laț făcut la capătul unei sfori, al unei frânghii etc.”; (reg.) „vârtej de apă” < *ochi*¹ + *-eț*; *olteț* s.n. (reg.) „vânt de la apus” < *Olt* (n.pr.) + *-eț*; *omeneț, -eață/ omineț, -eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) omenos” < *oameni* (pl.) + *-eț*; *pădureț, -eață* adj. (despre plante, pomi fructiferi) „care crește în pădure sau într-un loc necultivat; sălbatic”; (despre fructe) „produs de un arbore sălbatic, nealtoit”; s.m. (bot.) „măr sălbatic” < *pădure* + *-eț*; *păstăieț, -iață* adj. (reg.) „păstăios” < *păstaie* + *-eț*; *pătrăreț* s.n. (reg.) „vas pentru lapte”; „vas folosit ca măsură de capacitate pentru lichide” < *pătrare* + *-eț*; *pistruieț, -iață* adj. (reg.; despre animale) „pestriț” < *pistru* + *-eț*; *plăieț* s.n. (reg.) „câmpie înaltă”; „cărare lăturalnică, prin pădure, care trece peste un deal” < *plai* + *-eț*; *plămădeț/ plomădeț* s.m. (reg.) „aluat”; „copaie în care se frământă aluatul” < *plămadă* + *-eț*; *pluteț, -eață* adj. (înv.; despre ape curgătoare) „navigabil”; (neob.; despre nave) „care poate naviga” < *plută* + *-eț*; *pocmeț* s. (reg.) „pomneată” < *pocm(ată)* (var. lui *pomneată*) + *-eț*; *podeț* s.n. (dim.) „pod mic” < *pod* + *-eț*; *pomnoleț* s.n. (reg.; dim.) „vatră mică pe care este clădit cuptorul” < *pomnol* + *-eț*; *popândeț/ popondeț* s.m. (reg.; zool.) „șoarece

¹⁹ V. lexemele și etimonul la Loșonți (2001: 64).

(*Microtus arvalis*)”; s.m. (reg.; zool.) „popândău (*Citellus citellus*)”; s.m. (reg.; irm.) „om scund”; s.n. (reg.) „sperietoare de păsări” < *popând(ău)* + *-eț*; *pozneț*, *-eață/ pozmeț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) poznaș” < *poznă* + *-eț*; *Pruteț/ pruteț* s.n. (hidr.; dim.) „afluent mic al Prutului”; (reg.) „braț părăsit al Prutului, care rămâne ca baltă” < *Prut* (n.pr.) + *-eț*; *puieț* s.n. (reg.; dim.) „sertar mic”; s.m. (reg.) „scândură din partea de jos a ferestrei” < *pui*¹ + *-eț*; *pupuiet* s.m. (reg.) „umflătură”; „căpiță de fân” < *pupui*¹ „moț; coc” + *-eț*; *săcuiet* s.n. (reg.; dim.) „sac mic” < *săcui* + *-eț*; *scaieț/ scăieț* s.m. (reg.; bot.) „scaiete” < *scai* + *-eț*; *scăuneț* s.n. (reg.; dim.) „scaun mic” < *scaun* + *-eț*; *scârbeț*, *-eață* adj. (inv., reg.) „scârbos”; „înfiorător” < *scârbă* + *-eț*; *sclipeț/ sclipăț/ scripeț/ scripăț* s.m. (reg.; bot.) „plantă erbacee din familia rozaceelor, cu tulpina noduroasă, cu frunze compuse din trei foliole și cu flori galbene, folosită în medicină; scânteiuța (*Anagallis arvensis*)” < *sclip(et)* + *-eț*; *scruntăreț*, *-eață* adj. (reg.; despre locuri, terenuri etc.) „zvântat după ploaie” < *scruntar* + *-eț*; *sculeț* s.n. (reg.; dim.) „scul mic” < *scul* + *-eț*; *secăreț*, *-eață* adj. (reg.; despre lanuri de grâu; despre boabe de grâu sau de alte cereale) „amestecat cu secară” < *secară* + *-eț*; *soreț* s.m. (reg.) „vânt calduț care bate dinspre răsărit”; (reg.; iht.) „sorete (*Lepomis gibbosus*, *Eupomotis gibbosus*, *Alburnus alburnus*)” < *soare* + *-eț*; *străieț* s.m. (reg.) „șubă veche și uzată” < *strai* + *-eț*; *strugureț* s.m., adj. (reg.; bot.) „specie de măr (cu fructe mărunte)” < *strugure* + *-eț*; *șaiet*²⁰ adj. (reg.; despre pământ) „negru, productiv, afânat și ușor de lucrat”; „cu nisip mărunț” < *șai* „pământ negru, productiv, afânat și ușor de lucrat”; „pământ cu nisip mărunț” + *-eț*; *șăncăleț*, *-eață/ șancaieț*, *-iață* s.m.f., adj. (reg.) (persoană) care glumește”; „(om) ștregar” < *șăncăl(ie)* + *-eț*; *șeităleț* s.n. (reg.) „plimbare” < *șeităl(ău)* + *-eț*; *șolomeț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) glumeț” < *șolom(an)* + *-eț*; *șopreț/ sopreț* s.n. (reg.; dim.) „șopron mic” < *șopru* + *-eț*; *șumulteț* s.n. (reg.; dim.) „șomoiog mic” < *șumult(oc)* + *-eț*; *tașuiet* s.n. (reg.) „sac mic în care se păstrează făina” < *tășuie* „pungă de piele” + *-eț*; *tălpeț* s.m. (reg.) „talpă la războiul de țesut”; „talpă la sanie” < *talpă* + *-eț*; *tărtăneț*, *-eață/ turtăneț*, *-eață* adj. (reg.) (despre corp) „scurt și îndesat, gros”; (despre cap) „rotund” < *tărtan* + *-eț*; *târleț* s.n. (reg.; dim.) „turmă mică de oi” < *târlă* + *-eț*; *târmeț* s.n. (reg.; dim.) „mătură mai mică, făcută din măracini sau din nuiele”; (reg.; bot.) „porumbar (*Prunus spinosa*)” < *târn* + *-eț*; *teleleț*, *-eață/ țeleleț*, *-eață* adj., s.m.f. (reg.; depr.) „(care este) teleleu”; adv. (reg.; depr.) „ca un teleleu” < *telel(eu)* + *-eț*; *turteț* s.m. (reg.; bot.) „plantă parazită fără frunze, care se răsuțește ca firul de tort în jurul plantelor pe care trăiește (*Cuscuta epithimum*, *Cuscuta europaea*)” < *tort*¹ + *-eț* > *turteț*; *ulmeț* s.m. (dim.) „ulm mic” < *ulm* + *-eț*; *umbreț* s.n. (reg.) „locuință provizorie făcută la fânațe, pentru a servi ca adăpost în timpul cositului” < *umbră* + *-eț*; *ungheț* s.n. (pop.; dim.) „ungheraș”; (reg.) „loc pe vatra cuptorului, dintre cuptor și perete sau dintre sobă și perete, unde se țin obiecte, uneori fiind și loc de dormit”; (reg.) „firidă la cuptor în care se țin lemne pentru foc” < *unghi* + *-eț* etc.

²⁰ V. lexemul și etimonul la Loșonți (2001: 156).

b) Bază de derivare adjectivală:

albeț, *-eață* adj. (reg.) „albineț”; s.n. „alburn” < *alb* + *-eț*; *bobleț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) prost”; „(om) bleg”; „(om) nătărău” < *bobl(etic)* + *-eț*; *ciuleț*², *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(animal) cu urechile ciulite (întoarse înapoi)” < *ciul* „care are urechile sfâșiate” + *-eț*; *gălbeneț*, *-eață/ gălbineț*, *-eață* s.m.f., adj. (pop.) „(om) palid”; „(om) blond” < *galben* + *-eț*; *goleț* s.m. (reg.) „persoană îmbrăcată prost, sărăcăcios sau sumar”; „țigan nomad; corturar”; „străin” < *gol* + *-eț*; *lăteț*, *-eață* adj. (reg.; dim.) „lățicel”; s.m.f. (reg.; iht.) „beldiță (*Alburnoides bipunctatus*)”; „behliță (*Rhodeus amarus*)” < *lat* + *-eț*; *marineț*, *-eață* adj. (neob.) „maritim” < *marin* + *-eț*; *măiestreț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) viclean”; s.m.f., adj. (înv.) „(om) care face un lucru cu măiestrie; talentat”; adj. (înv.; despre lucruri) „care este făcut cu măiestrie” < *măiestru* + *-eț*; *măreț*, *-eață/ amăreț*, *-eață* adj. „grandios, impunător, falnic, maiestuos, fastuos” < *mare* + *-eț*; *moleț* s.n. (înv.) „moleșală”; (reg.) „obiect, lucru moale”; (min.) „rocă moale, care se sparge ușor” < *moale* + *-eț*; *negreț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) negricios” < *negru* + *-eț*; *obleț* s.m. (iht.) „pește mic, zvelt, de culoare albă-argintie, cu gura oblică, fără mustăți, care trăiește în apele dulci (*Alburnus alburnus*)”; s.n. (reg.) „obadă la roată”; s.n. (reg.) „fiecare dintre bârnele care formează pereții caselor de lemn” < *oblu* + *-eț*; *orbeț*, *-eață/ orbieț*, *-iață* s.m.f., adj. (pop.) „(ființă) care nu vede bine sau nu vede deloc”; s.m. (zool.) „cățelul-pământului (*Spalax microphthalmus*)” < *orb* + *-eț*; *pizmatăreț*, *-eață/ pizmatăreț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) pizmaș” < *pizmatar* + *-eț*; *rumeneț*, *-eață/ rumineț*, *-eață* s.m.f., adj. (pop.) „(om) rumen” < *rumen*² + *-eț*; *rușeț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om, animal) roșcat” < *roșu* + *-eț* > *rușeț*; *slovesneț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) elocvent” < *slovesn(ic)* + *-eț*; *sprințăreț*, *-eață/ sprețareț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) sprintar” < *sprințar* + *-eț*; *șuiet*, *-iață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) subțire; zvelt”; s.m. (reg.; iht.) „crap cu corpul cilindric și cu capul ascuțit (*Cyprinus carpio hungaricus*)” < *șui*¹ „subțire” + *-eț*; *tăreț*, *-eață* adj. (reg.) „tare, vârtos” < *tare* + *-eț*; *verdeț* s.m. (reg.; iht.) „boiștean (*Phoxinus phoxinus*)”; (reg.; orn.) „florinte (*Carduelis chloris chloris*)”; (reg.; entom.) „larva fluturelui-de-varză; (reg.) „lemn verde” < *verde* + *-eț* etc.

c) Bază de derivare verbală:

(*ne*)*amăgeț*, *-eață* s.m.f., adj. (pop.) „(persoană) care (nu) amăgește” < (*ne*)*amăgi* + *-eț*; *călăreț*, *-eață* s.m.f., adj. „(om) care călărește” < *călări* + *-eț*; *ciolomeț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) care se obrăznicește” < *ciolomi* + *-eț*; *citeț*, *-eață* adj. (despre scrisul de mână, texte manuscrise) „care se poate citi ușor; deslușit, lizibil” < *citi* + *-eț*; *coteleț*, *-eață* s.m.f. (reg.) „(om) cotelitor” < *coteli* + *-eț*; *făleț*, *-eață/ feleț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) mândru”; „(om) lăudăros”; „(om) trufaș” < *făli* + *-eț*; *făcăleț* s.n. „băț neted, folosit la amestecarea mămăligii; melesteu” < *făcăli* + *-eț*; *ghelăieț*, *-iață/ geleleț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) vorbăreț, guraliv” < *ghelăi* + *-eț*; *iubeț*, *-eață* s.m.f., adj. (pop.) „(persoană) care iubește mult, care este pătimașă în dragoste” < *iubi* + *-eț*; *îndrăzneț*, *-eață* s.m.f., adj. „(persoană) care nu se teme de greutăți, de pericole; curajos”; „(persoană) care își îngăduie prea multe;

obraznic”; adj. „original” < *îndrăzni* + *-eț*; *măreț*, *-eață/ amăreț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) care se mândrește; semeț”; (reg.) „(om) care se trufește” < *mări* + *-eț*; *măscăreț*, *-eață* s.m. (înv.) „măscărici”; s.m.f., adj. (înv.) „(om) glumeț”; „(om) poznaș” < *măscări* + *-eț*; *păcăleț*, *-eață/ păcăleț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv., reg.) „(persoană) care păcălește; păcălici” < *păcăli* + *-eț*; *pândeț*, *-eață* s.m.f., adj. (pop.) „(ființă) care pândește (pentru a ataca)” < *pândi* + *-eț*; *pocneț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(copil) rău” < *pocni* + *-eț*; *prilesteț*, *-eață/ prilăsteț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) înșelător” < *prilesti* „a (se) amăgi” + *-eț*; *sfieț*, *-iață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) sfios” < *sfii* + *-eț*; *sloveneț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv.) „(om) elocvent”; „(om) care știe carte” < *sloveni* + *-eț*; *șupureț*, *-eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) băgăreț”; „(om) descurcăreț” < *șupuri* + *-eț*; *văicăreț*, *-eață* s.m.f., adj. (pop., fam.; depr.) „(om) care se văicărește” < *văicări* + *-eț*; *vorbeț*, *-eață* s.m.f., adj. (înv., reg.) „(om) care poate vorbi” < *vorbi* + *-eț* etc.

d) Bază de derivare adverbială:

costeșeț/ coșteșeț/ osteșeț adv. (înv., reg.) „de la umăr spre șoldul opus, în felul cum se poartă arcul; arcește” < *costiș* + *-eț*.

Din faptele de limbă examinate, constatăm că cele mai numeroase derivate cu sufixul *-eț* provin de la baze substantivale, fiind urmate de cele adjectivale și verbale. De la teme substantivale, s-au format substantive (inanimate/ animate) și adjective; de la baze verbale, s-au creat adjective²¹ și substantive (cu trăsătura [+Animat]), cele din urmă fiind, adesea, nume de agent. De la baze adjectivale, s-au format substantive (inanimate/ animate), adjective și adverbe.

5. VALORI SEMANTICE ALE SUFIXULUI *-EȚ*

Afixul *-eț*, fiind în limba română un sufix lexical, este purtător de valori semantice (de altfel, ca și în limbile slave).

a) Pentru **derivatele substantivale**, valorile semantice predominante ale sufixului sunt:

- diminutivală:

boldeț s.n. (reg.) „bold mic”; *boteț* s.n. (reg.) „bot mic pentru brânză; putinică”; *brădeț* s.m. „brad mic”; *colindeț/ colindreț/ bolindeț* (pop.) s.n. „colind mic”; s.n. „colăcel care se dă colindătorilor”; s.m. „colindător mic”; *crăcăneț*, *-eață* s.m.f. (reg.) „om crăcănat puțin”; *dâmbeț* s.n. „dâmb mic”; *frâneț* s.n. (pop.) „frâu mic”; *grăjdeț* s.n. (reg.) „grajd mic”; *gruieț* s.n. (reg.) „deal mic”; *hinteț* s.n. (reg.) „caleașcă mică”; *horneț* s.n. (reg.) „horn mic”; *loitreț* s.m. (reg.) „loitru mică”; *lotreț*, *-eață/ lutreț*, *-eață* s.m.f. (pop.) „lotru mic”; *lumineț/ luminaț* s.n. (reg.)

²¹ V. acest aspect și în *Form. Cuv. (XVI–XVIII)* (2007: 210).

„opaiț mic”; *măieț* s.n. (reg.) „ciocan mic”; *măgăreț*, *-eață* s.m.f. (reg.) „măgar mic”; *podeț* s.n. „pod mic”; *pomnoleț* s.n. (reg.) „vatră mică pe care este clădit cuptorul”; *Pruteț* s.n. (hidr.) „afluent mic al Prutului”; *puieț* s.n. (reg.) „sertar mic”; *săcuieț* s.n. (reg.) „sac mic”; *scăuneț* s.n. (reg.) „scaun mic”; *sculeț* s.n. (reg.) „scul mic”; *șopreț/ sopreț* s.n. (reg.) „șopron mic”; *șumuleț* s.n. (reg.) „șomoioș mic”; *târleț* s.n. (reg.) „turmă mică de oi”; *târneț* s.n. (reg.) „mătură mai mică, făcută din măracini sau din nuiele”; *ulmeț* s.m. „ulm mic”; *ungheț* s.n. (pop.) „ungheraș” etc.

- hipocoristică:

colindeț/ colindreț/ bolindeț s.n. (pop.) „colind drăguț”; s.m. „colindător drăguț”; *măgăreț*, *-eață* s.m.f. (reg.) „măgar drăguț”; *mireț* s.m. (reg.) „mire drăguț” etc.

- depreciativă²²:

muiereț s.m. (reg.) „om afemeiat”; *teleleț*, *-eață/ țeleleț*, *-eață* s.m.f. (reg.) „teleleu”; *văicăreț*, *-eață* s.m.f. (pop., fam.) „om care se văicărește”.

- nume de agent²³:

(*ne*)*amăgeț*, *-eață* s.m.f. (pop.) „persoană care (nu) amăgește”; *călăreț*, *-eață* s.m.f. „om care călărește”; *ciolomeț*, *-eață* s.m.f. (reg.) „persoană care face obrăznicii”; *coteleț*, *-eață* s.m.f. (reg.) „persoană care cotilește; scotocitor”; *drumeteț*, *-eață* s.m.f. „persoană care călătorește (pe jos); călător”; *ghelăieț*, *-iață/ geleleț*, *-eață* s.m.f. (reg.) „persoană care vorbește mult; guraliv”; *iubeț*, *-eață* s.m.f. (pop.) „persoană care iubește mult, cu patimă”; *măscăreț*, *-eață* s.m.f. (inv.) „persoană care face glume”; *păcăleț*, *-eață/ păcăleț*, *-eață* s.m.f. (inv., reg.) „persoană care păcălește; păcălici”; *pândeț*, *-eață* s.m.f. (pop.) „ființă care pândește (pentru a ataca)”; *pocneț*, *-eață* s.m.f. (reg.) „copil care face ceva rău”; *prilesteț*, *-eață/ prilăsteț*, *-eață* s.m.f. (inv.) „persoană care înșală” etc.

- instrumentul:

cămineț/ chimineț s.n. (reg.) „piatră de protecție în patru muchii, așezată la căloi lângă vatră”; *curmeț* s.m. (reg.) „funie sau frânghie, întrebuintate pentru a lega ceva sau pentru a priponi vitele; curmei”; *făcăleț* s.n. „băț neted, folosit la amestecarea mămăligii; melesteu”; *hodeț* s.n. (reg.) „fiecare dintre lemnele care unesc două câte două furcile colibeii păstorilor”; *măieț* s.n. (reg.) „unealtă de pisat; pisălog”; (reg.) „tindeche la războiul de țesut”; *obleț* s.n. (reg.) „fiecare dintre bârnele care formează pereții caselor de lemn”; *ocheț* s.m. „inel metalic care întărește o gaură făcută într-o pânză de navă, într-o foaie de cort etc. pentru a nu se destrăma; ochet”; *tălpeț* s.m. (reg.) „talpă la războiul de țesut” etc.

- recipientul:

acheț s.n. (reg.) „cutie în care se păstrează acele și celelalte instrumente de cusut”; *lătureț^l* s.n. (reg.) „vas de lemn în formă de jgheab sau ciubăr în care se pun lăturile”; *pătrăreț* s.n. (reg.) „vas pentru lapte”; *plămădeț/ plomădeț* s.m. (reg.)

²² Adesea, această valoare se suprapune și cu sensul cuvântului-bază.

²³ Despre sufixul *-eț*, ca formant al numelui de agent, v. și *Form. Cuv. (XVI–XVIII)* (2007: 210).

„copaie în care se frământă aluatul”; *tașuieț* s.n. (reg.) „sac mic în care se păstrează făina” etc.

De asemenea, sufixul *-eț* este specializat în denumiri din limbajul terminologic, cum ar fi:

- unități de măsură:

*ciuleț*¹ s.n. (reg.) „scul mic din fire textile înfășurate în spire de o anumită lungime, constituind unități de măsură în filatură”; *ferdeleț* s.n. (reg.) „măsură de capacitate (pentru cereale)”; *pătrăreț* s.n. (reg.) „vas folosit ca măsură de capacitate pentru lichide” etc.

- nume de păsări:

ciocârleț s.m. (reg.) „ciocănitoare (*Sitta caesia*)”; *crâsteț/ creșteț* s.m. (reg.) „pasăre călătoare mai mare decât mierla, cu penajul brun-măsliniu și cu aripile roșcate, care trăiește pe câmp și în stufulișul din apropierea bălților (*Crocyz*)”; *huhureț* s.m. (reg.) „huhurez (*Strix aluco, Strix urelensis*)”; *verdeț* s.m. „florinte (*Carduelis chloris chloris*)”.

- nume de pești:

crăieț s.m. (reg.) „crăiete (*Phoxinus phoxinus, Perca flaxiateles, Rhodeus amarus*)”; *lăteț, -eață* s.m.f. (reg.) „beldiță (*Alburnoides bipunctatus*)”; „behlită (*Rhodeus amarus*)”; *obleț* s.m. „pește mic, zvelt, de culoare albă-argintie, cu gura oblică, fără mustați, care trăiește în apele dulci (*Alburnus alburnus*)”; *soreț* s.m. (reg.) „sorete (*Lepomis gibbosus, Eupomotis gibbosus, Alburnus alburnus*)”; *șuieț* s.m. (reg.) „crap cu corpul cilindric și cu capul ascuțit (*Cyprinus carpio hungaricus*)”; *verdeț* s.m. „boiștean (*Phoxinus phoxinus*)”.

- nume de animale:

orb(i)eț s.m. „cățelul-pământului (*Spalax microphthalmus*)”; *popândeț/ popondeț* s.m. (reg.) „șoarece (*Microtus arvalis*)”; s.m. „popândău (*Citellus citellus*)”.

- nume de plante:

jireapeț s.m. (reg.) „ienupăr (*Juniperus communis*)”; *ineț* s.m. (reg.) „planta *Linaria vulgaris*”; *scaieț/ scăieț* s.m. (reg.) „scaiete”; *sclipeț/ sclipăț/ scripeț/ scripăț* s.m. (reg.) „plantă erbacee din familia rozaceelor, cu tulpina noduroasă, cu frunze compuse din trei foliole și cu flori galbene, folosită în medicină; scânteiuța (*Anagallis arvensis*)”; *strugureț* s.m., adj. (reg.) „specie de măr (cu fructe mărunte)”; *târneț* s.n. (reg.) „porumbar (*Prunus spinosa*)”; *turteț* s.m. (reg.) „plantă parazită fără frunze, care se răsuțește ca firul de tort în jurul plantelor pe care trăiește (*Cuscuta epithimum, Cuscuta europaea*)”.

- nume de vânturi:

olteț s.n. (reg.) „vânt de la apus”; *munteț* s.n. (reg.) „vânt care bate dinspre apus”; *soreț* s.m. (reg.) „vânt calduț care bate dinspre răsărit”.

b) Pentru derivatele adjectivale, valorile semantice ale sufixului *-eț* sunt:

- calificativă:

albeț, -eață adj. (reg.) „albineț”; *ciuleț*², *-eață* adj. (reg.; despre animale) „cu urechile ciulite (întoarse înapoi)”; *crăcăneț, -eață* adj. (reg.) „crăcănat puțin”;

curteneț, *-eață* adj. (înv., reg.) „politicos”; „iscusit”; „obraznic”; *curvăreț*, *-eață* adj. (pop.) „care duce o viață desfrânată”; *gălbeneț*, *-eață/ gălbineț*, *-eață* adj. (pop.) „palid”; „blond”; *gogoneț*, *-eață/ coconet*, *-eață/ dodoneț*, *-eață/ dodoleț*, *-eață* adj. (reg.) „rotund”; *lăteț*, *-eață* adj. (reg.) „lățicel”; *lătureț*², *-eață* adj. (reg.) „puțin lateral”; *mălăieț*, *-iață* adj. (despre fructe sau legume) „moale și sfărâmicios, făinos”; *măreț*, *-eață/ amăreț*, *-eață* adj. (despre lucruri, acțiuni) „grandios, impunător, falnic, maiestuos, fastuos”; (despre persoane) „mândru; semeț”; *muiereț* adj. (reg.) „afemeiat”; *pădureț*, *-eață* adj. (despre plante, pomi fructiferi) „care crește în pădure sau într-un loc necultivat; sălbatic”; (despre fructe) „produs de un arbore sălbatic, nealtoit”; *păstăieț*, *-iață* adj. (reg.) „păstăios”; *pistruieț*, *-iață* adj. (reg.; despre animale) „pestriț”; *pluteț*, *-eață* adj. (înv.; despre ape curgătoare) „navigabil”; (neob.; despre nave) „care poate naviga”; *scârbeț*, *-eață* adj. (înv., reg.) „scârbos”; „înfiorător”; *scruntăreț*, *-eață* adj. (reg.; despre locuri, terenuri etc.) „zvântat după ploaie”; *rumeneț*, *-eață/ rumineț*, *-eață* adj. (pop.) „rumen”; *tăreț*, *-eață* adj. (reg.) „tare, vârtos”; *rușeț*, *-eață* adj. (reg.; despre ființe) „roșcat”; *șaiet* adj. (reg.; despre pământ) „negru, productiv, afânat și ușor de lucrat”; „cu nisip mărunț”; *tărtăneț*, *-eață/ turtăneț*, *-eață* adj. (reg.) (despre corp) „scurt și îndesat, gros”; (despre cap) „rotund”; *văicăreț*, *-eață* adj. (pop., fam.) „care se văicărește”; *vorbeț*, *-eață* adj. (înv., reg.) „care poate vorbi” etc.

- diminutivală:

crăcăneț, *-eață* adj. (reg.) „crăcănat puțin”; *lăteț*, *-eață* adj. (reg.) „lățicel”; *lătureț*, *-eață* adj. (reg.) „puțin lateral”;

- depreciativă:

muiereț adj. (reg.) „afemeiat”; *teleleț/ țeleleț* adj. (reg.; despre oameni) „care este teleleu”; *văicăreț*, *-eață* adj. (pop., fam.) „care se văicărește”.

c) Pentru **derivatale adverbiale**, valoarea de bază este:

- modalitatea:

citeț adv. „deslușit, lizibil”; *costeșeț/ coșteșeț/ osteșeț* adv. (înv., reg.) „de la umăr spre șoldul opus, în felul cum se poartă arcul; arcește”; *îndrăzneț* adv. „cu mult curaj”; „cu obraznicie”; *măiestreț* adv. (înv.) „cu măiestrie”; „cu talent”; *măreț/ amăreț* adv. „mândru”; *pluteț* adv. (înv.) „plutind”.

6. CONCLUZII

Derivatele cu sufixul *-eț* s-au format, cu precădere, după model slav, imitându-se structura împrumuturilor din slavonă, din slava veche și din limbile slave moderne, care au intrat în limba română atât pe cale cultă, cât și orală. Primele formații cu sufixul *-eț* pe teren românesc datează din secolul al XVI-lea, sufixul fiind activ în limba veche. Derivatele substantive proprii sunt înregistrate însă mai devreme, în texte scrise în slavonă, în care sunt prezente nume românești. Apogeul în uzitarea sufixului *-eț* îl reprezintă secolul al XIX-lea, cele mai multe

derivate din această perioadă constituind, astăzi, elemente regionale. În limba română actuală, afixul și-a pierdut productivitatea, fiind înlocuit cu sufixe echivalente din limba standard. Formantul este însă uzual în unele sufixe compuse (v. *-uleț, -areț/-ăreț*).

În limba română, cu ajutorul sufixului *-eț*, s-au creat substantive, adjective și adverbe. Dintre acestea, cele mai reprezentative sunt derivatele substantivale, fiind urmate de formațiile adjectivale. Clasa adverbilor este însă ne semnificativă.

Derivatele cu afixul analizat, de regulă, au accentul pe sufix, în timp ce împrumuturile din limbile slave au accentul atât pe sufix, cât și pe rădăcina cuvântului.

Unele lexeme, în funcție de accentul logic din definiție, pot deriva atât de la adjective, cât și de la verbe (cf. *măreț, -eață* adj. „grandios, impunător, falnic, maiestuos, fastuos” < *mare* adj. + *-eț* vs. *măreț, -eață* s.m.f., adj. (reg.) „(om) care se mândrește; semeț”; (reg.) „(om) care se trufește” < *mări* vb. + *-eț*).

Marea parte a lexemelor organizate cu sufixul *-eț* sunt, astăzi, învechite, populare sau regionale, cele din urmă impresionând din punct de vedere cantitativ.

ABREVIERI

anat. = anatomie
 bg. = bulgară
 bot. = botanică
 depr. = depreciativ
 dim. = diminutiv
 entom. = entomologie
 hidr. = hidronim
 hip. = hipocoristic
 iht. = ihtiologie
 irn. = ironic
 min. = mineralogie
 neob. = neobișnuit
 orn. = ornitologie
 pol. = polonă
 rus. = rusă
 slv. = slavonă
 srb. = sârbă
 ucr. = ucrâineană
 var. = variantă
 vsl. = vechea slavă
 zool. = zoologie

DICȚIONARE

Cihac, D. Et., I = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. Vol. I: *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*, Francfort s/M., Ludolphe St.-Goar; Berlin, A. Asher; Bucarest, Socec, 1870.

- Constantinescu = N. A. Constantinescu, *DicŃionar onomastic românesc*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963.
- DA = *DicŃionarul limbii române* (sub conducerea lui Sextil Pușcariu). Tomul I. Partea I. A–B, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II. C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I. D–De, București, „Universul”, Intreprindere Industrială a Statului, 1949; [Fascicula II. De–Deșina; 1948]; Tomul II. Partea I. F–I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I. J–Lacustru, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II. Ladă–Lepăda, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III. Lepăda–Lojniță, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1948.
- DELR, II = *DicŃionarul etimologic al limbii române*. Vol: II: *Litera C*. Partea 1. Ca–Cizmă. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. (Coord.: Acad. Marius Sala, Andrei Avram, membru corespondent al Academiei), București, Editura Academiei Române, 2015.
- DEX = *DicŃionarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, tiraj nou, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- DI = *DicŃionar invers*, București, Editura Academiei Române, 1957.
- DLR = *DicŃionarul limbii române*, vol. I–XIX, ediție anastatică, București, Editura Academiei Române, 2010.
- MDA = *Micul dicŃionar academic*, vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001, 2002, 2003, 2003.

BIBLIOGRAFIE

- Densusianu (1901) = Ovidiu Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, fasc. I, Paris, Ernest Leroux.
- Form. Cuv. (XVI–XVIII) (2007) = *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, coord.: Magdalena Popescu-Marin; red.: Eugenia Contraș, Cristina Gherman, Finuța Hasan, Rodica Ocheșeanu, Magdalena Popescu-Marin, București, Editura Academiei Române.
- Graur (1929) = Al. Graur, *Nom d’agent et adjectif en roumain*, Paris, Champion.
- ILR (1969) = *Istoria limbii române*, vol. II: *Româna comună*, coord. Al. Rosetti, București, Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Loșonți (2001) = Dumitru Loșonți, *Soluții și sugestii etimologice*, București, Univers Enciclopedic (Etymologica 9).
- Loșonți (2021) = Dumitru Loșonți, *Convingeri și propuneri etimologice*, București, Editura Academiei Române (Etymologica 31).
- Miklosich (1881) = Franz Miklosich, *Beitrage zur Lautlehre der rumunischen Dialekte. Vocalismus I; Vocalismus II; Consonantismus I; Consonantismus II*, Wien, Gerold.
- Nestorescu (2006) = Virgil Nestorescu, „Aspecte ale formării cuvintelor în limba română veche (sec. XIV–XVI)”, în Virgil Nestorescu, *Din viața cuvintelor românești*, București, Editura Academiei Române, p. 17–64.
- Pascu (1916) = G. Pascu, *Sufixele românești*, București, Librăriile Socec & Co.
- Popescu-Marin (1978) = Magdalena Popescu-Marin, „Modele învechite și populare de derivare menținute în numele de familie”, în LR XXVII, nr. 3, p. 297–303.

ASPECTS OF THE DERIVATION WITH THE SUFFIX *-eṭ***Abstract**

The derivatives with the suffix *-eṭ* were mainly formed according to the Slavic model, imitating the structure of borrowings from Slavonic, Old Slavonic and modern Slavic languages, which entered in the Romanian language both through culture and oral. The first formations with the suffix *-eṭ* on Romanian appeared in the 16th century, the suffix being active and productive in the old language. The peak in the use of the suffix *-eṭ* is the 19th century, but most of the derivatives from this period constitute regional elements. In the current Romanian language, it has lost its productivity, being replaced by equivalent suffixes from the standard language. The structural element, however, is very productive in compound suffixes *-uleṭ*, *-areṭ*/*-ăreṭ*. The derivatives with the analyzed suffix, as a rule, have the accent on the suffix, while borrowings from Slavic languages have the accent on both the suffix and the root of the word. Most of the lexemes organized with the suffix *-eṭ* are today obsolete, popular or regional, the latter impressive from a quantitative point of view.

Dan UNGUREANU, *Istoria limbii române*, Chișinău, Editura CARTIER, 2024, 397 p.

Lucrarea de care ne vom ocupa în continuare are următoarea structură: o *Precuvântare* (31 p., în care sunt prezentate temele care vor fi discutate în carte), trei capitole principale: *Fonetica*, 58 p., *Morfologia*, 128 p., și *Lexicul*, 153 p., precum și o *Bibliografie* monocompozită, alcătuită exclusiv din atlase lingvistice, dicționare și glosare (310 intrări, dintre care niciuna românească).

Teza pe care lucrarea *Istoria limbii române* (*ILR*, de aici înainte) o susține este faptul că limba română s-a format la sud de Dunăre, „de-a lungul Vei Egnatia” (p. 17), dintr-o limbă latină de sec. IV, vorbită de coloni veniți din nordul Italiei („româna are prea multe asemănări cu aria dialectală Galia Cisalpină, ca să le punem pe seama unei evoluții paralele” (p. 36)). Prin urmare, româna ar păstra, în mai multe componente ale sistemului ei gramatical, similitudini cu dialectele italiene septentrionale. Această teză, susținută de autor în mod polemic, presupune reconsiderarea unor opinii acceptate în prezent în domeniul de cercetare precum istoria limbii române (în general), clasificarea limbilor romanice și continuitatea poporului român. Acest fapt ar presupune o organizare a lucrării în care să fie prezentate cele mai pertinente studii referitoare la cele trei mari (sub)domenii de studiu pomenite.

Lucrarea nu beneficiază însă de o prezentare a cercetărilor anterioare în domeniul *istoriei limbii române* și nici de o bibliografie a problematicii, adusă la zi. Bibliografia de la finalul lucrării cuprinde exclusiv dicționare, glosare, gramatici etc. ale mai multor dialecte romanice, dar nicio lucrare de istorie a limbii române. Starea actuală a cercetării, de pildă, cu care începe *ILR*, este expeditată în cinci scurte paragrafe, cu referiri succinte la Ov. Densusianu și Al. Rosetti (fără indicații bibliografice precise). În cuprinsul lucrării mai sunt pomeniți, în treacăt, autori precum G. Ivănescu sau Gr. Brâncuș, la care se face trimitere și aluziv, prin sintagma „cutare academician” (p. 380). De asemenea, există mențiuni precum „*Istoria Limbii Române* publicată de Academie” (p. 17), care nu constituie în sine o trimitere bibliografică.

ILR nu face, de asemenea, niciun fel de trimitere bibliografică la *teoria imigraționistă* (dezvoltată în lucrările unor autori precum Franz Joseph Sulzer, Josef Karl Eder, Johann Christian von Engel, Eduard Robert Rösler sau Hunfalvy Pál), ale cărei puncte-cheie le susține copios: faptul că romanizarea dacilor nu a avut loc („ideea de compromis, că româna s-ar fi putut forma și în Balcani, și la nord de Dunăre, e absurdă” (p. 34), în schimb „e mai verosimilă o ipoteză a romanizării populației din Moesia” (p. 25)), emigrarea totală a populației din Dacia la retragerea aureliană (p. 26), inexistența unei continuități de locuire în Transilvania („toate popoarele instalate în zona Panoniei și a Transilvaniei dispar, cu limbi cu tot, și huni, și avari, apoi și slavii din Transilvania” (p. 18), „e limpede că românii se așează (*sic!*) peste o populație slavă, mai numeroasă ca ei și venită mai devreme ca ei” (p. 34)), comunitatea de locuire româno-albaneză și împrumuturi lingvistice din albaneză în română: „există cuvinte comune în română și albaneză, și exclusive, dar ele sînt, cel mai adesea, împrumuturi străvechi din albaneză spre protoromână între 500 și 700 A.D.” (p. 228)) etc.

În sfârșit, *ILR* nu menționează în niciun fel care sunt faptele lingvistice pe care se bazează utilizarea mănunchiului de izoglose numit *Linia La Spezia-Rimini* în discriminarea unei Romanii Vestice (cuprinzând idiomurile romanice aflate la nordul și la vestul acestei linii, adică portugheza, spaniola, catalana, franceza, occitana, retoromana și dialectele italienești septentrionale) de Romania Estică (în care sunt cuprinse idiomurile aflate la sudul și estul ei, adică dialectele italienești centrale și meridionale, româna, cu toate dialectele ei istorice, și dalmata, astăzi dispărută). Izoglosele la care trimite linia amintită sunt: 1. utilizarea unor desinențe diferite pentru formarea pluralului substantivelor: *-i/-e* în Est (rom. *vieți*, it. *vite*, rom., it. *lupi*), dar *-s* în Vest (sp. *vidas*, fr. *vies*), 2. palatalizarea diferită

a lat. *ci/ce* (lat. *civitatem* > rom. *cetate*, it. *cità*, dar fr. *cit * [si.te], sp. *ciudad* [ ju'dad], lomb.: * it , cit * [si'ta:, tsi'ta:]), 3. conservarea vs sonorizarea/pierderea consoanelor surde (lat. *rota* > rom. *roată*, it. *ruota*, dar sp. *rueda*, fr. *roue*)  i 4. conservarea vs reducerea consoanelor geminate latinești (lat. *bucca* > it. *bocca*, dar sp. *boca*). Este un fapt acceptat, însă, că acest criteriu nu func ioneaz  perfect, deoarece, printre altele, româna face excep ie de la aplicarea ultimei izoglose: lat. *bucca* > rom. *buc * (cu reducerea *cc* > *c*, la fel ca în Romania Vestică); la fel, rotacizarea lat. *l* intervocalic în română (lat. *salem* > rom. *sare*) este caracteristică Romaniei de Vest. Rotacismul lat. *l* intervocalic a fost pus pe seama substratului sau a unor dezvoltări paralele, în diferite idiomuri romanice. Nimeni nu a mai sus inut până acum, însă, că rotacizarea lat. *l* intervocalic se explică prin deplasări de populație dintr-o zonă în alta („ n lombarda de nord avem *mere*, *ferre* (< lat. *mel*, *fel*) feminine, şi cu *r*; e un prea mare număr de coinciden e ca să eliminăm ipoteza  nruirii” dintre dialectele italienești septentrionale  i română (p. 10)).

O lucrare este definită de propria ei bibliografie. Tot aparatul critic al citărilor  i al referin elor plasează afirma iile susținute de autorul respectivei lucrări în timp, spa iu, curente de idei  i în cadrul contribu ilor altor autori, serve te la orientarea cititorului  i îl ajută pe acesta să  n eleag  problema în discuție, fondul  i istoricul acesteia  i să identifice contribuția originală a autorului c r ii pe care o are sub ochi. Autorul *ILR* pare să urmeze însă nu o metodă de lucru „cu c r ile pe masă”, ci strategia lansării „perdelor de fum”. Iată câteva dintre acestea:

– ignorarea predecesorilor. Ocup ndu-se de cuvintele de substrat, autorul identifică mai multe cuvinte cu etimon necunoscut (pentru unele indicând acest fapt, în cazul altora l s nd în dreptul lor o liniu  sau o pauză tipografică): *baci* (p. 228), *c put * (p. 237), *c rlig* (p. 238), *a cru a* (p. 239), *a d r ma* (p. 239), *mire* (p. 245), *murg* („neclar, ca şi *amurg*”, p. 245), *mu at* („neclar”, p. 245), *n p rc *, *noian* (p. 245), *p r u* (p. 246). Multe dintre acestea au în spate o lungă bibliografie, autorul *ILR* nefiind nicidecum primul care se ocupă de ele, dar cititorul neavizat asta înțelege  i este  ndus în eroare. Unii dintre termenii marca i cu *etim. nec.* sunt, de fapt, cuvinte ale căror etimoane latinești nu mai sunt contestate de nimeni. Astfel, *tare*, pe care autorul *ILR*  l consideră „posibil celtic” (p. 252), provine din lat. *talem*, Ac. de la *talis*; sensul originar este păstrat în *atare*, ca  i it. *tale*, fr. *tel* sau sp. *tal*; evoluția semantică a lui *tare* este „at t de mare” > „excelent” > „puternic” > „dur”; pentru ultimele două sensuri, celelalte limbi romanice au urma i ai lat. *firmus*: it. *fermo*, fr. *ferme*, sp. *firme* etc.; *a se uita*, despre care Dan Ungureanu crede că ar fi „un posibil germanism” (p. 252), provine de fapt din *a uita* „a pierde din memorie” < lat. vg. **oblit re*, ca  i fr. *oublier* sau sp. *olvidar*; varianta reflexivă a acestuia, *a se uita*, poate să fi apărut prin utilizarea lui *a uita*  n expresia „a se uita pe sine”, adică „a uita de sine”, de unde apoi „a rămâne nemi cat”  i, în final, „a privi” – este, prin urmare, o schimbare de sens metonimică –, iar *vătăma*, clasificat ca *etim. nec.* la p. 253, este în fapt un urma  al lat. *victim re*, ca  i arom. *vat m* „ucid” sau sp. *victimar* „a ucide”;

– trimiteri preferen iale. Deși  n *ILR* nu găsim o bibliografie adusă la zi a problemelor pe care lucrarea le discută, autorul citează uneori opiniile unor personalit i doar pentru a le arunca în derizoriu. Este cazul lui B.P. Ha deu, citat pentru *g de* (p. 240) sau al lui Gr. Br ncu , citat pentru *burduf* (p. 235). Numai că inten ia autorului *ILR* nu este aceea de a face istoricul ipotezelor emise în legătură cu un anumit fapt de limbă, caz în care sau ar fi trebuit să înceapă cu cronicarii  i cu D. Cantemir sau să ia în considera ie numai cele mai recente opinii referitoare la faptul lingvistic în chestiune. Este evident, de pildă, că părerile lui Ha deu au fost (in)validate în timp  i sunt prin urmare con inute (sau nu), în mod explicit (sau nu)  n cercetările actuale, singurele care contează. La fel, Br ncu  merită citat doar pentru cea mai recentă contribu ie a sa referitoare la elementele de substrat¹. Or, în această contribu ie, Br ncu  nu reține cuvântul *burduf*  n lexicul moștenit din substrat;

– ignorarea diferen elor sistemice:

• autorul *ILR* trece în revistă mai multe forme de plural neutru latinesc în *-a*  i în *-ora* ( n fapt, tot neutre în *-a*, dar de declinarea a treia, în care *-ora* a fost decupat de către vorbitori ca

¹ *Substratul limbii române*, în Marius Sala, Liliana Ionescu-Rux ndoiu (coord.), *Istoria limbii române*, vol. I, București, Univers Enciclopedic, 2018, p. 304–336.

desinență printr-o falsă analiză), precum *carra*, *ossa* etc. sau *tempora*, *campora*, *frigora*, *iocora*, *locora* etc., păstrate în diferite dialecte italienești și în română (trebuie să precizăm, însă, că nordul Italiei păstrează formele în *-ora* aproape numai în toponime, în timp ce dialectele italiene centrale și meridionale au păstrat pluralele în *-ora* până astăzi, ca și româna). Nu se spune nimic însă despre faptul că numai româna a dezvoltat un gen neutru de sine stătător și foarte bine populat: o categorie gramaticală vie. Limba română posedă trei genuri, alături de limbile slave, limbile germanice, latină, greacă sau sanscrită. Să fie această caracteristică a sistemului morfologic românesc un împrumut din slavă, germană etc.? Cea mai firească legătură este cea cu latina. Dar niciuna dintre limbile romanice nu are un gen neutru constituit. Cum se poate explica acest fapt? Ipoteza curentă astăzi în română este că neutrul românesc este moștenit din latină, dar că în dezvoltarea lui a fost susținut de influența substratului. Albaneza (care între timp a pierdut acest gen) a menținut substantivele neutre primite din latină, ceea ce înseamnă că ea posedă acest gen gramatical în perioada influenței romane: alb. *krye* „cap” (< lat. *cerebrum*), alb. *vaj* „ulei” (< lat. *oleum*). De ce nu am presupune același lucru și pentru română: că limba pe care o vorbea anterior populația romanizată de la nord și de la sud de Dunăre avea genul neutru? Autorul *ILR* selectează anumite informații și evită să vorbească despre altele – este o tehnică a decupajului prin care nu ni se arată întregul tablou al unui anumit fenomen. De pildă, ni se spune că substantivele romanice derivate din lat. *melem* (Ac. de la *mel* „miere”) sunt feminine în română și în Italia de nord. De fapt, ele sunt feminine în română (și aromână, istroromână, meglenoromână), catalană și spaniolă, în timp ce în dialectele galo-italice sunt după cum urmează: masculine sau feminine în ligură și lombardă, feminine în piemonteză, friulană și ladină, masculine în istriotă și venetă. Asta în timp ce substantivele care moștenesc lat. *sal* („sare”) sunt preponderent masculine, dar feminine în română, lombardă, franco-provensală, spaniolă, catalană. Cum poate fi înțelesă această distribuție a formelor? Una dintre soluțiile propuse este teoria secvențialității genurilor, dezvoltată în Dardel 1960, Dardel 1965 și Dardel 1976². Dardel pleacă de la ipoteza unor schimbări succesive de gen, care au afectat substantivele masculine (și neutre) latinești de declinarea a treia, au avut loc în întreaga Românie și s-au desfășurat în trei etape. Pentru a-și ilustra teoria, Dardel 1976 urmărește evoluția a șase substantive latinești – *mare*, *fel*, *lac*, *mel*, *sal* și *sanguis* – care formează o grupă omogenă, de substantive nume de materii și non-numărăbile (cu excepția lui *mare*). În latina clasică, primele patru substantive din această grupă erau neutre, iar ultimele două, masculine; în romana comună, însă, Dardel presupune o fază în care genul acestora era peste tot masculinul, având în vedere că în română urmașii lat. *lactem* și *sanguis* au rămas masculini; prin urmare, în această primă fază, neutrele *mare*, *fel*, *mel* și *lac* (sub forma **lacte*) au devenit masculine (ca și *salem* și **sanguie*, deja masculine). În cea de-a doua fază, substantivele din această grupă au urmat tendința general romanică de trecere la feminine a substantivelor masculine de declinarea a treia; înlocuit de feminin, masculinul supraviețuiește în patru zone ale Romaniei, pe care Dardel 1976 le consideră arii de retragere ale masculinului: nordul Peninsulei Iberice, nordul Galiei, Sardinia, Italia centrală și de sud și domeniul retoroman (cantonul Grisunilor); în sfârșit, în cea de-a treia fază, masculinul se extinde pornind din aceste zone (ariile de extindere a masculinului au acoperit vechile zone de retragere ale acestuia, din faza a doua). Schimbările de gen din interiorul grupei despre care vorbim nu au loc însă neapărat în mod uniform și până la capăt: *mare*, de ex., rămâne feminin în nordul Galiei și în retoromană (deci într-o arie specifică masculinelor), în timp ce „spre deosebire de celelalte substantive din grupă, se pare că **lacte* și **sanguie* nu au fost niciodată feminine în română” (Dardel 1976: 77); mai precis, *lapte* și *sânge* sunt masculine în română pentru că „acțiunea analogică de

² Dardel, Robert de, 1960, „Le genre des substantifs abstraits en *-or* dans les langues romanes et en roman commun”, în *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 17, p. 29–45.

Dardel, Robert de, 1965, *Recherches sur le genre roman des substantifs de la troisième déclinaison*, Genève, Librairie Droz.

Dardel, Robert de, 1976, „Une analyse spatio-temporelle du roman commun reconstruit (à propos du genre)”, în Alberto Várvaro (ed.), *XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza, Napoli 15–20 aprile 1974*, Naples/Amsterdam, Macchiaroli/Benjamins, vol. 2, p. 75–82.

trecere la feminine, care caracterizează faza a doua, nu s-a petrecut pentru toate substantivele în același timp: substituția masculinului cu femininul în **lacte* și **sanguē* s-a produs mai târziu decât pentru alte substantive din grupă, dar prea târziu pentru a mai ajunge și în provinciile orientale” [adică în limba română] (Dardel 1976: 79-80). Cu alte cuvinte, prin comparație cu latina, româna este inovatoare în faza a doua (trecerea la feminine), dar conservatoare în faza a treia (păstrarea acestora). În schimb, Lombardia este o zonă inovatoare în faza a doua (trece la feminine, ca multe alte părți ale Imperiului), dar prezintă și exemple de restaurare a masculinului (proces care nu a avut însă loc până la capăt și nu s-a petrecut deloc în română). Dintr-o perspectivă sincronică, substantivele romanice care invocă același etimon latinesc și care aparțin declinării a treia produc o hartă foarte mozaicată: „cognatele romanice care provin din aceleași substantive de declinarea a treia au adesea genuri divergente: de exemplu pg., sp. *flor* (fem.) vs it. *fiore* (masc.); pg. *sal*, fr. *sel*, it. *sale* (masc.) vs sp. *sal* (fem.). Diferențierea dialectală, este inutil să mai spunem, nu este coextensivă cu varianta standard: de exemplu, *la sal* în Torino [față de it. standard *il sale*] sau *el sal* în Somiedo, Asturias, unde și *el miel* și *l'ubre* („uger”) sunt masculine, spre deosebire de spaniola standard.”³

- alt exemplu de ignorare a diferențelor sistemice: vocala *ă*. Autorul remarcă faptul că sunetul *ă* există în diferite limbi care formează uniunea lingvistică balcanică, în mai multe dialecte italienești, în franceză sau în romanșă. El evită însă să vorbească despre faptul că atât în română, cât și în albaneză, vocala *ă* are rol morfologic în:

- raportul de determinare nearticulat/articulat: rom. *fată-fata*; alb. *vajzë-vajza*;

- opозиția de caz la feminine (Nom./Gen.): rom. (*o*) *fată-(unei) fete*; alb. *vajzë-vajze*

- opозиția de gen: rom. *cumnat-cumnată*, alb. *kunat-kunatë*

Româna nu poate fi comparată însă cu niciun alt idiom romanic pentru a ilustra astfel de similitudini. Paralele morfologice atât de evidente nu pot constitui împrumuturi realizate de română din albaneză (sau invers) și nu își găsesc explicația prin evoluții romanice. Singura ipoteză verosimilă și care poate fi argumentată cu onestitate științifică este cea conform căreia româna și albaneza s-au dezvoltat de sine stătător, pornind de la un substrat comun. Autorul *ILR* alege însă un tip de prezentare a faptelor lingvistice în care concluziile sunt fixate de la bun început, sunt reținute (și prezentate deformat și tendențios) doar lucrurile care convin concluziei prestabilite, iar tot aparatul argumentativ induce în mod deliberat în eroare.

- un ultim exemplu: sistemul pronumelui personal. Dezvoltarea a două serii paralele de pronume personale, accentuate și neaccentuate, poate fi urmărită în mai multe limbi romanice. De asemenea, în toate limbile romanice poate fi urmărită conservarea anumitor forme și inovațiile aduse în privința altora. Româna conservă însă forme cazuale accentuate de D. (*mie, ție, lui, ei, nouă, vouă, lor*) care în celelalte limbi romanice corespund unor construcții analitice și este singura limbă romanică în care există forme de G. la p.3 și 6, sincretice cu D. (*lui, ei, lor*). Ca inovație: în română opозиția D./Ac. la formele neaccentuate se realizează la toate persoanele. Unele limbi romanice păstrează diferența dintre D. și Ac. în declinarea pronumelor personale neaccentuate la pers. 1, 2, 3 și 6 (retoromana și sarda), altele fac această diferență doar la pers. 3 și 6 (italiana, franceza, spaniola, portugheza), în timp ce în română opозиția în cauză se realizează la toate persoanele (*îmi/mi ~ mă, îți/ți ~ te, îi/i ~ îl, îi/i ~ o, ni/ne ~ ne, vi/vă ~ vă, li/le ~ îi, li/le ~ le*). Alt fapt sistemic care diferențiază româna de limbile și dialectele din vestul României este absența din română a cliticelor pronominale în Nominativ, dar prezența acestora în România de Vest. De ex., în friulană: *i durmin* (cu cliticul *i* proclitic, rom. *dormim*), *durmin os?* (cu cliticul *os* enclitic, rom. *dormim?*), în occitană: *kuz ai la da êtât?* (cu cliticul *la* enclitic, rom. *ce trebuie să cumpăr?*), în dialectul piemontez: *còs i fas ne?* (cu două clitice subiect, *i* și *ne*, rom. *ce fac eu?*, în lombardă: *se sem setà gio* (cu *se*, clitic reflexiv de p.3SG, extins la p.1PL, rom. *stăteam jos*).⁴ Toate acestea indică faptul că româna a avut propria cale

³ Loporcaro, Michele, 2018, *Gender from Latin to Romance. History, Geography, Typology*, Oxford, Oxford University Press, p. 58.

⁴ Adam Ledgeway, Martin Maiden (eds.), *The Oxford Guide to the Romance Languages*, Oxford, Oxford University Press, 2016, p. 196; 746.

de realizare a sistemului morfologic: comparabilă în premise cu celelalte limbi romanice, dar diferită ca dezvoltare și rezultate.

– acumularea lipsită de discernământ a informațiilor. Foarte multe dintre punctele pe care autorul își propune să le discute sunt umplute până la refuz cu informații, lipsite însă de criterii ordonatoare și discriminatorii care să permită accesul firesc la concluzii. În plus, tratarea acestor informații este grevată de confuzii terminologice. Un exemplu este secțiunea în care este tratată apariția diftongilor românești. Autorul se pare că nu diferențiază între diftongarea propriu-zisă și cea determinată de metafonie. În română, prima privește tratamentul lat. *ē*, care se diftonghează la *je* atunci când este sub accent (lat. *fērrum* > *fier*, dar lat. *undē* > rom. *unde*). Cea de-a doua acoperă tratamentul lui *e* (< lat. *ē*, *ĭ*) și a lui *o* (< lat. *ō*, *ō*), care se diftonghează la *ea*, respectiv *oa*, când sunt accentuate și când în silaba următoare se află *a* sau *e*: lat. *lēgem*, *pīnna*, *rota*, *rotae* > rom. *leage*, *peană*, *roată*, *roate*. Fenomenul metafoniei nu se rezumă la contextele amintite, ci explică și trifongări (urmate de reduceri la diftongi) precum lat. *pētra* > *pietra* > *pięatră* > *piatră*, dar lat. *pētrae* > *pietre* > *pieatre* > *pietre*. De asemenea, tot prin metafonie se explică diferența dintre forma de sg. și cea de pl. din perechi precum: *cuvânt/cuvinte*, *sămânță/semințe* sau *vânt/vineți*. (*Eu mor/noi murim* (p. 60) este doar un exemplu de heterocliză datorată mobilității accentului în latină: la p.1PL și p.2PL ale verbelor latinești, accentul cade diferit față de celelalte persoane (de ex., *mōrior*, dar *morīmur*), ceea ce înseamnă că vocalele care la p.1SG sunt păstrate intacte, pentru că sunt accentuate, se închid la p.1PL și p.2PL, pentru că sunt atone: *mor/murim*, *muriți*; *plac/plăcem*, *plăceți*; *usc/uscăm*, *uscați* (cu sincopă), *port/purtăm*, *purtați*; *dorm/durmim*, *durmiți*; *torn/turnăm*, *turnați* etc.). *ILR* nu beneficiază însă de o prezentare simplă și clară a faptelor. Avalanșa de exemple nu este de natură să-l lămurească pe cititor și să conducă la concluzii ferme, ci să-i inducă o stare asemănătoare cu cea a intonării unei mantre. Iată, de pildă, unele dintre concluziile la care ajunge Loporcaro 2011⁵: „metafonia, într-o formă sau alta, se găsește în toate idiomurile romanice, iar majoritatea acestora prezintă, de asemenea, diftongarea lat. *ē* și *ō* în diferite contexte” (p. 127); „metafonia și diftongarea lat. *ē* și *ō* sunt două fenomene inițial distincte, care ar fi putut converge în mai multe varietăți romanice” (p. 128); „faptele din daco-română oferă dovezi în sprijinul ideii că procesul de diftongare a lat. *ē* este anterior și independent de aplicarea metafoniei” (p. 129); „ceea ce au în comun limbile romanice este tendința de diftongare necondiționată a lat. *ē* și *ō* și nu tendința metafonică de diftongare a vocalelor” (p. 129–130). Cu alte cuvinte, diftongarea lat. *ē* este un fenomen general romanic, iar metafonia lat. *ē*, *ĭ*, *ō* în română este independentă de cea petrecută în alte limbi romanice. Putem face aceleași observații în legătură cu modul în care autorul *ILR* tratează rotacizarea lat. *l* intervocalic: susținându-și teoria (migrarea unei comunități de vorbitori din nordul Italiei în sudul Dunării începând cu sec. IV) cu o mulțime de exemple din diferite dialecte italienești septentrionale. Simpla așezare paralelă a tuturor acestor exemple nu conduce însă în mod verosimil la concluzia dorită de autor. Iată, în schimb, observația lui Sala 2011⁶: „rotacismul lui /l/ intervocalic (de exemplu, lat. *solem* > rom. *soare*), la fel ca diverse alte schimbări, au fost atribuite influenței substratului, dar sunt la fel de explicabile ca evoluții interne (cf. evoluții similare în alte părți ale limbilor romanice, cum ar fi /l/ > /r/ în limba ligură (de exemplu, lat. *mula* „asină” > Igr. *mura*)” (p. 201). Cu alte cuvinte, chiar dacă nu există un consens între cercetători, fapte lingvistice precum rotacismul au fost puse de aceștia fie pe seama substratului, fie pe cea a unor evoluții interne independente – nicidecum pe seama unor migrări de populație.

De îndată ce un cititor începe să consulte și alte surse, pentru comparație, și imediat ce descoperă modul în care sunt tratate faptele lingvistice din *ILR*, el își pierde încrederea în probitatea

⁵ Michelle Loporcaro, *Phonological Processes*, în Martin Maiden, John Charles Smith, and Adam Ledgeway (eds.), *The Cambridge History of the Romance Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, vol. I, 2011, p. 109–154.

⁶ Marius Sala, *Contact and borrowing*, în Martin Maiden, John Charles Smith, and Adam Ledgeway (eds.), *The Cambridge History of the Romance Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, vol. II, 2013, p. 187–236.

științifică a autorului. Multitudinea informațiilor și a surselor invocate de autor nu servește la nimic în lipsa unor criterii de discriminare și a utilizării oneste a dicționarelor și/sau a legilor fonetice ale limbii române enumerate chiar de către autor. De ex., rom. *ciut* poate fi plasat într-o serie de concordante lexicale ai cărei termeni au fost cu toții atribuiți limbilor de substrat: rom. *ciung* „care are un singur braț”, it. *cionco*, egd. *tschung*, frl. *cionc*, rom. *ciut* „fără coarne”, *ciută* „căprioară”. Autorul *ILR* îl pune însă pe *ciut* în legătură cu termenul român sursilvan *tschutt* „miel”. Consultarea dicționarului arată însă că *tschutt* este la origine o interjecție cu care se cheamă animalele. Iar utilizarea unor interjecții pentru a chema animalele are caracter universal. Prin urmare, nu putem spune că „*ciut/șut* «fără coarne» e înrudit cu român. *tschutt* și cu siguranță e alpin, nu balcanic” (p. 258). În aceeași ordine de idei: *căciulă* nu poate deriva din lat. *casula*, pentru simplul motiv că, prin aplicarea legilor fonetice ale limbii române, acesta din urmă ar fi ajuns **casură* dacă ar fi fost moștenit; este posibil ca *aprig* să derive din lat. *apricus*, doar că acesta nu înseamnă „agresiv ca un mistreț”, ci „înșorit, încălzit de soare” (din lat. *aperio* „a deschide, a descoperi” + *-cus*); *argea* nu este un împrumut tardiv din bulgară sau greacă: el a fost pus în legătură cu gr. ἄργυλλα „casă subterană”, v.maced. ἄργελλα „cameră de baie”, cu care are în comun atât forma, cât și sensul și a suferit același tratament al lui *-ll-* ca și cel din cuvintele moștenite din latină (*stella* > *stea*), ceea ce îi indică vechimea; orice vorbitor de limbă română poate certifica faptul că *a întrema* „a înzdrăveni, a îndrepta, a însănătoși” (și cu varianta regională *întrarma*) nu are cum să fie (și nici nu a fost vreodată) antonimul (cum afirmă autorul la p. 242) lui *a destrăma* „a deșira, a zdrențui” (< probabil din lat. **distramare*, vezi *tramă* „fir folosit în urzeala sau în băteala țesăturilor”) – *întrema/întrarma* au, dimpotrivă, legătură cu *arm* (< lat. *armus*) „parte a piciorului din spate al unui animal, cuprinsă între crupă și gambă” (altfel spus, *întrema/întrarma* = „a se pune pe picioare”). Și exemplele pot continua.

Autorul *ILR* este în general adeptul afirmațiilor tari și nenuanțate: la retragerea aureliană, Dacia s-a golit *complet*, romanizarea *nu a avut loc*, proto-românii nu ar fi putut conviețui *în niciun fel* cu goții, gepizii etc., retragerea populației la munte este *imposibilă*, româna nu a moștenit *nimic* din substrat (ea a făcut doar împrumuturi din substratul altora), dovezile existenței unei populații romanice creștine în sec. IV-VI sunt *nule* etc. Bibliografia de specialitate, care demonstrează exact contrariul celor susținute în *ILR*, este imensă. Autorul face doar trimiteri aluzive la aceasta și o respinge *in corpore*, cu un dispreț suveran. Lucrurile însă nu sunt atât de simple precum sugerează domnia-sa. Ipoteza potrivit căreia Dacia a fost evacuată în totalitate este infirmată de dovezile arheologice (așezări, cimitire, obiecte caracteristice), epigrafice, numismatice și toponimice. Până după sec. al VI-lea, populația daco-romană s-a menținut pe locul și în imediata vecinătate a fostelor centre urbane. Romanizarea a avut loc printr-o colonizare masivă și rapidă a Daciei, desfășurată pe tot parcursul sec. II și în prima jumătate a sec. III, prin atribuirea de pământuri unor comunități de cetățeni romani, dar nu numai. Generalizarea creștinismului în provincie este atestată de „câteva lăcașuri de cult și peste o sută de piese diverse din secolele IV-VI, descoperite în vreo 60 de localități din Transilvania, Oltenia și Banat. Acestea s-au găsit în fostele orașe și castroromane, dar și în unele așezări rurale” (Protase 2004: 316)⁷.

În concluzie: *ILR* este o însăilare de idei care nu pot fi argumentate în mod convingător și cu obiectivitate științifică și care, în loc de argumente, sunt sprijinite de informații trunchiate, falsificate sau care nu pot fi verificate. Este rezultatul unei improvizații, în care acumularea ține loc de gândire. Dar, după cum spunea H.-R. Patapievic, „nu informația este cea care ne lipsește, cu atât mai puțin creșterea nelimitată a cantității brute de informații. [...] informația nu poate fi organizată decât prin discernământ”⁸. Lucrarea nu se poate susține, pentru că metoda care stă la baza ei este una profund eronată. Dacă pleci de la principiul că Dacia a fost complet părăsită la sfârșit de secol III și că românii

⁷ Dumitru Protase, „Romanizarea și creștinismul – componente de bază ale continuității etno-culturale în spațiul daco-roman”, *Studia Historica et Arhaeologica in Honorem Magistrae Doina Benea*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2004, p. 313–318.

⁸ Horia-Roman Patapievic, *Omul recent*, București, Humanitas, 2019, p. 310.

au început să o repopuleze nu mai devreme de sec. X, atunci totul decurge de la sine: așa-zisele elemente de substrat ale românei se explică prin împrumuturi; romanizarea nu a avut loc; creștinarea românilor s-a petrecut în altă parte; românii provin de oriunde, dar numai din Dacia nu (de pildă, limba română are multe lucruri în comun cu limbile și dialectele italienești septentrionale), formațiunile statale ale lui Gelou, Glad și Menumorut sunt invenții ale cronicarilor etc. Totul pleacă de la *voinea* de a impune principiul generator și nu are nimic de-a face cu o *argumentare* obiectivă. Este rețeta tuturor lucrărilor care au susținut vreodată teoria imigraționistă, o rețetă ușor de observat și care a prilejuit următoarea reflecție: „dacă astăzi se mai ivește câte un neamț singular care caută să ne aducă de peste Dunăre, nu mai întrebăm ce zice un asemenea om, ci ce voește el.”⁹

CEZAR BĂLĂȘOIU
Universitatea din București, Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet, 5–7
caesar@gmail.com

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI – BANAT, VOL. VI, Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coord.), Cosmina-Maria Berindei, Doina Grecu, Veronica Ana Vlasin, Partea I – *Material lingvistic necartografiat*, Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coord.), Cosmina-Maria Berindei, Partea a II-a – *Hărți lingvistice interpretative*, București, Editura Academiei Române, 2023 (în format electronic)

Cel de-al VI-lea volum al *Atlasului lingvistic român pe regiuni – Banat*, care a apărut în două părți la Editura Academiei Române în 2021, încheie seria atlaselor în care a fost publicat materialul dialectal adunat cu chestionarul NALR pentru ceea ce s-a intitulat inițial *Noul atlas lingvistic român – Banat*, care a devenit ulterior, de la volumul al III-lea, *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Banat*. Prelucrarea și editarea materialului extrem de bogat adunat prin intermediul chestionarului NALR pentru Banat au început în 1980, dar au avut un parcurs sinuos, marcat de întâzieri – independente de *voinea* cercetătorilor implicați în acest efort – care, în cele din urmă, au condus la redactări succesive și la formate fluctuante (editarea materialului a început în 1980, dar următoarele două volume au fost publicate la distanță mare în timp, în 1997 și, respectiv, în 1998, pentru ca volumul 4 să apară în 2005, iar cel de-al 5-lea, în 2011). Formatul și principiile de redactare a materialului din volumul de față au fost stabilite de o echipă alcătuită din Nicolae Mocanu, Eugen Beltechi și Ioan Faiciuc. Cei trei cercetători au efectuat de altfel majoritatea anchetelor dialectale directe în Banat cu chestionarul NALR (anchete care s-au terminat în 1971 și la care au mai luat parte Maria Purdela-Sitaru, Petru Neiescu și Eugen Dorcescu) și au participat la toate etapele redactării și ale editării primelor cinci volume ale NALR/ALRR – Banat. De asemenea, primele cinci volume au fost redactate sub conducerea lui Petru Neiescu. Din motive obiective, echipa inițială în formula consacrată în cele cinci volume nu a mai apucat să editeze și ultimul volum. Echipa care a redactat forma finală a acestui volumul este mai numeroasă, din aceasta făcând parte și cercetătoarele Gabriela Violeta Adam, Cosmina-Maria Berindei, Doina Grecu, Lavinia Nasta, Veronica Ana Vlasin, sub coordonarea lui Nicolae Mocanu.

Volumul este alcătuit din două părți, dintre care prima poartă subtitlul „Material lingvistic necartografiat”, iar cea de-a doua, „Hărți lingvistice interpretative”. Prima parte conține materialul (complet sau numai parțial) necartografiat reprezentând răspunsurile obținute la 1186 de întrebări (1184 de articole) din chestionarul NALR, răspunsuri care nu au fost publicate ca hărți analitice în primele cinci volume din NALR/ALRR – Banat. Din cele 1186 de întrebări, 1184 provin din

⁹ Mihai Eminescu, „Popor primitiv și tolerant”, *Curierul de Iași*, 1876.

chestionarul general (care are 2000 de întrebări, grupate pe diferite sfere semantice), iar 2, din chestionarele speciale (care au 543 de întrebări referitoare la terminologia specială pentru diverse domenii de activitate). Cea de-a doua parte conține hărțile interpretative alcătuite pe baza materialului publicat în prima parte a volumului de față și în volumul al V-lea al seriei. Au fost realizate 489 de hărți sintetice și/sau interpretative, dintre acestea 434 sunt create pe baza răspunsurilor obținute prin intermediul chestionarului general, iar 55, pe baza materialului obținut prin chestionarele speciale. Pentru a avea o imagine clară asupra ponderii și a importanței acestui volum în cadrul seriei, este suficient să amintim că în primele patru volume apărute până în prezent, în perioada cuprinsă între 1980 și 2011, au fost incluse datele culese de la 768 de întrebări din chestionarul general al NALR, rezultând 762 de hărți analitice, iar în cel de-al cincilea volum au fost incluse 543 de întrebări din chestionarele speciale, rezultând 149 de hărți analitice (388 au rămas ca material lingvistic necartografiat). Cele cinci volume tipărite până în prezent conțin împreună 913 hărți sintetice și/sau interpretative, care, de regulă, se află pe aceeași pagină cu harta analitică sau la sfârșitul acestor volume. Publicarea separată, în două volume, a materialului necartografiat și a hărților sintetice și/sau interpretative reprezintă o strategie editorială oportună, întrucât asigură consultarea cu ușurință a datelor și compararea lor cu interpretarea propusă de echipa de cercetători condusă de Nicolae Mocanu.

Datele din materialul necartografiat prezentat în prima parte a acestui volum au fost redactate în diverse forme de-a lungul anilor, dar nu toate au ajuns să fie publicate și să fie cunoscute cercetătorilor. Astfel, a existat o redactare care a fost trimisă pentru a fi utilizată în volumele I și II ale ALRR – Sinteză, în schimb, o altă redactare în care materialul era grupat în funcție de diferite fenomene lingvistice, fiind însoțit de comentarii ample privind etimologia, poziția unui fapt de limbă/ a unei forme în sistem etc., nu a ajuns niciodată să fie publicată. Din păcate, mare parte din această versiune de redactare s-a pierdut.

Articolele în care este prezentat materialul necartografiat păstrează aceeași structură ca în volumul al 5-lea al seriei, dar și ca în alte volume din NALR (în special, NALR – Oltenia). După cuvântul-titlu se oferă traducerea în franceză a acestuia, apoi numărul întrebării. Fiecare articol conține patru secțiuni, în prima secțiune este reprodusă întrebarea din chestionarul NALR, în cea de-a doua secțiune sunt indicate în transcriere fonetică răspunsurile obținute în ancheta dialectală directă, cu mențiunea că la formele transcrise fonetic se adaugă cele literarizate (reproduse cu litere capitale). În cea de-a treia secțiune sunt menționate comentariile vorbitorilor care au participat la anchetă, iar ultima secțiune cuprinde diverse informații și materiale dialectale, care se referă la:

a) materialul lingvistic adunat în ancheta complementară condusă de Eugen Beltechi la Ocna de Fier (toate articolele conțin acest material lingvistic cules la Ocna de Fier);

b) explicații și comentarii ale anchetatorului sau ale redactorului (aceste explicații și comentarii sunt foarte importante pentru a înțelege atât preferința vorbitorilor pentru o formă sau alta, cât și dificultatea cu care un anchetator obține în ancheta directă o anumită formă);

c) trimiteri la hărțile din partea a II-a a volumului de față (dar și alte articole din partea I), precum și trimiteri la alte hărți publicate în primele cinci volume.

Ne vom referi în cele ce urmează mai ales la importanța secțiunilor a III-a și a IV-a. Încă de la început apreciem opțiunea autorilor de a publica tot materialul necartografiat ca fiind una binevenită și considerăm că ar trebui să devină o bună practică. Secțiunea a III-a, cea în care sunt notate consecvent comentariile vorbitorilor asupra formelor anchetate, constituie o sursă extrem de bogată pentru viitoare studii și articole circumscrise sociolingvisticii. Această opțiune a autorilor volumului de față – deși nu este o noutate absolută în materie de structurare a materialului necartografiat (vezi, de pildă, NALR – Oltenia) – face posibilă cunoașterea manierei în care vorbitorii evaluează uzul și frecvența unor forme și își motivează preferința pentru o formă sau alta. De pildă, întrebările care se referă la termenii de rudenie conțin, de cele mai multe ori, astfel de informații (pentru întrebarea 625 din chestionarul NALR – *Cum îl chemi pe bărbatul surorii dumitale, cum îl strigi fără să-i spui pe nume?*, vorbitorii își motivează opțiunea pentru un termen sau altul în funcție de variabilele sociolingvistice, așa cum se întâmplă în cazul selecției termenilor de rudenie „súša”, „náno”, „hěna”, „bája”, „čáčo” etc., care indică suplimentar diferența de vârstă dintre interlocutori și codifică respectul pentru persoana mai în vârstă și, în același timp, oferă informații despre frecvența termenilor, făcând

observații de tipul „cumnăcê se zice mai des” sau „lălă (= újcă) să folosăsćê rar lála trăján”). De asemenea, comentariile vorbitorilor sunt importante pentru a înțelege mecanismele de reprezentare a configurației semantice a unui cuvânt. Vorbitorii oferă informații asupra sensurilor unui cuvânt sau asupra configurației semantice a acestuia, așa cum se întâmplă când răspund la întrebarea 652 din chestionarul NALR – *În ce se adăpostesc și trăiesc oamenii?* (unii dintre ei precizând că „o căsă áre mai mŭlcê sóbĕ” (= camere), în timp ce alții indică (și dezambiguizează) sensul regional din configurația numelui *casă*, indicând pentru „căș” (formă de plural) și sensul „camere”). Dar cele mai importante informații cuprinse în această secțiune privesc uzul unor arhaisme lexicale și conservarea, respectiv, regresul lor în fața altor termeni. Astfel, la întrebarea 1128 din chestionarul NALR – *Cum se cheamă acela care seamănă cu ceapa și care e iute și are mai mulți căței?*, în aria în care vorbitorii indică termenul *usturoi*, termenul moștenit din latină, *ai*, este amintit, dar fie are un uz (semi)specializat, căpătând sensul „leurdă”, este circumscris fie unei zone (în punctul 20 pe hartă, reprezentând Borlovenii Vechi, se indică un sat din apropiere unde se păstrează reflexul latin, „bozovišēni đic aĭ”), fie unui sociolect („pe sáce, ĩm_válĕ, ĩ ĩ zĭse aĭ”). În aria în care reflexul lat. ALIUM este păstrat (și prin urmare reprezintă prima opțiune a vorbitorilor), derivatul de la verbul *ustura* este indicat ca opțiune pentru discuția cu străinii (ceea ce arată că vorbitorul este conștient de caracterul marcat, regional, al termenului *ai*). Materialul și comentariile vorbitorilor pe marginea întrebării 1604 – *Când nu plouă, pe drum se face praf (prau, pulbăr etc.), dar când plouă, ce se face?* sunt, de asemenea, importante pentru a stabili poziția derivatului *imală* în aria Banatului. Derivatul *imală* (cel mai probabil format de la verbul *ima* cu sufixul *-eală*, vezi și DLRV s.v.), atestat și în Anonymus Caransebiensis, se păstrează, dar termenul este concurat de împrumutul „năroĭ/nă^uóĭ/nor^uóĭ” (de exemplu, în punctul 81, Lugojel, care a avut o anchetă dublă, se indică la prima anchetă termenul derivat de la baza latină, dar la următoarea același termen este evaluat ca rar). În aria în care se răspunde numai cu *imală*, unul dintre vorbitori marchează caracterul specific al ariei bănățene și indică prezența termenului *noroi* în alte arii („ășca-ȋcôlo (regátu, arđálu) đic năroĭ”) sau marchează diferența de registru („domneșce noróĭ”). Materialul necartografiat care conține răspunsurile la întrebarea 383 – *Ziceți pedestru? La ce spuneți?* – este relevant întrucât prezintă traseele de evoluție semantică ale acestui termen, apropiind Banatul de alte zone în care cuvântul este păstrat până astăzi. Pe lângă sensurile „șchiop” și „olog”, care sunt indicate de cei mai mulți vorbitori, mai sunt prezente dezvoltări semantice secundare, „orb”, „ciung” și de aici, prin extensiune, „neputincios”, „infirm” și chiar „sărac”. Sensul „orb” nu este înregistrat în DLR s.v., iar atestările pentru sensurile „ciung”, „neputincios”, „infirm” proveneau până acum din Transilvania și Maramureș. Or, materialul din volumul de față arată că astfel de dezvoltări semantice s-au produs și în Banat, fiind puse în evidență de comentariile vorbitorilor înregistrate în secțiunea a III-a a articolului corespunzător întrebării 383. Nu numai evaluarea arhaismelor lexicale reiese foarte clar din comentariile vorbitorilor, ci și explicarea raportului dintre diverse împrumuturi. Astfel, răspunsurile propriu-zise și comentariile care însoțesc întrebarea 1770 – *Cum îi zici omului care face haine?* arată extensiunea termenului *croitor* în fața lui *șnaidăr*, pentru care vorbitorii indică în comentarii (semi)specializări semantice („núma căpúćê”, „[pentru] ș^uáric”) sau îl consideră învechit („șnăĭdăr ĩo đĭsu-ĭ mai dămŭlt”). În aria lui *șnaidăr*, într-un comentariu este oferită etimologia acestui cuvânt („němŭșćê”). Materialul necartografiat scoate în evidență pătrunderea unui termen maghiar (în punctul 62 fiind atestat și *sabău*, de origine maghiară) la fel ca în graiurile transilvănene, dar spre deosebire de acestea rămâne izolat, fără a constitui o arie (de altfel, într-un alt comentariu, *sabău* este circumscris unei alte zone, vorbitorul evaluând termenul ca fiind specific pentru Bodrogu Nou).

Secțiunea a IV-a conține materialul cules de Eugen Beltechi în ancheta complementară desfășurată la Ocna de Fier, localitate aflată în vecinătatea punctului 34 (= Biniș) din rețeaua NALR – Banat. Editarea acestui material va ajuta la demarcarea ariei sudice de cea vestică, întrucât datele provin din extremitatea nord-vestică a ariei sudice a Banatului (care continuă și în Banatul iugoslav), arie socotită (mai) conservatoare, cu trăsături considerate specifice subdialectului bănățean. Considerăm că informațiile pe care le oferă acest material sunt extrem de importante pentru a stabili mai strict diverse izoglose în cadrul ariei sudice.

Ne vom referi în cele ce urmează la conservarea formelor de imperativ negativ de persoana a II-a plural terminate în *-reți* și la importanța editării materialului necartografiat (implicit, a celui cules de Eugen Beltechi la Ocna de Fier) și a reprezentării acestuia în hărțile sintetice/interpretative din partea a II-a a volumului al VI-lea pentru o înțelegere mai bună a profilului lingvistic al ariei sudice, dar și al Banatului, în întregul lui. Formele imperativului negativ de persoana a II-a plural au fost explicate fie ca reflex al celor latinești de conjunctiv perfect, fie ca având în structura lor infinitivul lung (ipoteză care este admisă în cele mai multe dintre istoriile limbii sau în studiile de morfologie a verbului din dacoromână). Păstrarea unor astfel de forme în Banat este considerată o trăsătură arhaică a acestei arii a dacoromânei. Deși formele de imperativ negativ de persoana a II-a plural terminate în *-reți* sunt prezente și în alte arii ale dacoromânei (vezi, de pildă, centrul Crișanei, vestul Transilvaniei și vestul Olteniei), totuși în nicio altă zonă ele nu sunt la fel de bine atestate ca în Banat. Materialul din volumul al VI-lea al ALRR – Banat (atât din prima parte, cât și din partea a II-a, conținând hărțile interpretative) vine în continuarea hărților (și a materialului) publicate deja în volumul al IV-lea al NALR/ALRR – Banat (volumul al IV-lea fiind consacrat în întregime verbului). Pe baza hărților din volumul al IV-lea se poate constata o anumită preferință a vorbitorilor din aria sudică și cea estică a Banatului pentru formele în *-reți* (pe care le indică fie ca unica posibilitate, fie alături de forma scurtă) mai ales la verbele din conjugarea I (vezi, de pildă, hărțile 628 – *Nu sughîța* (imper. neg. 2, 5), 679 – *Nu cântați* (imper. neg. 5, 2), 735 – *Nu da* (imper. neg. 2, 5), 649 – *Nu lua* (imper. neg. 2, 5)). Formele în *-reți* sunt prezente și la verbele din celelalte conjugări, dar ele sunt concurate și înlocuite de formele scurte chiar în aria sudică și estică a Banatului (compară hărțile amintite cu hărțile 609 – *Nu vedea* (imper. neg. 2, 5), 705 – *Nu bate* (imper. neg. 2, 5), 727 – *Nu coase* (imper. neg. 2, 5), 749 – *Nu face* (imper. neg. 2, 5), 713 – *Nu țese* (imper. neg. 2, 5), 653 – *Nu ține* (imper. neg. 2, 5), 742 – *Nu rămâne* (imper. neg. 2, 5), 765 – *Nu fi* (imper. neg. 2, 5), 666 – *Nu dormi* (imper. neg. 2, 5), 707 – *Nu cosi* (imper. neg. 2, 5), 704 – *Nu ascuți* (imper. neg. 2, 5)). Prezintă mai multe forme în *-reți* verbele *scrie* și *mirosi*, care au și variante de conjugarea I (vezi hărțile 719 – *Nu scrie* (imper. neg. 2, 5) și 615 – *Nu mirosi* (imper. neg. 2, 5)). Chiar în cadrul aceleiași conjugări se remarcă asimetria, în sensul că pentru verbul *a fi* formele în *-reți* au fost înlocuite mai rapid de cele scurte decât în cazul altor verbe din conjugarea a IV-a. Partea a II-a a volumului al VI-lea conține 8 hărți sintetice/interpretative consacrate răspândirii formelor în *-reți*, iar în 5 dintre ele sunt marcate consecvent izoglozele (indicându-se de fiecare dată dacă formele în *-reți* au fost oferite primele sau ocupă poziția a doua). Hărțile sintetice/interpretative CMXXVIII – *Răspândirea formelor de imper. neg. 5 nu măncați și nu măncareți*, CMXXIX – *Răspândirea formelor de imper. neg. 5 nu înghițiți, nu înghițireți (nu înghițiriți, nu înghițirăți) și nu înghiteți*, CMXXXIII – *Răspândirea formelor de imper. neg. 5 nu tușiți și nu tușireți*, CMLXXVI – *Răspândirea formei de imper. neg. 5 nu fugireți (nu fugiriți, nu fugareți)*, MCCXCIV – *Răspândirea formelor de imper. neg. 5 nu cumpărați (nu târguiți) și nu cumpărareți (nu târguireți)*, MCCXCIX – a) *Răspândirea formelor de imper. neg. 5 nu vindereți și nu vindeareți*, MCCCXXI – *Răspândirea formelor de imper. neg. 5 nu stați și nu stareți*, MCCCXXIV – *Răspândirea formelor de imper. neg. 5 nu veniți și nu venireți (nu veneareți)* sunt alcătuite pe baza datelor obținute de la verbe din trei conjugări (3 din conjugarea I, 1 din conjugarea a III-a și 4 din conjugarea a IV-a) și confirmă preferința vorbitorilor pentru formele în *-reți* mai ales la verbele din conjugarea I, evidențiază (și mai) clar această asimetrie între diferitele conjugări. Hărțile sintetice, dar mai ales cele interpretative oferă posibilitatea de a compara datele din partea a II-a a volumului cu hărțile din volumul al IV-lea pentru a obține o imagine mai clară asupra sistemului morfologic bănățean. Hărțile interpretative pun în evidență într-un mod clar raportul dintre formele în *-reți* și cele scurte în sudul și în vestul Banatului, arătând cum cele în *-reți* ajung să fie concurate de cele scurte în ambele arii. Editarea acestui material se dovedește oportună, în condițiile în care verbele din acest volum pentru care s-a cerut forma de imperativ negativ sunt frecvente în limbă (vezi *mânca, sta, veni* etc.).

Materialul din volumul al VI-lea ajută la înțelegerea exactă a conservării și a selecției formelor în *-reți* în funcție de conjugare și în funcție de frecvență etc., dar și la stabilirea mai sigură a

unor izoglose în cadrul ariei sudice și estice a Banatului. Grație hărților din volumul al IV-lea se poate observa că aria sudică nu este chiar așa de compactă precum se crede îndeobște, existând diverse puncte – mai mult sau mai puțin izolate în sud-est, dar mai compacte în nord-vestul acestei arii – în care formele în *-reți* sunt folosite alături de cele scurte sau chiar înlocuite de acestea. O zonă de tranziție se conturează în nordul ariei sudice a Banatului, iar pe baza materialului cules de Eugen Beltechi se poate delimita și contura mai bine această zonă. Materialul cules la Ocna de Fier (localitate aflată în apropierea punctului 34 (= Biniș) din rețeaua NALR – Banat) arată că formele în *-reți* nu sunt prezente nici măcar la verbele din conjugarea I, care, de regulă, tind să păstreze astfel de forme în aria sudică a Banatului.

Comentariile anchetatorilor și ale redactorilor sunt redată în prima parte a volumului de față și ele în sine pot deveni subiect de analiză, întrucât oferă date extrem de bogate asupra uzului unor forme. Unele dintre cele mai ample comentarii însoțesc întrebările prin care anchetatorii au încercat să obțină formele de mai-mult-ca-perfect de la verbe de diverse conjugări. Dincolo de confirmarea existenței formelor perifrastice (de altfel, materialul și hărțile din volumul al IV-lea oferă o imagine clară asupra existenței acestora), care au, de altfel, o circulație mai largă (fiind atestate și în Crișana, Transilvania, cu excepția unor puncte din sud-vest, Maramureș și nordul Moldovei), materialul din volumul aflat în discuție arată că formele sintetice – deși sunt cunoscute – sunt puternic concurate de cele de perfect compus sau de perfect simplu, cu precădere în aria sudică a Banatului (vezi, de pildă, MN pentru întrebarea 105 – *Văzusem*, întrebare indirectă, pentru întrebarea 196 – *Tușisem*, întrebare indirectă, pentru 347 – *Ținusem*, întrebare indirectă, 411 – *Dormisem*, întrebare indirectă, 535 – *Fugisem*, întrebare indirectă, 603 – *Cântasem*, întrebare indirectă, 1082 – *Cosisem*, întrebare indirectă, 1270 – *Țesusem*, întrebare indirectă, 1779 – *Cususem*, întrebare indirectă, 1805 – *Cumpărasem*, întrebare indirectă, 1818 – *Vândusem*, întrebare indirectă, 1867 – *Dădusem*, întrebare indirectă, 1926 – *Avusesem*, întrebare indirectă, 1942 – *Stătusem*, întrebare indirectă și 1958 – *Fusesem*, întrebare indirectă). Comentariile scot la iveală nu numai interferențele dintre paradigmele timpurilor trecutului, ci și dificultatea cu care anchetatorii obțin formele de mai-mult-ca-perfect.

Hărțile din partea a II-a sunt centrate mai ales pe aspecte morfologice, dar cele cu implicații fonetice/fonologice nu sunt absente. De fapt, încă din *Nota preliminară* care însoțește prima parte a acestui volum, Nicolae Mocanu argumentează în mod convingător preferința autorilor pentru astfel de hărți, arătând că întreaga structură fonetică și fonologică a subdialectului bănățean se găsește bine documentată în hărțile analitice și sintetice publicate în volumele anterioare. Hărțile morfologice sunt foarte bine alese prin ceea ce se problematizează, oferind un punct de plecare pentru studii de morfologie. Pentru morfologia nominală sunt extrem de importante hărțile care prezintă răspândirea unor forme de plural care antrenează selecția și extensiunea desinenței *-uri*, precum și trecerile de la o clasă de gen la alta (vezi CMXIV – *Răspândirea formelor de pl. capuri și capete*, CMXXXIX – *Răspândirea formelor de pl. brice și briciuri*, CMXL – *Răspândirea formelor de pl. grumaze (grumeze), grumazi (grumaji) și grumazuri*, CMXLVI – *Răspândirea formelor de pl. coate, coți și coturi*, MCLXXIV – *Răspândirea formelor de pl. roi, roiuri și roaie* etc.) sau hărțile care pun în relief raportul dintre diversele forme de plural, cu realizări desinențiale diferite și cu antrenarea alternanțelor vocalice și consonantice (așa cum se întâmplă cu CMXXII – *Răspândirea formelor de pl. lacrimi (lacrămi, lacrâmi), lacrime (lacrăme, lacrâme) și lacrimi (lăcrămi)*, CMXLII – *Răspândirea formelor de pl. vâne, vâni și vini*, CMXLVII – *Răspândirea formelor de pl. palme (pelme) și pălmi (pelmi)* etc.) sau fără antrenarea alternanțelor (CMLIII – *Răspândirea formelor de pl. picioare și picioară*, MLIX – *Răspândirea formelor de pl. bivolițe (bibolițe) și bivoliți (biboliți)*, MXCIX – *Răspândirea formelor de pl. găște (gânște) și găști (gânști)* etc.). Inclusiv formele de singular primesc o atenție deosebită în această parte, fiind propuse hărți în care se urmărește raportul dintre diferitele tipuri flexionare, punându-se accent pe raportul dintre realizările singularului masculinelor cu desinența *-e* și cu desinența Ø (MCLXVII – *Răspândirea formelor de sg. strugure și strugur*, MCXLV – *Răspândirea formelor de sg. pepene (pepeni), pepine (piapine) și pepen, pepin*), fie că e vorba de tipare primare, fie secundare, analogice în *-e* (MLXXXVII – *Răspândirea formelor de sg. cârnaț, cârnat și cârnate*, MCLXXII – *Răspândirea formelor de sg. trântor și trântore* etc.), pe raportul dintre realizările

oxitone și paroxitone ale substantivelor feminine (MLIV – Răspândirea formelor de sg. *vișea și vișeauă*, MLXXXIII – Răspândirea formelor de sg. *șauă (șăuă) și șa (șă)*, MXC – Răspândirea formelor de sg. *cășea (căță) și cășeauă (cățăuă)* etc.) sau pe trecerile de la o clasă de gen la alta (MXXXV – Răspândirea formelor de sg. *lamp și lampă*, MLXXXVIII – Răspândirea formelor de sg. *măț și măț 'piscică'* etc.). Problemele de morfologie a verbului sunt bine reprezentate, în hărți în care sunt prezentate alternanțele (vezi, de pildă, CMLI – *Alternanța ă : e în formele de ind. prez. 1 și 2 ale verbului a arăta* etc.), dar mai ales realizările condiționalului, în condițiile în care formarea acestui mod cu auxiliarul provenit din imperfectul verbului *vrea* (urmat de infinitiv) constituie o particularitate a subdialectului bănățean și în special a ariei sud-vestice a Banatului (vezi, de pildă, CMXVIII – Răspândirea formelor de cond. prez. *1 aș vedea și reaş vedea*, CMXIX – Răspândirea formelor de cond. perf. *1 aș fi văzut și reaş fi văzut*, CMXXXI – Răspândirea formelor de cond. prez. *1 aș tuși și (v)reaș tuși*, CMXXXII – Răspândirea formelor de cond. perf. *1 aș fi tușit și reaş fi tușit*, CMXLIX – Răspândirea formelor de cond. perf. *1 aș fi ținut și reaş fi ținut* etc.). Materialul și hărțile din volumul al VI-lea reprezintă o sursă bogată pentru viitoare lucrări lexicografice și studii lexicologice, grație notării variantelor pentru diferiți termeni (CMLV – Răspândirea variantelor lexicale *iut, iuta și iute*, MC – Răspândirea variantelor lexicale *gânsac și gâsac*, MCXXII – Răspândirea variantelor lexicale *ovăs (oves, ovăz) și ovăsc*, MCXLI – *Variantele lexicale ale lui castravete* etc.) și, mai ales, a notării diferitelor denotații (CMLXVI – *Termeni pentru turbare*, CMLXVIII – *Termeni pentru puroi*, CMXCVI – *Termeni pentru tencuială* etc.).

Materialul lingvistic din acest ultim volum al NALR/ALRR – Banat este fundamental nu numai pentru descrierea completă a subdialectului bănățean, pentru stabilirea exactă a locului acestuia între subdialectele dacoromânei, ci și pentru înțelegerea mai clară a istoriei limbii române în general. Acest material deschide drumul pentru realizarea unei monografii cuprinzătoare a acestui subdialect. În încheiere, semnalăm următorul proiect al lui Nicolae Mocanu, coordonatorul acestui volum, care implică editarea tuturor materialelor referitoare la Banat (este vorba de transcrierea textelor dialectale înregistrate în anchete și de un glosar complet al subdialectului bănățean). Este cu atât mai meritoriu acest proiect, cu cât implică și integrarea întregului material dialectal în programul informatizat de stocare, redactare, căutare și analiză a datelor lingvistice RODA II, care a fost creat, la Toronto, de Dorin Urișescu și de colectivul său. Programul este deja în curs de aplicare, la Institutul de Lingvistică și Istorie literară „Sextil Pușcariu”, pentru întreaga parte de vest a dialectului dacoromân.

OANA UȚĂ BĂRBULESCU
 Universitatea din Oxford
 Universitatea din București
 Institutul de Studii Sud-Est Europene
 oana.uta@ling-phil.ox.ac.uk

Vicent BELTRAN CALVO, *Casa mea, casa voastră. Català i romanés en contrast*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2023, 86 p.

Vicent Beltran Calvo, un tânăr romanist de la Universitatea din Alicante, semnează o interesantă lucrare de lingvistică romanică despre două idiomuri neolatine literare, formate în arii laterale ale României: catalana și româna. Structura volumului este organizată în trei capitole, împărțite în subcapitole, la care se adaugă bibliografia de referință.

În I. *Introducció*, autorul prezintă cadrul teoretic al cercetării și obiectivul studiului său: analiza contrastivă – cu clare scopuri didactice –, «focalizant en les similituds i en les diferències» dintre catalană și română. Suportul teoretic al investigației sale – realizată în perspectivă contrastivă – îl reprezintă lucrările din bibliografia de referință de lingvistică romanică comparată. Ca suport istoric, Vicent Beltran Calvo face o prezentare minuțios documentată a ansamblului de limbi

indo-europene, ilustrată cu multe exemple de natură fonetică și lexicală. Pentru a putea explica individualitatea românei între idiomerile romanice, autorul face referire la cadrul geografic și istoric în care s-a format limba noastră, în extremitatea orientală a fostului imperiu roman. Exemplele pun în evidență două trăsături, care permit gruparea limbilor neolatine într-un subsansamblu oriental și un altul occidental:

– tratamentul consoanelor ocluzive surde în poziție intervocalică: se mențin ca atare în grupul oriental (italiană, dalmată, română) și se sonorizează în Occidentul romanic: lat. FOCUS > it. *fuoco*, rom. *foc*, fr. *feu*, sp. *fuego*; lat. VITA > it. *vita*, rom. *vită*, fr. *vie*, sp. *vida*;

– formantul pluralului nominal este vocalic în grupul oriental și conservă nominativul plural latinesc (lat. N. sg. *capra*/pl. *caprae* > it. *capra/capre*, rom. *capră/capre*); în idiomerile subsansamblului occidental se păstrează morfemul de la acuzativul plural din latină: lat. *lupus*, Ac. *lupum*/pl. *lupos* > sp. *lobo/lobos*, fr. *loup/loups* etc.

Pe Vicent Beltran Calvo îl interesează în mod special să sublinieze asemănările dintre cele două idiomuri studiate; în acest sens, oferă drept exemple o serie de substantive moștenite din latină sau culte și totodată comentează mai multe verbe din sistemul catalan și românesc. Este demnă de laudă inițiativa de a adăuga la sfârșitul capitoului șase hărți lingvistice, utile pentru o mai bună înțelegere a demonstrației autorului.

În al doilea capitol, II. *Català i romanés contrastats*, profesorul Beltran Calvo vorbește despre alfabetul chirilic, utilizat de la începuturile limbii române scrise până în anul 1862, când a fost înlocuit cu cel latinesc. Alfabetul chirilic era singurul folosit în toate țările ortodoxe care înconjoară România. În ceea ce privește varianta românească a alfabetului latin, cercetătorul menționează utilizarea câtorva grafeme proprii: *ă* (pentru vocala cu articulare centrală și cu grad mediu de deschidere din română), *ș*, *ț* și a unor grafii noi: *ch* + *e/i* (= esp. *qu* + *e/i*, it. *che/chi*), *gh* + *e/i* (= esp. *gu* + *e/i*).

Sub titlul *Nivell fonètic*, sunt comparate sistemul fonetic al românei și cel al catalanei. Autorul insistă asupra diferențelor care există între cele două idiomuri. De exemplu, în sistemul vocalic al limbii române există o inovație proprie, *î* [i], articulată central și închisă; trebuie adăugați de asemenea diftongii metafonici *oa* și *ea*. Față de catalană, sistemul consonantic al românei este mai bogat: [j], [h] și *p*, *b*, *m*, *n* palatalizate de *-i*.

Analiza continuă cu *Nivell morfosintàctic*, în care autorul descrie trăsăturile care individualizează româna în raport cu catalana și, pe de altă parte, în familia lingvistică romanică: articolul definit se postpune; româna este singurul idiom neolatin cu trei genuri gramaticale: masculin, feminin și neutru; conservă resturi ale flexiunii nominale din latină; nu se păstrează niciun comparativ sintetic din latină; moștenește din latină supinul, mod impersonal; demonstrativele sunt organizate într-un sistem binar etc.

Exemplele sunt însoțite de comentarii, utile mai ales pentru tinerii romaniști și la cursurile practice de catalană sau de română.

Aceeași metodă – raportarea limbii române, pe de o parte, la catalană, iar pe de altă parte, la celelalte limbi romanice – se utilizează și la elaborarea subcapitolului 4. *Nivell lèxico-semàntic*. Exemplele sunt cuvinte grupate după semnificație și după statutul lor etimologic: în prima parte, elemente moștenite, urmate de lexeme conservate exclusiv în română sau numai în arile laterale ale Romaniei.

III. *Conclusiones* și o amplă IV. *Bibliografia* închid această carte concepută în perspectivă contrastivă, un adevărat instrument, de mare utilitate pentru cei care studiază româna și catalana.

Casa mea, casa voastră. Català i romanés en contrast este o lucrare importantă în biblioteca romaniștilor, realizată cu inteligență și cu o erudiție lingvistică creatoare.

COMAN LUPU
Universitatea din București
coman.lupu@lls.unibuc.ro

Cristina Mihaela NISTOR (coordonator), Elisabeta Simona CATANĂ, Mihaela PRICOPE, Mirela Sanda SĂLVAN, Diana Silvana STOICA, *Culegere de exerciții și teste de limba română pentru străini: Nivel A1–B2*, București, Editura Universitară, 2023, 186 p.

Lucrarea apărută în condiții grafice excelente la Editura Universitară din București este destinată atât studenților înscriși în Anul Pregătitor de Limba Română ca Limbă Străină, cât și tuturor cetățenilor străini care doresc să dobândească și să își perfecționeze cunoștințele de limba română.

Materia cărții este distribuită în trei secțiuni: **Teste de nivel A1–A2** (p. 9–38); **Teste de nivel B1–B2** (p. 39–121); **Teste de limbaj specializat** (p. 123–166). Testele din fiecare secțiune abordează teme din viața de zi cu zi, obiectivele urmărite fiind familiarizarea utilizatorilor cu vocabularul și cu particularitățile gramaticale ale limbii române, cunoașterea terminologiei specializate din domeniile tehnic, informatic, biomedical, economic, umanist și al științelor sociale și pregătirea cursanților (individual sau la clasă) pentru examenele de limba română ca limbă străină.

Cheia exercițiilor (p. 167–186), inclusă ca o unitate finală, le permite utilizatorilor lucrării să se autoevalueze.

Testele sunt alcătuite în conformitate cu metodologia de examinare a nivelului de cunoștințe aplicată de instituțiile din țara noastră care organizează examene de competență lingvistică. Fiecare test cuprinde exerciții de vocabular, de gramatică, lectura unui text, înțelegerea acestuia și alcătuirea unei compoziții pe o temă dată. Subiectele propuse de autoare se află în strânsă legătură cu materia tratată în manualele de limba română pentru străini elaborate în România.

Rezultat al experienței didactice bogate în domeniul predării limbii române ca limbă străină la Universitatea Națională de Știință și Tehnologie POLITEHNICA București, volumul elaborat de cele patru autoare sub coordonarea Cristinei Mihaela Nistor este extrem de util tuturor celor care își doresc să cunoască limba și cultura română.

MIHAELA MARIN

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13
marin.rmihaela@gmail.com*

Laura Elena PASCALE, *Aspecte didactice ale limbii române ca limbă străină*, Constanța, Ovidius University Press, 2023, 122 p.

În ultima perioadă, domeniul limbii române ca limbă străină se bucură de apariția unei game bogate și variate de lucrări dedicate studenților (fie că vorbim de manuale realizate pentru diferite niveluri lingvistice sau pentru diferite discipline din planul de învățământ al programului de studii *Anul pregătitor de limba română pentru cetățenii străini*, fie că avem în vedere materialele auxiliare de teste și exerciții), dar rămâne încă deficitar în ceea ce privește lucrările destinate profesorilor, menite să le îndrume acestora pașii, mai ales când sunt la început de carieră, și să-i facă să înțeleagă că româna ca limbă străină (LRLS) trebuie așezată în alte tipare, total diferite de cele în care ea este predată ca limbă maternă. Se simte, așadar, nevoia acută de publicare a unor materiale de didactică și metodică a predării românei ca limbă străină sub toate ipostazele ei.

În acest context, lucrarea *Aspecte didactice ale limbii române ca limbă străină* a Laurei Pascale, apărută în colecția *Limba română ca limbă străină (LRLS)*, este una așteptată cu mult interes de către toți cei care și-au luat drept misiune predarea limbii române ca limbă străină în țară sau în afara ei. Așadar, lucrarea se adresează în primul rând cadrelor didactice care predau limba română ca

limbă străină, nu doar în universitățile din România, ci și în cele din afara granițelor ei, dar și autorilor de materiale didactice sau curricule și evaluatorilor, deopotrivă, și reprezintă, în egală măsură, un instrument foarte util atât profesorilor începători care au nevoie să cunoască ce competențe trebuie dezvoltate în predarea LRLS și cum să facă acest lucru, cât și celor cu mai multă experiență, dar care doresc să-și perfecționeze metodele de predare și evaluare.

Încadrată în domeniul științific *Filologie*, lucrarea vine să acopere, dacă nu în totalitate, măcar parțial, golul creat de faptul că româna ca limbă străină nu beneficiază încă, asemenea altor limbi, de un tratat propriu-zis de didactică. Pornind de la Cadrul European Comun de Referință pentru Limbi (CECRL), în lucrarea de față, Laura Pascale, cunoscută și ca autor de manuale de limba română pentru studenții străini (nivelurile lingvistice A1-A2 și B1-B2), își propune să ofere câteva reflecții asupra unui mod modern de predare a limbii române ca limbă străină, vorbitorilor nonnativi.

Materialul este structurat în șapte capitole și cinci anexe. Primele două capitole (*Noi modele de predare – învățare în era digitală: provocările profesorilor* (p. 13) și *Noi provocări în didactica limbilor. Perspective asupra comunicării în limba română ca limbă străină* (p. 23) se referă, așa cum reiese chiar din titlul lor, la provocările cărora trebuie să le facă față profesorii de LRLS în demersul lor de a preda unei generații foarte pricepute în folosirea tehnologiei moderne, fiind nevoiți să îmbine strategiile de predare – învățare – evaluare tradiționale cu cele ale didacticii moderne a limbilor străine. Cele cinci capitole dedicate formării și dezvoltării competențelor lingvistice, de la nivelul A1 (începător) până la nivelul C2 (profesionist), conform CECRL, sunt organizate în: *receptarea mesajului oral* (capitolul III, p. 28), *receptarea mesajului scris* (capitolul IV, p. 40), *comunicare orală* (capitolul V, p. 50), *exprimare scrisă* (capitolul VI, p. 57), *gramatică și vocabular* (capitolul VII, p. 66). Competențele de comunicare orală și scrisă organizate în acest fel se regăsesc în disciplinele obligatorii de specialitate din standardele specifice pentru programul pregătitor de limba română pentru cetățenii străini și descrierii lor i se adaugă, în lucrarea de față, o serie de strategii și recomandări ale autoarei menite să ducă la formarea și dezvoltarea acestor competențe, deloc ușor de dobândit de către vorbitori nonnativi, care de cele mai multe ori nu dețin cunoștințe de metalingvistică. Cele cinci anexe de la finalul lucrării (p. 86-122) cuprind modele de exerciții de formare și dezvoltare a fiecărei competențe lingvistice, de la nivelul A1 la nivelul B2. Activitățile practice propuse de autoare sunt preluate de aceasta din ultimele materiale didactice elaborate de cadrele didactice ale Facultății de Litere, din Universitatea „Ovidius” din Constanța, cu preocupări constante în domeniul predării LRLS, respectiv: *Limba română pentru străini. Nivel A1-A2* (2020) și *Limba română pentru străini. Nivel B1-B2* (2021). Referitor la alegerea făcută, Laura Pascale afirmă: „am ales să folosesc aceste manuale deoarece sunt unul dintre autori, le-am testat pe grupul ținută și corespund strategiilor de predare a LRLS”.

Calitatea lucrării rezidă în prezentarea clară și logic structurată a conținuturilor, în faptul că anexele lucrării sunt bine gândite și abundă în exemple foarte atent selectate și elocvente pentru scopul ales; exercițiile propuse sprijină cu succes partea teoretică a lucrării, și, chiar dacă, poate, uneori autoarea ar fi trebuit să insiste mai mult asupra unor aspecte și să dezvolte puțin mai mult unele capitole, îmbogățindu-le prin raportare la experiența personală, cu siguranță, acestea vor sta la baza unor noi perspective și vor deschide drumul către alte abordări în domeniul LRLS, un domeniu relativ tânăr, aflat într-o continuă dinamică și transformare, asemenea tuturor domeniilor de învățare, un domeniu care nu a fost încă suficient exploatat și acoperit cu lucrări teoretice.

Prin urmare, lucrarea *Aspecte didactice ale limbii române ca limbă străină* vine să completeze tabloul materialelor de specialitate care vizează activitățile de predare – învățare – evaluare a limbii române ca limbă străină și reprezintă, fără tăgadă, un instrument util și valoros în acest domeniu.

CRISTINA-VALENTINA DAFINOIU

Universitatea „Ovidius” din Constanța, România

Universitatea „Angel Kanchev” din Ruse, Filiala Silistra, Bulgaria

cristinadafinoiu@yahoo.com

Susana BENAVENTE FERRARA, Francisco CALVO DEL OLMO, Erika HILDE FRISAN, Veronica MANOLE, Karine Marielly ROCHA DA CUNHA, Hugues SHEEREN, *PanromanIC. Manuale di intercomprensione fra lingue romanze*, Zanichelli Editore, S.p.A, Bologna, 2022, [Lingue], 184 p.

Abordarea limbilor prin metoda intercompreheniunii este relativ recentă, lingviștii și didacticienii începând să se preocupe de înțelegerea posibilă între limbi din aceeași familie, cu metode noi de abordare, după anii '90. Iar abordările au fost, toate, empirice, căci urmăresc nu o instrucție formală și sistematică, așa cum se obișnuiește în predarea/învățarea limbilor, ci una aplicată direct și din start pe texte de regulă transparente, pentru o abordare comunicativă. Alegerea textelor se face din sfere comunicative familiare cursanților: texte de ziar, descrieri geografice, fapt divers etc. – genuri previzibile din punctul de vedere al conținutului și, deci, mai ușor inteligibile necunoscătorilor limbii/limbilor-țintă. Multe asemenea abordări au inițiat proiecte ținând familia limbilor romanice, pentru a stimula comunicarea în aceste limbi între europeni, puși de multe ori să aleagă engleza ca *lingua franca*. Pionieratul l-a făcut o renumită lingvistă, Claire Blanche Benveniste, în 1997, cu proiectul *EuRom4*, pentru patru limbi romanice. Au urmat alte proiecte pentru limbi romanice, din care limba română a lipsit pentru faptul că nu era încă eligibilă pentru proiecte europene: proiectul *EuRom5*, o metodă pentru învățarea și înțelegerea a cinci limbi romanice, prevedea contactul imediat cu texte jurnalistice, având și înregistrări sonore ale acestora, dar nu și traducerea textelor, căci, din principiu, traducerea textelor nu era compatibilă pentru abordarea interlingvistică directă. A fost elaborată și o altă metodă, în proiectul european *Galatea*, condus de Louise Dabène, lingvistă și didacticiană, care promova antrenarea studenților pentru o înțelegere reciprocă între vorbitorii unor limbi înrudite. Într-o experiență personală, pot spune că, fiind inițiată ca profesor în tehnicile de înțelegere utilizate în acest din urmă proiect, în situația de a preda limba română ca limbă necunoscută unor studenți francezi, am aplicat în prima întâlnire cu aceștia tehnica contactului direct cu două texte jurnalistice de tip „fapt divers” în limba română: un accident auto și o manifestație de protest. Alegând cu grijă textele în funcție de transparența lor romanică, am avut cel mai bun debut de curs pentru limba română, studenții, în fața unui gen cunoscut, înțelegând bine textele și fiind apți să desprindă specificul lexical și, parțial, gramatical al limbii române. Metoda aceasta frontală s-a adevărat extrem de utilă, într-un curs de dimensiuni reduse (25 de ore), în care începutul a ajutat mult pentru o abordare ulterioară mai clasică a limbii române, studenții simțindu-se deja confortabil și încurajați, prin similitudinile constatate, să asimileze în următoarele ședințe ale cursului chestiuni lexico-gramaticale ale românei, cu un rezultat spectaculos la finele cursului, acela de a înțelege și chiar de a pune într-un joc de rol un text scurt de Eugen Ionescu.

Între timp, universitățile din România încep și ele să introducă în curriculă cursuri de intercompreheniune romanică, în care își are locul, printre limbile romanice, și limba română. Menționăm aici un curs elaborat de Elena Comes la Universitatea „Ovidius” din Constanța și excelentul manual, o traducere din germană în limba română a unui volum apărut și premiat în 1999: *EuroComRo. Șapte site. Să citim și să înțelegem simultan limbile romanice*, de Sanda Reinheimer, Horst G. Klein și Tilbert D. Stegmann (București, Ed. Cavallioti, 2001). Prin specializarea autorilor, amprenta puternică a lingvisticii romanice se face aici evidentă. Metoda a fost apoi folosită ca disciplină de sine stătătoare într-un program de masterat multilingv și multicultural și la Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai din Cluj, având inițial drept profesor titular de curs invitat pe Sanda Rîpeanu. Formarea unor specialiști proprii era necesară, iar una dintre autoarele volumului pe care îl recenzăm aici – Veronica Manole – a fost una dintre cadrele didactice care s-au format în domeniu și au susținut această formare în activități didactice practice.

Această formare s-a inițiat și la alte universități din țară, prin programul *GALAPRO – Formare de formatori pentru intercompreheniune în limbi romanice*, desfășurat la Iași, în perioada 22–24 octombrie 2009, editat în 2010. Continuă însă și în consorțiul numit *UNITA*, format din universități din țări cu departamente de limbi romanice, care dorește promovarea diversității lingvistice

în Europa prin utilizarea metodei intercomprehensiunii în comunicare. Universitatea de Vest din Timișoara a organizat în acest sens forme de învățare neconvenționale, de tipul *Cafenelei lingvistice*. *Despre intercomprehensiune* din 31 mai 2022.

Nu în ultimul rând amintesc aici *Uniunea Latină*, care promovează învățarea limbilor romanice prin metode ale intercomprehensiunii, ocupându-se în principal de formarea profesorilor și furnizarea de instrumente didactice precum cele promovate de toate proiectele enumerate mai sus.

Volumul discutat aici este al unui manual elaborat de o echipă formată din șase autori, unul pentru fiecare limbă prevăzută. Este vorba despre un proiect bine alcătuit, care pune în comparație, pentru un public divers (elevi, studenți, profesori, public larg) un manual de familiarizare a studenților cu ceea ce înseamnă intercomprehensiunea limbilor romanice. Manualul urmărește ca publicul cărui îi este adresat să se antreneze pentru a înțelege (nu și a produce) limbile oficiale ale latinității (portugheza, spaniola, catalana, franceza, italiana și româna), dar și limbi minore, regionale ale acesteia (corsicana, sarda, galiciană, mirandeză, occitana, franco-provensală, friulana, ladina, retoromana și aromâna).

Curiozitatea celui care deschide acest manual este răsplătită – o spunem de la bun început – prin metoda didactică pe care o propune. Concepe unități tematice omogene, prima fiind dedicată „teritoriilor” în care sunt vorbite limbile romanice, cu un text și un set de exerciții menite să dezvolte observația învățăcelului pentru probleme nu doar teritorial-geografice, cum este anunțat, ci și gramaticale. Astfel, pentru prima unitate, teritoriile propuse, pentru și în diferitele limbi, sunt: Angola (pentru/în limba portugheză), Bolivia (pentru/în limba spaniolă), Andorra (pentru/în limba catalană), Belgia (pentru/în franceză), Elveția italiană (pentru/în italiană), și Maramureșul (pentru/în română). Din start, este limpede, cartea se deschide celor care sunt prevăzuți a se confrunța cu limbile romanice nu doar pe spațiile geografice statale, ci și pe împărțirea regională pe limbi a unor țări ori pe ceea ce reprezintă, intercontinental, francofonia, lusofonia și hispanofonia.

Textele sunt descriptive, informând despre ceea ce este specific fiecărui spațiu, în limba proprie fiecăruia. Pentru cine începe să se familiarizeze cu limbile romanice și similitudinile dintre ele, textele sunt suficient de transparente înțelegerii, cu internaționalisme sau termeni neolatini ușor de înțeles. Este un argument convenabil și încurajator pentru cei care fac efortul să citească într-o altă limbă, căci fiecare va înțelege suficient dintr-un text deja cunoscut ca gen textual larg experimentat, ca formă mai mult sau mai puțin fixă: aici, descrierea unei regiuni/țări, cu etapele cunoscute.

Unitatea propune, după aceste texte, exerciții de înțelegere – 5 întrebări cu câte trei alegeri date –, urmate de 5 enunțuri care trebuie validate ca adevărate ori false. Ce este extrem de interesant (și solicitant, în același timp) este că enunțurile acestor exerciții sunt date fiecare în altă limbă romanică decât textul, astfel ca o terminologie interromanică să fie tot timpul sugerată, suficient de transparent, pentru fiecare text monolingv. La fel de instructive sunt tabelele lexicale pe care le propun autorii în fiecare unitate, pentru a face vizibile concordanțele fonetice ale cuvintelor de origine romanică ori echivalentele internaționale ale acestora, dar și pentru a solicita studentului să completeze în tabel cuvintele corespunzătoare ca sens din limba în care s-a propus textul. Astfel, în prima unitate sunt date în cinci limbi romanice echivalentele cuvintelor românești *țară*, *onoare*, *a denumi*, *predominant*, *emisiune* și *lac*, iar studentul trebuie să completeze cu corespondentele acestora în a șasea limbă, extrase din textul dat spre citire-înțelegere. Alte exerciții deschid spre statutul multilingvismului din diverse țări sau regiuni, spre exemplu, solicită o clasificare a limbilor vorbite în Elveția în ordinea importanței date de numărul de vorbitori. Lectura textului în italiană specifică acest lucru, iar înțelegerea după lectură face posibil răspunsul corect. Sunt prevăzute și exerciții care oferă enunțuri sub formă de definiții și cer identificarea cuvintelor care corespund acestora.

Fiecare unitate se încheie cu un așa-numit *Focus*, care invită la incursiuni în zone geografice marginale limbilor oficiale, în care se vorbesc: corsicana, sarda, galiciană (galego), mirandeză, occitana, franco-provensală, friulana, limba ladină, retoromana și aromâna. Textele în aceste limbi sunt mai greu de înțeles (pentru români, chiar și cel în aromână!), acest fapt datorându-se cu siguranță, în special, contactelor minimale sau inexistente pe care le avem toți cu acestea. Ele trezesc însă interesul cursanților pentru a le desluși unele particularități, dar și pentru a le cunoaște ariile geografice mai mult sau mai puțin compacte în care sunt active.

Tematic, celelalte 9 unități din totalul de 10 propun incursiuni în descrierea limbilor romanice, a popoarelor/comunităților care le vorbesc, a gastronomiei, aleg câte o personalitate literară, un monument istoric sau artistic, un compozitor, obiceiuri cotidiene, sărbători și tradiții, legende, superstiții și credințe. Toate, în texte scurte de mai puțin de o pagină, exploatate după același tipic ca prima unitate, prin exerciții de înțelegere în principal, dar formând, în ansamblu, o imagine suficient de complexă a romanității.

Pentru fiecare unitate, secțiunile gramaticale sunt relativ simple, încercând să ofere sinteze ale unor forme morfo-sintactice: articolul, pronumele personale subiect, forme interrogative, demonstrative, posesive, comparative, negații, prefixe, prepoziții, relative. Dintre elementele de sintaxă, au fost alese strategiile de topicalizare și focalizare, forme specifice de acuzativ prepozițional, de pronume adverbiale sau de prezentative, toate într-un capitol scurt la finele volumului. Tot acolo, verbului i s-a rezervat câte un spațiu sumar redactat în fiecare limbă, cu elemente generale și asemănări, în care se menționează și se justifică evitarea unor forme prea complexe într-o metodă care nu are drept scop decât înțelegerea, nu și producerea de texte. Se dau, foarte util, în format sinoptic, tabele de conjugare la cele mai uzuale moduri și timpuri, pentru verbele *a fi*, *a avea*, *a merge*, *a cânta*, *a face*, *a putea*, *a vrea*, *a trebui*, *a scrie* și *a dormi*, aliniate, evident, pentru toate echivalentele lor din celelalte mari limbi romanice. Compararea formelor de la o limbă la alta este astfel mult ușurată și deducerea legilor fonetice fiecărei limbi, astfel, cel puțin sugerată.

Pe site-ul online.universita.zanichelli.it/panromanic, un e-book este disponibil pentru doritori, cu fișiere audio menite să familiarizeze cu diferite accente romanice, dar și soluții ale exercițiilor din manual.

Cartea aceasta merită toată atenția celor care doresc să se familiarizeze cu limbile romanice. Ea trezește curiozități și încurajează cititorul la studii mai aprofundate, chiar de romanistică. O ediție în limba franceză a apărut deja: *Benavente Ferrera, S., Calvo del Olmo, F., Frisan, E. H., Manole, V., Rocha da Cunha, K. M., Shereen, H. (2024), Voyage en langues romanes*, Paris, Didier, 216 p.

LIANA POP

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj Napoca
liananegrutiu@yahoo.fr

Mihai ENĂCHESCU, *Pérdida y sustitución de arabismos en español*, Szeged, Editorial de la Universidad de Szeged, 2020, 244 p.

Referitor la influența arabă exercitată asupra idiomurilor neolatine, *Gli arabismi nelle lingue neolatine* de Giovanni Battista Pellegrini a devenit o lucrare de referință în 1972, anul în care a și fost publicată. La acest studiu foarte meticolos elaborat trebuie să adăugăm acum și pe cel realizat de Mihai Enăchescu, profesor la Universitatea din București: *Pérdida y sustitución de arabismos en español*, o carte cu o structură interesantă.

Lucrarea cuprinde *Introducción*, opt capitole, *Conclusiones*, Bibliografie și un indice de arabisme. Primul capitol, 1. *Influencia de la lengua y cultura árabes en español*, cu cinci subcapitole, oferă date despre «la presencia árabe en la Península Ibérica» și despre arabismele intrate în spaniolă. Autorul prezintă de asemenea cadrul general al cauzelor care au dus, de-a lungul timpului, la dispariția unui mare număr de împrumuturi din arabă și studiile fundamentale care i-au servit drept instrumente utile pentru cercetarea sa consacrată vitalității arabismelor din spaniolă.

În celelalte șapte capitole sunt examinate, în perspectivă diacronică, 166 de lexeme de origine arabă. Cuvintele analizate sunt grupate în câmpuri semantice.

Inventarul din cel de al doilea capitol, 2. *Fruta, verdura y hortaliza*, conține 26 de arabisme care au trecut testul timpului. Fiecare cuvânt este însoțit de o prezentare – care are structura unei micromonografii lingvistice și culturale –, bogată în date privitoare la etimologie, la prima atestare

scrisă identificată în sursele lexicografice utilizate de către autorul cercetării, la conținut, la folosirea lui de-a lungul veacurilor sau la uzul în epoca modernă.

Lexemele incluse în cel de al treilea capitol, 3. *Pesos, medidas y monedas*, sunt grupate în (a) arabisme supraviețuitoare fără schimbarea sensului, (b) arabisme care s-au păstrat cu o altă semnificație și (c) arabisme dispărute. Interesantă prin diversitatea ei este de asemenea lista de elemente lexicale din capitolul 4. *Los nombres de oficios: profesiones, cargos militares y cargos públicos*: (a) nume de profesii, (b) funcții militare, (c) funcții publice, (d) arabisme conservate fără schimbarea înțelesului, (e) arabisme conservate cu alte sensuri, (f) arabisme dispărute, (g) arabisme înlocuite cu alte cuvinte (moștenite, creații interne, împrumuturi savante).

Repartizarea în câmpuri semantice a arabismelor examinate ne ajută la formarea unei imagini asupra începuturilor constituirii anumitor limbafe specializate în spaniolă, de circulație populară. Este vorba despre sectoare în care cultura arabă cunoscută o mai mare dezvoltare decât cea iberoromanică. În această categorie se înscriu mai ales cuvintele comentate de Mihai Enăchescu în ultimele patru capitole:

5. *Vocabulario de la alquimia medieval: minerales, metales y productos químicos*: (a) arabisme conservate fără schimbarea semnificației, (b) arabisme conservate cu schimbare de semnificație, (c) arabisme dispărute și (d) arabisme înlocuite (de cuvinte latinești livrești sau moștenite, de termeni creați în spaniolă ori de împrumuturi din alte limbi).

Modelul de organizare a analizei arabismelor din corpusul cercetat – descris în scurta prezentare a capitolelor anterioare – este menținut și în 6. *Medicina medieval I: enfermedades y afecciones*; 7. *Medicina medieval II: remedios curativos*; 8. *Productos de belleza medievales*.

În funcție de statutul pe care îl au – conservate, dispărute sau înlocuite – și de semnificație, mai multe dintre arabismele studiate apar în diferite paragrafe. De aceea numărul prezentărilor sintetice îl depășește pe cel al elementelor luate în considerație și ajunge la un total de 278 de micromonografii.

Albayalde, de exemplu, figurează la p. 118 ca denumire a unui mineral, dar și în lista de arabisme păstrate fără a-și fi schimbat semnificația (p. 135); de asemenea, îl găsim descris ca remediu curativ la p. 118. *Alcanfor* este înregistrat la p. 133 ca produs chimic, iar la p. 137, ca arabism conservat cu sensul etimologic. *Álcali* este un produs chimic (p. 133), un arabism care s-a menținut cu un alt înțeles (p. 141), substituit cu *sosa/soda* (p. 158). *Almagra (almagre)*, din clasa mineralelor (p. 121), este un arabism folosit și astăzi, fără să fi suferit vreo schimbare de sens (p. 138). *Alquitrán*, numele unui produs chimic (p. 134), este un arabism păstrat cu sensul etimologic cu care a intrat în lexicul spaniol (p. 138). *Fanega* figurează în lista denumirilor de măsuri (p. 61) și în inventarul de arabisme dispărute (p. 69). *Jaqueca*, arabism ce s-a conservat (p. 169), este denumirea unei boli (p. 167). *Jarabe* este un remediu curativ (p. 185), pe care îl regăsim înscris în lista de arabisme ce au supraviețuit (p. 199). *Maravedí*, nume de monedă (p. 62), este un arabism dispărut (p. 69). *Quilate* face parte din inventarul denumirilor de greutate (p. 55), dar și din cel al numelor de monede (p. 63); etc.

Ca investigație diacronică a unei clase etimologice de împrumuturi, cercetarea lui Mihai Enăchescu se dovedește a fi o analiză incitantă, care pune într-o relație directă istoria cuvintelor cu cea a culturii.

COMAN LUPU
Universitatea din București
coman.lupu@lts.unibuc.ro

